

PAULO AGIRREBALTZATEGI
(Editorea)

ARAOZKO KANTUAK ETA KONTUAK

Bitoriano Gandiagak
Araoztarren ahotatik Batuak

 FRANTZAZU
Frantziskotar Edizioak

Oñati, 2012

Oharrak eta konposaketa: Paulo Agirrebaltzategi
Marrazkiak: Jokin Mitxelena
Partituren konposaketa: Ramon Udabe

ISBN: 978-84-7240-242-3

L.G.: SE-2935-2012

© Arantzazuko Frantziskotar Probintzia

ARANTZAZU E. F.

Arantzazuko Santutegia – 20567 Oñati
Tfn. 943780951 / Tfx. 943783370

Ategorrieta Hirib. 23, 1 esk. – 20013 Donostia
Tel. 943271713
abaltzategi@mendu2.euskalnet.net

Banaketa / Distribución
Castillo de Villamonte, 2. – 01007 Vitoria-Gasteiz
Tfn./Tfx. 945147224
P.E.: arantzazu-ef@euskalnet.net

AURKIBIDEA

Araotz eta araoztarrak. B. Gandiaga, folklore-gaien biltzailea (<i>P. Agirrebaltzategi</i>)	9
Bibliografia eta siglak	15
Lekukoen izenak	17
Lekukoen argazkiak	18-19
Canto a Araotz / Araotzen gorazarrea (<i>T. San Timoteo / P. Agirrebaltzategi</i>)	21
Canto a Araotz [<i>doinu eta guzti</i>]	22
Araotzen gorazarrea [<i>doinu eta guzti</i>]	23

I. KANTU-KANTARI

Soldadu sartu nintzan	26
Neskia soldau	28
Neska soldaduarena	30
Bertso lastimosoak	33
Jaungoikuak egin zituan	36
Aixena, Manuela	41
[Zopatxoak nana gure umetxoak]	43
Joxe Mondraucna	45
Larrosapeko txoritxoa	48
Ai, neure bihotzeko	50
Ttott	51
Lelotxo Montañako	52
Gure herrian gizon bat bazan	54
Perretxikua bilatu neban	55
Bergelok aidez aide	57
Atia kox-kox jo nion	59
Bart, ai, gure amak	61
O, zeruko lorea	62
O, Maria, ezin egundaino	63
Atozte danok lenbailen	65
San Joan bezperakoa	67

II. KONTU-KONTARI

Araozko kanpaien istorixa	71
Mariatz-luze	73
Espainiako guardiak eta Cuenca-ko pinuak	74
Oilua saltzera	75
Sakristauan sermoia	76
Axeixa eta leoia	77
Seme tontuarena	78

Pastore baten larrixak	80
Sorginek bildurtu eben mutila	81
Trinidad bezperan.....	82
Oñatiar bat Madrid-en.....	84
[Mal gobierno]	86
Primuen ezkonketia.....	87
Argittasun raro bat	88
Iru alaba izmotelena.....	89

III. BERTSO-SORTARI

Ama-alabena	93
Patxi Motz-en gaitza	96
Erosdun bila	98
[Dama bateri bertsuak]	100
Frai Balentin de Berrio-Otxoa	102
Mila ta zortzireun ta larogeta bosta	106
Zer modutan gabiltzen	110
Munduaren hasierako bertsoak	112
Esnatu, Baserritarrok	116
Gure Aita San Jose.....	118
Ezkontza galdu baten medioz	119
Erbiarenak	121

IV. ARAOZTARREN OHITURAK ETA SINESKERAK

1. Araotz Araoztarren ahotan.....	127
A) Maioazguak eta pobriak	127
B) Beste zenbait kontu: Aste santua Araotzen – Mutil kanpotarrak Araotzera neskatara – Sandaili izenetik San Eliasera – Sandali eguna: bazkaria eta erromeria – Araozko maioazguen jantziak.....	130-136
2. Araotz, kanpotarren ahotan	137
Araotzen mugarriak – Araoztarrak eta “goitxetarrak” – Araozko erlezainak – San Joanetako lore sendorra – Araoztarrak Araban – Araoztarrak San Bernar- dotan – Arabatik kontrabandoan – Arabarrak Araozko Sandailira erromes	137-139
3. Arantzazu eta inguruko ohiturak, sinesteak eta esaerak	141

V. ARAOZKO PANDERO-JOLEEN ZAZPI KANTA

Ortuan larrosak	172
Gaztia aide aide.....	173
Soinu-joila berria naiz.....	175
Ederrak bi balio.....	176
Esango nuke baina	177
Gaztiak, badakizute.....	178
Larrosatxuak bost orri ditu	179

ARAOTZ ETA ARAOZTARRAK

Bitoriano Gandiaga, folklore-gaien biltzailea

Nortasun handikoa izan da Araotz Oñatiko auzo guztien artean, herrigunetik –kaletik– urrunekoena, hegoaldera, Arabarekin mugakide eta “mendikide”. Autoz bertaratzeko Arantzazura doan errepidea hartu behar duzu; Uribarri auzoan gora, Urtiagainera helduta, Arantzazurakoa utzi eta eskuma aldera beherantz abiatzen da Araozko bide asfaltatu estua; Jaturabeko arro sakoneraino jaitsi, Arrikurzko haitzulo historiaurrekoa ezkerretara utzi, eta zubi garai lirainaren gainetik zeharkatuko duzu Araotz erreka; harkaitz bizian ebakitako bidean gora Araozko urtegiari gaina hartuko diozu, eta horren ertzetik aurrera jarraituz, eta eskalatzaileen eskumako harkaitz-horma bipilen ondo-ondotik, Sandailiko harpe ospetsua bidearen gainaldean utziz, bihurtune batzuen ondoren, laster irekiko zaizu katilu zabalaren antzeko haran argia, zerura begira, alde guztietara baserriz apaindua: horra Araotz! –‘Aran-ortz’ irakurri uste du Martin Mendizabal historialari eta azken hogeita bost urteotan Araozko parroko den Arantzazuko fraideak.

Aurrez aurre, haranaren erdi-edian eta goialdean, Elizondo auzunea: eliza eta dorre dotoreak, nesken eta mutikoen eskolek, pilotalekuak eta sakristauaren eta apaizaren etxeek inguratuta. Aurrez aurre oraindik, gorago eta urrunean, haranaren azken buruan, Andarto harkaitz zuri dotorea: berorren aurpegiak jasoko ditu, Egiptoko Ghizeko esfinge ospetsuak bezala, Aloña ostetik ateratzen den eguzkiaren lehen errainu alaiak, eta poliki-poliki bere argia beherantz zabalduz joango da, haran osoa argitasunez bete arte.

Babesgune natural bikaina da Araozko harana, alde guztietatik mendigainen hesiek inguratuta: Orkatzategi eta Ugastegi, Aumategi eta Artia, Madinako Haitza eta Urrexolako Haitza. Azken bi harresi erraldoion arteko Jaturabeko arroila estua da Araozko babesgunerako ate bakarra, edozein gaztelu edo gotorlekuko atetzarra bezain erraza zaintzen. Menditar eta mendizale gogotsuak, ostera, neke apartekorik gabe agertu ahalko dira Araozko gainetan, Urrexolatik eta Arantzazutik,

Aretxabaletatik eta Arabatik, haranaren ederra goialdeetatik atseginez miresteko. Araoztarrek beraiek erraz gainditu izan dituzte mendigainok, “aldekoekin”, batez ere arabarrekin, komunikatzeko.

Araotzen jatorriaren mitoa

Hiri handiek –Erromak eta– beren jatorriaren oinarritzko mito eta kondaira duten bezalatsu, Araotzek ere badu bere sorrerari buruzko istorio aski ezaguna, araoztarrek beraiek ez baina kanpotarrek kontaktzen dutena. Horren kontatera bi dabiltz, ordea, hortik, ezberdinak, ia bata bestearen kontrakoak: justizi iheskoen kontura biak, hala ere.

“Zigor-lekuarena” da aurrenekoa, Oñatiko kondeak Araozko “haitz bitarteko” leku mortura bota omen zituen nonbaiteko gaizkileak, zigortze aldera eta bertan hiltzen uzteko –honelako kondairatxoak aurki daiteke liburu honetan bertan, Gesaltzako Graziano Anduagak Gandiagari kontatua–. Baina haiek bizirik iraun zuten eta haurrak egin eta herri berria sortu, leku mortua haran emankor bihurtuz: soro, zelai eta baso.

“Babes-lekuarena” da bigarrena. Bide-lapur talderen batek, Gipuzkoako Korregidorearen jazarralditik ihesi, Araozko Sandaili harpean aurkitu omen zuen ihesleku segurua: “Ala Zalagarda” kanta (XV-XVI mendekoa) lekuko. Bertako iturri ernalkorraren birtutez eta Santa Iliaren bedeinkazioz ugaritu bide ziren, eta baserritan zabaldurik, elizate “independentea” eratu, mugarriz ondo seinalaturik bere eremua.

Araotz XX. mendearen bigarren erdian

Etxe eta familia ugari zituen Araotzek XX. mendearen erdialdean, zortzi bat auzunetan bilduta –eta aparteko hainbat baserri–: denetara hirurogeiren bat familia. Lehenago gehiago ere bai; abadeak gotzainari bidali ohi zizkion txostenetan 57 etxe eta 81 familia kontaktzen omen zituen; berdin Oñatiko idazkariak 1931. urtean. Beren baso eta egur, zelai eta ganadu, soro eta uztetatik bizi ziren baserriok –gari sailak ere baserri gehienetan ikus zitezkeen orduan–. Bi eskola zituen auzoak garai hartan: neskentzakoak maistrarekin eta mutikoentzakoak maistruarekin. Bere abadea ere bazuen –lehenago, 1738tik hasita, bi ere bai–, eta sakristaua. Eta borondate oneko emaginak, bat baino gehiago, emakumeei haurgintzan laguntza ematen zietenak.

Auzo-antolamendu autonomoa izan du Araotzek, bere auzo-alkate eta guzti, auzotarrek aukeratua, eta baserrietako ordezkarien batzar formala –“auzoa”–. XVI. mendearen erdialdean auzoaren bizitza gobernatzeko ordenantzak onartu eta sinatu zituzten orduko etxeetako ordezkariak, San Migel kofradian elkartuta: hogeita

hamairu lagun. Auzotasuna izan da, eta da oraindik, etxe eta baserri bakoitzaren eskubideen eta betebeharren oinarria: auzo-batzarrean hitz eta botoz parte hartzeko eskubidearen bermea batez ere.

Baziren maiorazgoak, baserri-jabe seinalatu batzuk, itzal apartekoa zutenak, beren ezaugarri eta beren pribilegio eta guzti. 'Maiorazgoa' hitzak –mutikotan 'mailaskua' ere esaten genuen– ez zeukan, ordea, jatorrizko esanahi juridiko-ekonomiko estua XX. mendeko Araotzen; zabalagoa eta irekiagoa zuen adiera, liburu honetako zenbait kontakizunetan ageri denez: baserri batzuei, eta beraietako nagusiari beste auzotarrek –“bajuak” izendatzen ditu liburu honetako lekukoetako batek– aitortu eta “onartzen” zieten estatus ekonomiko-sozial apartekoa zen maiorazgoa. –Araotzen historiari buruz, ik. Mendizabal, Martin: *Araotz. Albiste eta Ohiturak. Historia y Costumbres*, 1993–.

Goiago adierazita geratu denez, Oñati konderriko jurisdikziopekoa izanik, Araba mugakidearekin harreman apartekoa eduki du Araotzek historian barna: ekonomikoa (ganaduen larreak, salerosketak, kontrabandoa) eta soziala (jaiak, erromeriak, lan-harremanak). Ezkontzak ere ez dira gutxi izan araoztarren eta arabarren artekoak. Oñatiko konderri independentea Gipuzkoa probintziara batzeko orduan (1845), Araozko ordezkariak Arabara batzearen alde agertu ziren eztabaidetan.

Hogeigarren mendearen bigarren erdialdean laster hasi zen Araozko panorama ekonomiko-soziala aldatzen, hainbat eta hainbat baserriar Arrasate, Legazpi eta Oñatiko fabriketan lan egitera zabaldu zirenean: lehen urteetan askotxok baserriko eginkizunei ere eutsiz; baina gero baserriak utzi eta bizitzera kalera jaitsiz. Arrasate inguruko kooperatibetako lan-erakarmenak handiagotu egin zuen baserrien hustea.

B. Gandiaga folklore-gaien bila: Arantzazu auzoan eta Araotzen

Aldaketa demografiko eta sozio-ekonomiko handia hasia zen urte horietan izan zen Bitoriano Gandiaga Araozko parroko-ordekoa; artean baserri gehienak jardun bizian zeuden beren nekazaritza-lanetan. Honela dio berak “Arantzazun dago nire lana” testu autobiografikoan: “Urte batzutan Araotzen ibili nintzen parroko-ordeztza egiten. Araotz, Arantzazutik gertuan dagoen auzune bat da. Oinez ibiltzen nintzen joan-etorri Arantzazutik Araotzera, larunbat erratsaldez joan, igande iluntzean etorri”. 1965eko irailean hasi zen bera Araotzen apaiz-lanak egiten; hiru urtez iraun zuen horretan, 1968ko iraila arte. Aurretik urtebetez Urrexolako parrokiaren arduradun ere jarduna zen. Eta aurrerago, 1955ean-edo hasita, Arantzazuko auzotarren, batez ere bertako frantziskotar hirugarrendarren, ardura espiritualaren erantzukizuna bete zuen, hamabost bat urtez; askotan bisitatu ohi zituen bertako baserriak.

Baina ez zen apaiz-lanetan bakarrik jardun; baserritarren jakintza eta jakinduria –ohiturak, pentsaera, sinesteak, esaerak– ikasten, jasotzen eta batzen ere saiatu zen, perretxiku preziatuak otzaran batzen diren moduan. “Folklore-gaiak” deitu zien berak horrelako jakingarriei –herriaren jakintza esan gura du ‘folklore’ hitzak–.

Eta 1956an Euskaltzaindiak Arantzazun antolaturiko Euskaltzaleen Biltzarrean bere “otzara” betea erakutsi zuen, bertaratuen aurrean emandako hitzaldian –luzea, alajaina! Biltzarreko guztietan luzeena–. Titulua: “Arantzazuko folklore-gaien biltzeaz”. *Eusker*a aldizkarian argitaratu zuen (1956, 206-231 or.). Gerora beste bi hitzaldi ere eman zituen ildo berekoak, Euskaltzaindiaren aurrean. Batean, “Lau erromantze” izenekoan, Araotzen berak bildutako lau kanta zahar aurkeztu zituen: “Neskia soldau”, “Neska sodaduaarena”, “Soldadu sartu nintzan” eta “Bertso lastimosoak” (*Eusker*a, XIX, 1974, 156-163 or.). Bestean, Arantzazuko Kanta zaharren artxiboko lau pieza aurkeztu zituen, “Hiru erromantze eta gorazarre bat” titulu pean (*Eusker*a, XX, 1975, 301-315 or.). Erromantzeotako aurrena “Bergelok aidez aide”, Arantzazura erromes-bidean araoztarrek kantatzen omen zutena.

Folklore-zale eta poeta zenez, *Eusko-Folklore* bildumako ipuin eta kondaira hainbaten idazketa literario berria egin zezan eskatu zion Euskaltzaindiak Gandiagari, haien argitalpen egokitua bideratzeko asmoz. Proiektu hura ez zen nonbait aurrera joan; baina A. Irigarai-ri lagundu zion *Euskalerriko ipuiñak* argitaratzen (1957). Bera zebilen lekuetako euskal jendeengandik herri-literatura eta jakinduria biltzeko arreta biziari eutsi zion beti, jakinminez; eta hitzaldi eta idatzietan ezagutzera emateaz gain, bere literatur-sorkuntzan ere baliatu ohi zituen “folklore-gaiok” sarritan.

“Araotz sorta”

Milaka orritan, bakanetan nahiz koaderno eta karpetatan sortatuta, utzi zituen Gandiagak bere poema eta idatzien jatorrizko testuetako asko, eskuz idatzita edota mekanografiatuta. Horien artean bazen sorta bat oso berezia, Gandiagak berak asmatu ez, baina herritarren ahotatik zuzenean jasotako ipuin eta istorio, bertso eta kantek osatua: argitaragabeak gehienak. Nongoak izango, eta Araotz auzokoak: araoztarrek beraiek kantatuak eta kontatuak. Ondo erabiliak zituen itxuraz aste-buru haietako astiuneak, baserritarrei beren jakinduria aterarazten.

Uztai-karpeta txiki batean zegoen, ordena handirik gabe, material idatzi hori: askotariko paperak. Badirudi magnetofonoz jasotzen zituela kantu-kontuok, gero etxean berriro entzun eta paperera transkribatzeko –grabaturiko kasete gehienak galdu egin dira nonbait–. Eskuz egin zuen aurrenik horien transkripzioa; entzun ahala bizkor idatzi behar eta, trakets samarra da idazkera sarritan, irakurtzen zaila ere bai batzuetan –bestela oso letra txukunez idazten zuen Gandiagak, idatzi, horretara jartzen zenean–. Areago, eskuzko transkripzio batzuetan hutsuneak dau-de, entzuten zuena ulertu ezin zuelako edo. Zorionez, eskuzko hainbat testu maki-

naz kopia zuen gero berak –batzuetan eskuzko testua eta mekanografiatua, biak dauzkagu artxiboan–. Abesturiko doinuen transkripzioa egiteko Pello Zabalak laguntzen zion, partiturak idatziz: horrelako mordoska dago karpetan. Gehienetan lekukoaren (kantariaren edo kontariaren) izen-abizenak ematen ditu Gandiagak; dokumentua entzun eta jaso zuen urte-egunak ere bai batzuetan.

Horra *Araozko kantuak eta kontuak* liburu honen iturri nagusia. “Araotz sorta” izendatu dut karpeta hori, Gandiagaren artxiboko beste guztien artean.

Kanta eta ipuin gehienok Araozkoak bertakoak direla esan dezakegu; ez ditugu beste inon argitaratuta behintzat aurkitu. Baina askotxo dira Euskal Herriko beste lekuetan ere zabalduta ageri direnak, bestelako aldaeretan; bereziki badira bertso-sorta ezagunak –batzuk bertsolari klasiko handienak: Xenpelar, Txirrita, etab.–, bertso-paperetan zabalduak eta liburutan ere argitaratuak. Gorago aipaturiko aldizkarietan berak argitaratuz gain, beste batzuk L. Villasanteren eskuetan ipini zituen, eta hark argitaratu *Arantzazu* aldizkarian. Azken hauetako batzuen jatorrizko testuak egon ere ez daude Gandiagaren eskuizkribu eta paper mekanografiatuen artean; inprimategian galdu ziren beharbada.

Hori dena kontuan izanik, “Araotz sortako” kanta eta literatur piezak identifikatzen eta horien aztarnarik beste lekuetan ba ote dagoen bilatzen saiatu naiz; eta horien jatorrizko testuak edo bestelako aldaerak nonbait argitaratuta aurkitzean, jaso egin ditut artxibora, Araozkoekin konparatzeko. Horrela osatu, eta nolabait argitu eta aberastu, ahal izan dut Gandiagaren artxiboko sorta: beti ere Gandiagak egindako bildumaren barruan. Material hori dena neure erara ordenatu eta sailkatua dut plastikozko karpeta zorrodun berrian.

Araotzen bertan edo araoztarrendik bildu ezta kanta-paperen bat edo beste ere sartu dut liburu honetako bilduman, bertako gaien ingurukoa edota Gandiagak batua izatera: Oñatiko –kaleko– B. Villarren ahotarik edo Soraluzeko J. Bandaormaetxea adiskidearengandik ikasitako gabon-kanta bana, adibidez. Liburuko hainbat kanta –bederatzi– Maria Joxepa Zumaldek abestuak dira; asko zekizkien berak. eta gogoz botatzen zituen Gandiagaren aurrean, adiskidetasun onean; baina behin batean planto egin zion nonbait ikertzaile “gogaikarriari”, beste egitekorik zuela egun hartan eta. Orduantxe amaitu ziren nonbait grabaketok. Emakumearen errepertorioa osatze aldera, beraz, neuk jaso eta grabatu nizkon besteren batzuk oraintsu, 80tik gora urte dituen honetan. Ezin abestu gaztetako ahots garbiarekin, baina puntua jarri orduko, sailean kantatzen dizkizu oraindik ere bertsoak, bata bestearen ondoren.

Pandero-joleen kantak

Gandiaga Araotzen jardun zen urteetan, hain zuzen ere, argitaratu zituen Luis Villasantek *Arantzazu* aldizkarian bertso-sorta batzuk, Arantzazun, Araotzen eta

Urrexolan bilduak, “Panderu-joleen kantak” titulu orokorrarekin. Ez du Gandiagarik aipatzen berorien biltzailatzat –bestelakoetan behin baino gehiagotan aitortu zuen halako edo halako kanta Gandiagak jasoa zela–; baina susmoa dut, pandero-kantok biltzen ere parterik izan zuela Gandiagak, kantariotako bat baino gehiago Gandiagari berari bestelako kantak ere abestuak baitziren. Dena dela, eta pandero-joleok jatorriz behintzat araoztarrak zirenez, liburu honen eraskinean eskaini nahi izan ditut horien kantak, Villasantek argitaratu bezala, aldaketa ortografiko txikiren batzurekin.

Araotzen gorazarrea

Liburuaren aurre-aurrean “Canto a Araotz” – “Araotzen gorazarrea” ipini dut, doinu eta guzti. Toñita San Timoteo, Araozko maistra izana, bazen olerkari, kantari, musikari eta antzerkigile ere nonbait. Araozko egonaldia atsegina gertatu zitzaion itxuraz, eta abesti horixe sortu zuen azken agurrerako, haranaren gorazarretzat.

Araoztar kantariaren parabola

Araozko kantu-kontuez eta kantari-kontariez ari garenez, liburuaren sarreratxo hau burutze aldera, ezin bertara ekarri gabe utzi araoztar kantariaren ipuina, nahiz eta Gandiagak jasoa ez izan. Agustin Zubikarai idazleak dakar bere *Gure inguruak. Euskalerriko erri batzuen ikuspegi laburra* liburuan (1982), “Araoz” kapituluaren (327-329 or.). Hortik aldatu dut hona, osorik, baina neure aldetik zerbait jantzita eta idazkeraz moldatuta.

Ba omen zen araoztar bat, kantu-kantari ziharduena beti. Behin batean Sandaili eta Jaturabeko haitzartean kantuan ari zela, konturatu zen, konturatu, norbaitek erantzun egiten ziola, berak kantatzen zuen doinua errepikatuz. Hasieran poztu egin zen, bazuelako lagun kantaria: berak kantatu eta besteak erantzun. Horrela hurrengoan ere, eta hurrengoan... Baina inondik ageri ez beste kantari erantzule hori. Kezkatu ere egin zen, lehiakideren bat sortua zitzaiolakoan. — Nor ete dok ni besteke izan gura dauen hori? Ba, erregearengana fango nauk eta beraren aurrean kantauko, nilakorik ez dogola erakusteko.

Abiatu zen, bada, erregeari bisita egitera. Kantu-kantari bidean ere, oihal-saltzaile bat aurkitu zuen... Zertan zebilen ba, galdetu horrek. Erregea bisitatzera zihobala, araoztarrak: halako eta halako asmoarekin. — Baina, adiskide –erantzun zion merkatariaik–, arropa horiekin ezin zaitezke erregearengana agertu; neuk jantziko zaitut dotore; baina trukean, erregeak emango dizun saritik erdia niretzat.

Tratua eginda, eta ondo apainduta, iritsi zen araoztar kantari hori erregearen aurrera. Agur haundia egin, Araotzen berari gertatuaren berri eman, baimena eskatu, eta ekin zion kantatzeari: kanta eta kanta, atertu gabe. Luzaroan entzun zion erregeak, irribarrez eta gustora itxuraz. Eta kantariak aurrera... Halako batean, aspertuta

edo, isilarazi egin zuen kantari gogaikarria. Eta saria eskaini beharrean, serio-serio jarri, eta zigortzeko agindu zuen, berrehun makilakada eman.

Larritu zen, larritu, araoztarra; askotxo izan berrehun makilakada... Esan zion, bada, erregeari: — Barkatu, errege jauna; zure saria erdibana egiteko tratua daukat oihal-saltzailearekin; beraz, ehun niretzat eta beste ehunak harentzat izan daitezela.

... Hori entzutean konturatu zen erregea, jende argia bizi zela Araotzen.

Esker onez

Lekuko kantari eta kontariak dira liburu honen benetako autoreak: kantak kantatu zituztenak eta kontuak kontatu zituztenak. Beraiei zor dizkiek aurrenik eskerrak, Gandiagaren eta neure izenean.

Eskerrak gainera, bihotzez, edizio hau egiteko laguntza luzatu didatenei. Esker onez aipatu nahi ditut argazkiak bilatu eta bestelako berriak eman dizkidatenak; bereziki: Jose Anjel Urkia, Joanito Barriola, Felisa Guridi, Migel Mari Guridi, Fermin Zumalde, Patxi Irizar, Arantxa eta Ana Mari Zumalde, Pedro Maiztegi, Pedro Elortza, Jabier Agirrebaltzategi. Eskerrak eman nahi dizkiot, era berean, doinuen partiturrak berridatzi dituen Ramon Udaberi.

Paulo Agirrebaltzategi

Testuen transkripzioari buruzko argibide laburrak

Kantu-kontuen testuan, biltzaileak edota argitaratzaileak egindako transkripzioa errespetatu dut funtsean. Ahozkoaren estiloa eta sintaxia eta hizkeraren ezaugarri dialektalak beren horretan utzi ditut, oro har; baita transkribatzaileak jasotako kontrakzioak ere: oi (hori), bi/bia/biar (behar), ttu (ditu), etxea (etxera), ein/ingo (egin-go), eo/o/ero (edo), eon (egon), en/een (eben), etab.

Era beran, transkribatzaileak jasotako lekukoen ahoskera errespetatu dut ‘t’ eta ‘d’ letren bustiduretan, ‘tt’ eta ‘dd’ bikoitzez idatziz: eitten (itten, indda), gorrittu, erabilten, gaittun, deittu, zainttu, kittanu, itto, etab.

Hala ere, zenbait aldaketa ortografiko sartu dut, honako irizpideon arabera:

a) Euskaltzaindiaren arauetara jarraituz, kanta eta bertsoetan, neurria aldatzen edo behartzen ez denean, ‘h’ hizkia sartu dut; baina hiztegi batuko forma estandarretan bakarrik: ‘behar’, baina ‘biar’ – ‘hemendik’, baina ‘emetik’. Bertsoetako ‘nahi’ hitzaren ‘h’ hizkia etzanda idatzita doa batzuean, neurria errespetatzeagatik.

b) Era berean, honako idazkera aukeratu dut: bada (ba da). -in (-iñ), -il (-ill). Baina beren horretan utzi ditut ipuin- eta solasaldi-testuetako honako aditz formok: etzan, eztot, eztakit; etxakon, etxat, etxonat, etxakixau... Gainera solaskideen erdarazko hitzen ‘ll’ eta ‘ñ’ errespetatu egin ditut: silla, kaballero, kuellua, señoria... (“Arantzazu eta inguruko ohiturak, sinesteak eta esaerak” hitzaldi luzeko berriemai-leen esanen idazkera ez dut ukitu, lehendik argitaratuta daudenez; era berean, “Esnatu, baserritarrok” bertso-sorta autoreak eskuz idatzi bezala utzi dut).

c) Gandiagaren solaskideen ahoskeran ‘hori’ izenlagun erakusleak guztiz bat egi-ten du sarritan aurreko hitzarekin, beronen azken letra(k) aldatzeraino: Laguntzaili-orrek, lukainki-oi (hori), andri-orrek, konfessori-orrek, ami-oi (ama hori), emi-orrek (eme), besti-orrek, abadi-orrek, kazaix-orrengana, biskotxai-oi (bisko-txa hori)... Horrelaxe, marratxoz lotu ditut horrelakoetan izena eta laguntzailea.

BIBLIOGRAFIA ETA ARTXIBOKO ITURRIAK, SIGLAZ IZENDATUAK

- ARZ: *Araotz sorta* (B. Gandiagaren artxiboko artxibadora, Araotzen edota araozta-rrengandik bildutako folklore-gaien jatorrizko testuena), 1965-1968, Arantzazuko artxiboa.
- JK/REA: *Romances euskéricos de Aránzazu* (200 orrialdeko kodernoia, eskuizkribua, 1922-1961), Arantzazuko artxiboa.
- MEB: Arejita. Adolfo - Etxebarria, Igone - Ibarra, Jaione, *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*, [Laratz - Ahozko literatura bilduma -1], Labayru Ikastegia - Bilbao Bizkaia Kutxa, Bilbo, 1995.
- CPN: Azkue, Resurrección María, *Cancionero Popular Vasco* (2 tomo), Biblioteca de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1968.
- GDAK: *Gabon dut anuntzio. Koadernoia* (Gandiagaren idatzien artxiboa), 1985 (?)
- ABK: Etxebarria, Igone, *Arantzazuko Balada edo Kanta zaharrak*, Arantzazu E.F. - Labayru, Oñati - Bilbo, 2003.
- AKDB: “Arantzazu kantagai. Datu-basea”. Arantzazuri buruzko kanta, bertso eta olerkien datu-base digitala (Paulo Agirrebaltzategi, 2010; argitaragabea).
- ARFA: B. Gandiagak Araozko Txantonmalduena baserriko familiarekin edukitako elkarriketa grabatua (Gandiagaren artxiboko kasetea, 1967 (?)).
- ARPE: Arrikurtz Goikoa etxeko familiarekin edukitako elkarriketa grabatuak: ARPE-1, ARPE-2, ARPE-3 eta ARPE-4 (Gandiagaren artxiboko kaseteak, 2000).
- LFE: Larreako lagunekin elkarriketa grabatua (Gandiagaren artxiboko kasetea, u.g.).

LEKUKOAK: IZENAK ETA ARGAZKIAK

Barrena, Pilar (Aizkorbe Azpikoa, Araotz)
Barrena, Maria (Albitxuri, Arantzazu: Araozko Otalora Txikitik ezkondua)
Barrena, Anizeta (Aizgain –Araozta–, Araotz / Olate, Urrexola)
Bengoa, Ilari (Arrikurtz-Goikoa, Arantzazu: Araozko Otsoenetik hara ezkondua)
Guridi, Felisa (Txomena, Araotz; Arantzazuko Milikuara ezkondua)
Guridi, Jabier (Txomena, Araotz)
Guridi, Leona (Txantonmalduena, Oñatiko Landetatik Araotzera ezkondua)
Guridi, Mari Tere (Txomena, Araotz)
Guridi, Timotea (Txomena, Araotz)
Ugarte Leona (Aizkorbe Azpikoa, Araotz)
Ugarte, Maria (Arrikurtz-Erdikoa, Arantzazu; Araoztik hara ezkondua)
Villar, Bitoriana (Oñati, kaletarra)
Zumalde, Felisa (Madina Garaiko Handia, Araotz)
Zumalde, Maria Joxepa (Migelen Txikia, Araotz)
Zumalde, Maxima (Migelen Txikia, Txantonmalduenera ezkondua)
Zumalde, Anparo (Madina Garaiko Txikia, Araotz)
Bandaormactxea, Julian (Soraluze)

Ondorengo bi orrialdeetan, lekukoek argazkiak →

Arantzazuko (eta inguruko) folklore-gaien artikuluan ageri diren Arantzazu auzoko lekukoek izenak:

Anduaga, Graziano (Gesaltza)
Arregi, Estefania (Gesaltza)
Arregi, Fakunda (Azpilleta)
Arregi, Margarita (Arrola)
Arregi, Simon (Gesaltza)
Azkarate, Jenara (Albitxuri)
Beitia, Agustin (Kortakogain)
Beitia, Braulio (Kortakogain)
Bergara, Ignazio (Albitxuri)
Elorza, Joan Migel (Albitxuri)
Erostarbe, Ignazia (Kortakogain)
Igartua, Biktoria (Azpilleta)
Igartua, Maria (Azpilleta)
Igartua, Rosa (Azpilleta)

Kortabarria, Jesus (Sorandieta)
Lizarralde, Andres (Beilotza)
Madinabeitia, Julian (Sindika)
Maiztegi, Maria Santos (Goiko Benta)
Odriozola, Ladislao (Aizkirri)
Odriozola, Rosalito (Aizkirri)
Ugarte, Bizenta (S. Joan Artiakoa)
Ugarte, Felix (Errota)
Vergara, Ignazio (Albitxuri)
Villar, Brigida (Arendui)
Zurutuza, Frantzisko (Arendui)
Zurutuza, Klaudio (Arendui)
Zurutuza, Luis (Arendui)

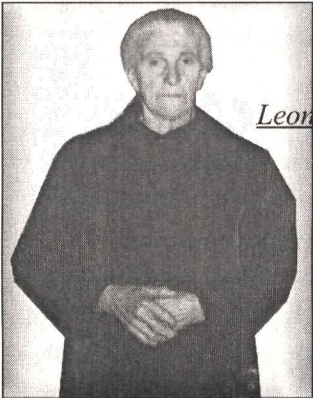
Txantonmaldueña:

Bitoriano Gandiaga

Leona Guridi

Maxima Zumalde eta alabak:

Trini, Joxepa eta Juli

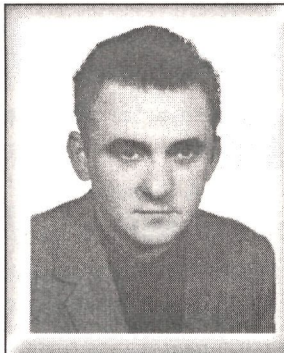

Leona Ugarte

Timotea Guridi

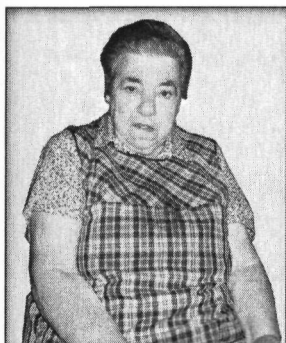
Mari Tere Guridi

Jabier Guridi

Felisa Guridi

Anparo Zumalde

Felisa Zumalde

Pilar Barrena

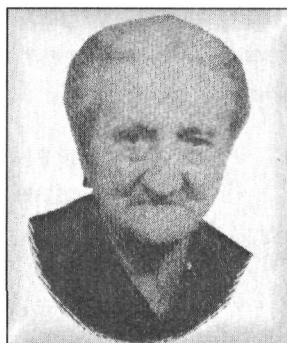
Maria Joxepa Zumalde

Anizeta Barrena

Ilari Bengoa

Maria Ugarte

Maria Barrena

Bitoriana Villar

Julian Bandaormatxea

Toñita San Timoteo

Toñita San Timoteo. Urtetan Araozko neskatilen maistra, 1951n utzi zuen; Legazpira aldatuta, eskola emateaz gain, kantua eta antzerkia erakutsi zien bertako umeei. 1953an Donostiara itzuli zen. Stella Maris abesbatzeko kantari izan zen. (*Joanito Barriolak emandako berriak*). Gaurko Donosti Ereski da orduko Stella Maris-en jarraitzailea.

Araoztik alde egitean, kanta berezia sortu zuen auzoaren omenez: *Canto a Araoz*. Toñitak berak ipinitako doinuak gogoratu eta abestu izan dute araoztarrek. Migel Mari Guridik transkribatu zuen doinua, lau estrofa bat bestearen ondoren kantatzeko moduan. Editoreak errepika bihurtu du lehen ahapaldia, hasieran eta beste hiruren ondoren abestekoa; eta horren laugarren (azken) kantaeraren amaiera zerbait moldatu egin du Pello Zabalak.

CANTO A ARAOTZ

R/. ARAOTZ, MI VALLE QUERIDO
DONDE UN DÍA FELIZ LLEGUÉ,
ARAOTZ, MI VALLE QUERIDO,
TE RECORDARÉ CON AMOR.

De tus bosques y tus praderas
donde el río salta veloz,
pajarillos que en primavera
cantan himnos de paz y amor. *R/.*

Tus montañas que al cielo miran
y tu campos que como el mar
forman olas, con las espigas
que doradas se han de segar. *R/.*

De tus bosques y tus praderas
donde el río salta veloz
que aunque lejos de tí me vaya
te recordaré con amor. *R/.*

Sortzailea (1951)
Toñita San Timoteo

ARAOTZEN GORAZARREA

R/. ARAOTZ, HAIN HARAN MAITIA,
POZIK NINTZAN BERTORATU;
ARAOTZ, BIHOTZA BETIA,
GURA ZAITTUT GOGORATU.

Gogoratu baso-zelaixok,
bertan errekok jostari;
udabarriz txori alaixok
bake ta maitez kantari. *R/.*

Zerurantz begira mendixok;
soro-sailok kulunkari;
urre-koloretan garixok,
eskainiz uzta ugari. *R/.*

Orain hemendik urruntzian,
guxtixok goguan dittut;
danok zaitzuet bihotzian;
Araotz, maiteko zaittut. *R/.*

Euskaratzailea (2011)
Paulo Agirrebaltzategi

CANTO A ARAOTZ

A - ra - otz, mi va - lle que - ri - do don - de un
 dí - a fe - liz lle - gué, A - ra - otz, mi
 va - lle que - ri - do, te re - cor - da - ré con a -
 mor. ré con - a mor.

ESTROFAS

1. De tus bos - ques y tus pra - de - ras
 2. Tus mon - ta - ñas que_al cie - lo mi - ran
 3. De tus bos - ques y tus pra - de - ras

1. don - de_el rí - o sal - ta ve - loz,
 2. y tus cam - pos que co - mo_el mar
 3. don - de_el rí - o sal - ta ve - loz

1. pa - ja - ri - llos que_en pri - ma - ve - ra
 2. for - man o - las, con las es - pi - gas
 3. que_aun - que le - jos de tí me va - ya

1. can - tan him - nos de paz y_a - mor.
 2. que do - ra - das se_han de se - gar.
 3. te re - cor - da - ré con a - mor.

ARAOZTEN GORAZARREA

A - ra - otz, hain ha - ran mai - ti - a, po - zik
 nin - tzan ber - to - ra - tu; A - ra - otz, bi -
 ho - tza be - ti - a, gu - ra zai - ttut go - go - ra -
 1. 2. 3.
 4. AMAIERA

ESTROFAK

1. Go - go - ra - tu ba - so - ze - lai - xok,
 2. Ze - ru - rantz be - gi - ra men - di - xok;
 3. O - rain he - men - dik u - rrun - tzi - an,

 1. ber - tan e - rre - kok jos - ta - ri:
 2. so - ro - sai - lok ku - lun - ka - ri;
 3. guz - ti - xok go - gu - an di - ttut;

 1. u - da - ba - rriz txo - ri a - lai - xok,
 2. u - rre ko - lo - re - tan ga - ri - xok,
 3. da - nok zai - tuz - tet bi - ho - tzi - an.

1. ba - ke ta mai - tez kan - ta - ri.
 2. es - kai - niz uz - ta u - ga - ri.
 3. A - ra - otz, mai - te - ko zai - ttut.

JATURABE: ARAOTZ HARANEKO "ATEA"

I

KANTU-KANTARI

SOLDADU SARTU NINTZAN

Lekukoak: Timotea Guridi

Maria Joxepa Zumalde

- 1 SOLDADU SARTU NINTZAN
zortzi bat urteko,
Errege serbiduta,
txikitin parian paina,
ai, libre izateko.
- 2 Erregek ez dau biar
gizon ezkondurik,
baizikan mutil libre,
txikitin parian paina,
ai, libre-libretxorik.
- 3 Mutilak biar eta
mutilik egon ez;
Errege sillan dago,
txikitin parian paina,
ai, jarrita negarrez.
- 4 Neskak badaude, baina
ez dute balio;
Erregeri begitik,
txikitin parian paina,
ai, negarra dario.
- 5 Bergaran nindoiera
brigariarekin,
enamoratu nintzan,
txikitin parian paina,
ai, damatxo batekin.
- 6 Etxezuriko dama
ikusten badezu,
gorantziak deiola,
txikitin parian paina,
ai, esango diozu.

7 Nork-ero (i)eman dizun (1)
 galdetzen badizu,
 Felix de Aranburu,
txikitin parian paina,
 ai, esango diozu.

8 Felix de Aranburu
 hain gizon trebia,
 Bergaran bilatu dau,
txikitin parian paina,
 ai, beretzat andria.

Sol-da-du sar-tu nin-tzan zor-tzi bat ur-te-ko, E-rre-ge ser-bi-

du-ta, txi-ki-tin pa-ri-an pai-na, ai, li-bre i-za-te-ko.

Timotea Guridirengandik jaso zuen B. Gandiagak kanta hau (1967), eta Maria Joxepa Zumaldek osatu zion. Luis Villasanteri utzi, eta *Aránzazu* aldizkarian argitaratu zuen horrek (XLVII, 1968, 466. zenb., azaroa, 310-311. or.). Honetara dio sarreran: “He aquí un romance que tiene todas las trazas de original y arcaico (...) Ambas [Timoteak eta Maria Joxepak] lo cantan con una tonada original e inédita, que resplandece por su bella simplicidad”.

Gandiagak berak *Euskera* aldizkarian argitaratu zuen gero (XIX, 1974, 160-161 or.), Araotzen bertan bildutako beste hiru kantekin batera.

Ruper Ordorikak kantatzen du Hiru Truku taldean; grabatua du (*Hiru Truku II*, 1997), “Txikitin parian” tituluarekin; euskara batuaren aldera zerbait egokituta argitaratu du testua.

(1) Jatotzikoak (ARZ artxibokoak) “Nor eroi eman dizun” dio. Eta horrela agitaratu zuten Villasantek eta Gandiagak. Hiru Trukuk “Zeinek hori eman dizun” kantatzen du. Hemen aukeraturiko irakurketa egokiagoa iruditu zait: nor ero (=nork-edo); “i”, bertso-kantariak erabili ohi duten lotura-partikula, hurrengo hitzaren bokalarekin diptonogo-modukoa eratuz: (i)eman.

NESKIA SOLDAU

Lekukoa: Leona Ugarte

- 1 NERAU(T) EMAKUMIA
probintziana
*letrarik, eskolarik
batere gabia. *(bis)*
- 2 Rejimentu bi_izan ditut
hamar urte honetan
*Anjele Ondasetan, (1)
Buenosairasetan. *(bis)*
- 3 Batetik lau balazo
bestetik enfermo,
*Jaunaren abixuak
hoiek dira klaro. *(bis)*
- 4 Moja sartzera noia
komentu batera,
*Jesus-aren esposa
betiko izatera. *(bis)*
- 5 Oraintxen da denbora
izena muratzeko,
*Agustina Antonia
naizela esateko. *(bis)*
- 6 Ario(t), ama neuria (2)
probintziana,
*ongi lastimatzen naiz
zu despeditzia. *(bis)*

(Ezpata-dantzaren erritmoan)

Ne - raut e - ma - ku - mi - a pro - bin - tzi - a - ni - a
 le - tra - rik, es - ko - la - rik ba - te - re ga - bi - a.

Leona Ugarteri entzundako hitz hauek jaso zituen Gandiagak: “*Neskia soldau izan zala. Neskia soldau bai, lenao ibilli ei zan. Eztakit zuen aurrian inoiz kantau izan doan. Gure ama zanak kantaitten-en ta neuk e, ez er askoik eztaikit baiña...*”.

Kanta hau Gandiagak bildu zuen urte berean (1967) argitaratu zuen J. M. Satrustegik horren beste aldaera bat, Nafarroako Urdiainen jaso, *Boletín de Amigos del País* aldizkarian. Araotzen jasotako hau L. Villasantek argitaratu zuen aurrenik *Aránzazu* aldizkarian (XLVIII, 1969, 468. zenb., urtarrila, 16-17 or.). Gero Gandiagak berak argitaratu zuen *Eusker*a aldizkarian, “Lau erromantze” izeneko artikulua barruan (XIX, 1974, 156-163 or.).

(1) L. Villasantek, kanta hau J. M. Satrustegik argitaratutako aldaerarekin konparatuz, seinalatzen duenez, “Arjelen onduan ta” irakurtzekoa litzateke hemengo lerro hau, eta “Buenos Airesetan”, ondorengoa.

(2) Lehen lerroan ‘neraut’ forma dagoen bezala, hemen ‘Ariot’ aurkitzen dugu. Ondorengo orrialdean datorren bertso hauen aldaeran, Maria Barrenarenean, ‘nerau’ (7. ahapaldian) eta ‘adios’ (= ario?) (13. ahapaldian) daude jasota. Hitza hurrengoari hobeto lotzeko-edo -ufoniagatik, alegia- sartzen ote zuen azken ‘t’ hizki hori Leonak?

NESKA SOLDADUARENA

Lekukoa: Maria Barrena

- 1 GAZTIAK KANTUAN TA
zarrak eragusian,
hori da pasatzen dana
bardin mundu guzian.
- 2 Etxetik urten neban
mariatzeko_hilian,
hamasei urterekin,
neure txoramenian.
- 3 Soldadu sartu nintzan
agorraren bostian,
kabo edo (1) sarjento
izateko ustian.
- 4 Ni(k) lako fortuna (2)
no'tu harrapatu?
Hamaika_hilabeteko
sarjento nonbratu.
- 5 Urte bete baino len
nintzan teniente,
rejimentutikan be
nintzala ausente.
- 6 Rejimentu bi izan ditut
hamar urte honetan,
Angel de Ondasetan (3)
Buenas Airasetan.
- 7 Nerau emakumia
ofizialia,
letrarik, eskolarik
batere gabia.

1

Gaz - ti - ak kan - tu - an ta za - rrak e - ra - gu - si - an,

ho - ri da pa - sa - tzen da - na bar - din mun - du gu - zi - an.

2

E - txe - tik ur - ten ne - ban Ma - ri - a tze - ko_i - lli - an

ha - ma - sei ur - te - re - kin neu - re txo - ra - me - ni - an.

8 Agustin Antonio
izan da neure_izena.
Hori_aitu dezutenok
ez da neure izena.

9 Oraintxen da denbora
izena muratzeko,
Agustina_Antonia
naizela esateko.

10 Batetik lau balazo,
bestetik enfermo,
Jaunaren abixuak
hoixek ditut klaro.

11 Moja sartzera noa
komentu batera,
Jesus-aren esposa
betiko izatera.

12 Hamar urtian errege
serbitu detalako,
dotia gertu daukat
moja sartutzeko.

13 Adios, ama neuria
probintziania,
ongi lastimatzen naiz
zu despeditzia.

14 Baina oraindik ere
bizi naizen artian,
gogoan izango zaitut
neure bihotzian.

Araoztik Arantzazuko Albitxuri baserrira ezkonduko Maria Barrenaren ahotatik jaso zuen Gandiagak kanta hau. Aurreko kantaren gai berbera darabil, baina luzeagoa eta ezberdina da hitzetan; doinuak, berriz, bi ematen ditu, txandaka kantatzeko. Hona Gandiagak idatzitako aurkezpena *Aránzazu* aldizkarian (XLVIII, 1969, 474. zenb., uztaila, 234-235. or.): “Errebista ontan eta Ilbeltzeko alean azaldu zan «Neska soldauaren» kantu jakingarri au. Orduan Leona Ugarte genuan kantari. Aren saioa ikusi ondoren, Arantzazu-ko Albitxuri-ra gazterik ezkondu zan Maria Barrena, Araoz-ko alabak, aiek baiño bertso geiago ta beste boz batean gogoratzen zituala, esan zidan. Maria Barrena au ez da aurreneko aldiz agertzen errebista ontan. Gogoramen argikoa da ta kantu zalea, dituan 77 urteak arren. Nunbaitetik zera ere jakin det: gazte zanean eta Otalan bizi zan garaian, «aitzeko eperra» deitzen ziotela Maiñatarrak. Bertsoak korrika bota zizkidan, baiña bozik etzidan berealakoan kizkurtu. «*Lenao ederki kantaitten neban nik hori baiña orain ezin dot ondo, eta kitto. Neure denporan kantaittia izan bazan ederki kankauko neban bai! Boza oso lastimosua dauka kantu onek*». Azkenean, ala ere, askatu zuan eztarria eta or dituzue bertso eta doñu”.

Aurrekoarekin batera argitaratu zuen geroago Gandiagak *Euskeru* aldizkarian ere (XIX, 1974, 156-163). *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia* (MEB) liburuan jaso zuten Adolfo Arejita, Igone Etxebarria eta Jaione Ibarrek (Labayru Ikastegia - BBK, Bilbao, 1995, 124-125 or.). Azkenik, Ruper Ordorikak kantatzen du Hiru Truku taldearekin (*Hiru Truku II*, 1995).

(1) Jatorrizkoak ‘ero’ dio. Hiru Trukuk: ‘edo’.

(2) Gandiagak “Ni lako” transkribatu zuen. Hiru Trukuk ‘Nilako’ idatzi du.

(3) J. M. Satrustegik argitaraturiko kanta honen aldaerarekin konparatuz L. Villasantek seinalatu zuenez, “Arjelen onduan ta” irakurtzekoa litzateke hemengo lerro hau, eta ondorengo, “Buenos Airesetan” (*Aránzazu*, XLVIII, 1969, 468. zenb., urtarrila, 16. or.).

BERTSO LASTIMOSOAK

Lekukoak: Maxima Zumalde
Maria Joxepa Zumalde

- 1 ETORRI NINTZANIAN
Frantziako kortetik,
ama bilatu neban
etxian bakarrik
- 2 Bakar-bakarrik eta
bai triste-tristerik,
sillan jazarri eta
haiziak harturik.
- 3 —Gabon Jainkuak dizula,
ama_ona neuria.
—Halan euki daikala,
bai, seme maitia.
- 4 —Ezkonduta_ala_ekongei
ator ba semia?
—Ezkonduta nator ba,
bai, ama neuria.

E-to- rri nin - tza - ni - an Fran - tzia - ko kor - te - tik a - ma bi -

la - tu ne - ban e - txi - an ba - ka - rrik.

- 5 —Frantzes_a_ala_espainola
daukak ba andria?
—Frantzes_a_daukat ba nik,
bai, ama neuria.

- 6 —Frantzesik etxuau biar
erranik etxian;
hona ekarri gabe
hil izak bidian.
- 7 —Guaziok ba, guaziok, (1)
anaia neuria,
Birian bilauko xuau
andria neuria.
- 8 —Egunon Jainkoak dizula,
andra_ona neuria.
—Halan euki deizula,
bai, senar neuria.
- 9 —Andria, nora zuaz
zaldi_horren gainian?
Hemen hil biar dezu
dudarik gabia.
- 10 —Hamalau asto_hor ditut,
urrez kargaturik;
haiek emungo dizut,
utziazu bizirik.
- 11 —Haiek neuriak dira
zuk emun gaberik;
hemen hil biar dezu
dudarik gaberik.
- 12 —Hiru soineko_hor ditut
urrez bordaturik,
haiek emungo dizut
utziazu bizirik.
- 13 —Andria, jetsi zaitetz,
zaldi_horren gainetik:
hemen hil biar dezu
dudarik gaberik.
- 14 —Hiru anaitxo ditut
soldadu juanik,
haiek hemen baneuko
ez neuke bildurrik.

- 15 —Utziok ba, utziok,
anaia neuria.
Pena emuten xotak
holan ikustia?
- 16 —Lenago_esan biar eban
esan duan berbia,
onezkero hartu xok
herida golpia.

1967an jaso omen zuen kanta hau B. Gandiagak, aurrenik Maria Joxepa Zumalderen ahotatik, eta ondoren horren ahizpa Maxima Txantonmalduenera ezkonduarenetik, bestelako aldaera. Bi aldaerok parean ipinita argitaratu zituen *Aránzazu* aldizkarian (LII, 1972, 496. zenb., maiatza, 174-175 or.), honako aurkezpen honekin: “Lehenago ere esan nizun Migelentxikiñeko Marijoxepa Zumaldek kantu asko dakiala eta ongi kantatzen duela. Gaur hemen jartzen dizudan hau ez omen da fraide bati kantaittekoa. Gogorregia bide da. Gainera ahaztuta ere ba ei dauka ixa. Dana dala, tiraka-biraka atera ahal izan niona ifiniko dizut. Eta zerbait gehiago: Marijoxepari jaso niona haren ahizpa Maxima Txantonmalduenekoari kantatzen hasi nintzaion, ea harek nondik jotzen ote zuen. Maximak zenbait aldakuntzarekin kantatu zidan. Haren kantaera ere ifiniko dizut. 1967-an jaso nuen kantu hau eta bertsoak ez-ezik doinua ere oso lastimosoa zuela esan zidaten bai Marijoxepak eta bai Maximak. Haiei esker ona dietan bezala, eskertuko nioke baita ere kantu honen beste atalik-edo, inork jakin-araziko balit”.

Ez zuen nonbait eskatutako beste “atalik” eskuratu, eta bere horretan argitaratu zuen berriro *Euskera* aldizkarian (XIX, 1974, 161-163 or.). Gandiagaren beraren artxiboko ARFA kasetean (Txantonmalduena baserrian grabatuan) aurkitu dut, ordea, kantaren hirugarren aldaera; azken hau ere Maximak abestua da, baina beste kantaldiren batekoa nonbait, ezberdin samarrak baitira hemengo hau eta *Aránzazu* aldizkarian argitaraturiko Maximaren aldaera ere. Aldizkariko aldaera (Maximarena) nagusitzat hartuz, hirurak bateratu egin ditut hemen, kanta osatze aldera.

Kanta honen bestelako bost aldaera ezberdin argitaratu zituzten *Mendebaldeko euskal baladak. Antologia* (MEB) aipatu liburuan ere (29-38 or.): Zeanurin, Ereñon eta Markinan jasotako aldaerak dira; “Frantzie kortekoa” ipini zioten titulua aldaeren sortari, horietako bat edo beste behintzat “Etorri nintzanean / Frantzia(ko) kortetik” hasten direlako edo. Hemen, berriz, “Bertso lastimosoak” titulua jarri diot, *Aránzazu* aldizkarian horixe jarri ziolako Gandiagak, abestu zizkion lekukoak berak iradokita edo.

(1) Maximak “Gauziok ba, gauziok” abestu zuen nonbait. Maria Joxeparen forma aukeratu dut.

JAUNGOIKUAK EGIN ZITUAN

Lekukoa: Leona Guridi

- 1 JAUNGOIKUAK EGIN ZITUAN
zeruak eta lurrak,
baita andrak eta gizonak,
emetik eruateko
bakoitzak bere portakizunak.
- 2 Jaungoikuak emon euskun
bakoitzai zakutxo bana.
Hori betetzeko orain
egin biar lana.
- 3 Bakoitzak baditu
asarriak eta ze-esanak,
miseriak eta flakezak.
Beste erremixorik ez eta,
pasa egin biar danak.
Bai-eta badegu bakoitzak
gerra bizi bana.
Hori pasatutzeko
joka Jaungoikuagana.
- 4 Lurrak ondo betetzen ditu
Jaungoikuaren aginduak:
Fruta, arto, gari ederrak eta
janari-edari ospetsu ederrak.
- 5 Itxasora begiratu eta
hainbeste gauza eder guretako jarriak.
Zenbat millagro eder egiten ditu
gure Jaun eta Jabiak.
- 6 Arantzazuko Ama Birjina
Aloña-mendi gainian.
Zorioneko Ama Birjina

- agertu zinan zori bikainian.
 Makina bat mesede, ontasun,
 hartzen ditugu premina degun danian.
 Eskerrak Amatxo! Gelditzen zea
 toki bikainian,
 Arantzazuko tronkuaren gainian.
- 7 Munduan badira dantza
 zikin lotu gaiztuak.
 Aita ta ama izten dituzte
 nahigabetuak.
- 8 Mundu honek hasierarik eta akaberarik
 izan duanik inok ikusi ez du.
 Guk ere antzeako gauzia badegu.
 Mundu honetan arnasia faltatu,
 eternidadeako hartu,
 gure Jaun eta Jabe maitiak
 han apartatu [*sic*, apartatuko?] gaitu.
 Baita badu galdera,
 baita erantzunera:
 – Anima ona, zer ekarri dezu
 mundu honetako gauzarik?
 – Umildadia, karidadia,
 Jauna, ez daukat besterik.
 – Anima ona, horixen da ba
 hemen biar dan gauzarik.
- 9 Ur garbia
 euskera garbia,
 gure Jaun eta Jabiak jarria;
 eskini berari eguneroko otoitz garbia.
- 10 Kristauok badegu
 aingeru guardako bana.
 Zainttuak eta gordiak izan gaitezen
 ein igun otoitz bana.
- 11 Makina bat odol bada ganadu artian,
 gure Jaun eta Jabe maitiak
 esne bihurtzen ditu momentu batian.
 Honako gauza biarrezkua eta

- ona jartzen da gure artian,
ezkerrak emun biarra daukagu
guztion artian.
- 12 Jaungoikuak asatzen ditu
kristauaren bihotzak.
Zenbat mesede emuten doskun
Jesusen Bihotzak.
Jesusen aginduak bete dezala
Jesusean bizi dan bakoitzak.
- 13 Munduan ez esaminatu
on-txarrian batabestia.
Jabe ona badegu eta
eruingo dau gure kontu guztia.
- 14 Jarraitu gogotik
gure Jaun eta Jabiari;
mundu hontan etsaixak baditu
eta horrela bizituko ditu sarri.
- 15 Kristauok badegu
aldareko sagrariuan
Jesusen gorputz bana;
holako millagrorikan
ezin gizonak jarri hemen,
ene Jauna.
- 16 Jesus eta Maria
gau eta egun
gure Jaun eta Jabe dira;
gau eta egun
guztiok pakera begira dezagun.
- 17 Umildadian, karidadian,
orazino bikainian
sartu gaitian;
honela Jesus maitiak hartuko gaitu
bere sorbalda gainian.
- 18 Munduan bizi danak
ezagutu dezala

zein dan gure Jaun ta Jabia.
Azken tenpluan emungo dosku
hemen irabazten degun saria.

- 19 Munduan bizi danak
zein dau lehenengo lana?
Hartu Jaungoikuaren grazia
ta eskatu komeni dana.
- 20 Aita eta ama badituu betikuak,
ontasun ederrez jantzitakuak.
Gu aik bialdutakuak,
Evaren ume besterratuak,
ain aginduak bete eta
hemendik juatekuak.
- 21 Jaungoikuak emuten dosku
janak eta edanak,
gaindiko mesede danak.
Oroitu eun [*sic*, ein -egin-?] biar
areaz bizi danak.

Aránzazu aldizkarian argitaratu zituen bertso moduko hauek Gandiagak (LI, 1971, 488. zenb., iraila, 263-264 or.). Hona hemen Leonarekin izandako elkarrizketa, bertso-sortaren buruan argitaratua.

— *Noiz jaixo nintzan? Etxat ba horixe esango. Enaiz Araotzen jaixotakua. Oñatiko Landetatik etorri nitzan Araotzera. 60 urte baiño gehiago dia hemen bizi naizela.*

— *Nork erakutsiak dituzu kantuok?*

— *Gure Jaun eta Jainkuak burura ekarritakuak. Makiña bat ahaztuta be badaukat. Bestela guk, ze esango xat ba? Eskolaik bez, erderaik bez, eta inñorantzian nee denpora guztixan ta, bape penaik eztaukat ganea.*

— *Zenbat seme-alaba hazi dituzu?*

— *9 biziko dira: Etxian dagon hau bat, kalian bost, Tetuanen bat, Bitoixan bat eta Madrillen beste bat. Danak 12 zian eta beatzi bizi. Txikixenak illabete ezeukala alargun geatu nitzan 12 umekin. Bizimodua neuk atea biar izan neben. Labradoriak, akaso fabrikan ibilli banitz, sokorruen bat izango neen, baiña peseta baten sokorru baik.*

“Amandriak 82 urte kunpriuta” dauzkala esan dit Leonaren errainak.

— *Ta, amandre, zer esango diet zure bertsoen irakurleei?*

— *Goantzixak emun danci, ta gaizki pentsaitten baxate, parkaketako. Danendako onak ezta izango ta, parkaketako.*

Aixena, Manuela

Ai - xe - na Ma - nu - e - la, zen - bat ur - te di - tun?

Neo - nek ho - ge - ta_a - ma - lau pa - sa - tu - ak di - tun.

Bal - din o - rain - go txan - dan ez - kon - tzen ez ba - gai - tun

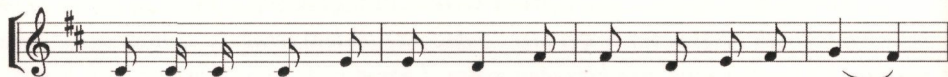
ge - re bi - zi guz - ti - ko nes - ka - zar - tzen gai - tun.

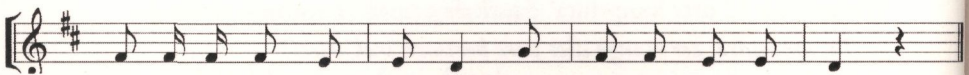
Nik ho - gei - ta a - ma - sei e - gin - da_ho - nez - ke - ro

bai - na nes - ka - zar - tze - rik ez di - nat es - pe - ro

mu - ti - lak hain za - bil - tzan ez - kon - tze - ko be - ro

nik e - re ba - diz - ki - nat zaz - pi za - pa - te - ro.

AIXENA, MANUELA

Lekukoa: Anparo Zumalde

—Aixena, Manuela,
zenbat urte ditun?
N(e)onek hogeta _amalau,
pasatuak ditun;
baldin oraingo txandan
ezkontzen ez bagaitun,
gere bizi guztiko
neskazartzen gaittun.

—Nik hogeta _amasei
eginda _honezkero,
baina neskazartzerik
ez dinat espero;
mutilak hain zabiltzan
ezkontzeko bero,
nik ere badizkinat
zazpi zapatero.

—Nik ere badizkinat
lau bat kapatzaile,
zazpi barkilero ta
bi piper saltzaile;
eta gainera hiru
kale garbitzaile,
bi kabo primero ta
lau arpa jotzaile.

—Soinekorik onena
egin dinat jantzi,
gainera eskutikan
sonbrilla ta guzti;
oingo mutil gaztiak
hainbeste malizi,
ni ikusi orduko
zoiazzen igesi.

—Gure bizimoduaz
nagon ernegatzen,
mutil gustokorikan
ez dinat bilatzen:
gorputza hasi zaidan
pixka bat torpetzen,
neskazarra naizela
hasi ‘ñat igartzen.

— Hain itxusia den
neskazar izena,
aditu hutsarekin
hartzen dinat pena;
oraintxen eukirikan
sasoirik onena,
hau mutiko gosia
gu biok gaudena.

Magnetofoitik egindako eskuzko transkripzio-testuaren gainean Anparo izena jarri zuen Gandiagak; Madina auzuneko Garaiko Txikiko Anparo Zumalde dela dirudi; beste kantarik ere badu horrengandik jasorik. Gandiagaren artxiboko aparteko paperean aurki daiteke honen doinua, seguruenik Pello Zabalak harentzat transkribatua.

Eusko Ikaskuntzak 1994an argitaraturiko *Cancionero Vasco*-n aurki daiteke kanta honen aldaera, “Adizan, Gabriela” izenez –ez Manuela–. A. Donostiak Nafarroan bildutako aldaera da, hain zuzen: “Canción popular recogida por el P. Donostia en Larrainzar, Navarra. Ref. «Euskal Eres Sorta», n.º 315”. Aita Donostiaren eta Gandiagaren aldaeren arteko aldeak txikiak dira.

Azken hau Amaia Zubiriak abestu eta *Amonaren mengantza* izeneko diskoan grabatu zuen (1995): 11. kanta.

(1) ‘eginda’ izan daiteke, baina zaila dago irakurtzen eskuzko testu transkribatuan.

[ZOPATXOAK NANA GURE UMETXOAK]

MUTIL TXIKI TXIKI TXIKIA ZARA ZU,
 ez baituzu jaten isil ta gogotsu;
 mutil haundi haundi egin nahi baduzu,
 den-denetik asko jan beazu.
 Zopatxoak eta babak bazkaritan
 talo ta esne beroa afaritan.
 Hau aitatxondako,
 hau amatxondako,
 hau Kepatxondako,
 hau Mirentxundako.
 Oh, hazten dihoa
 gure mutiltxo.

Neska txiki txiki txikia zara zu,
 ez baituzu jaten isil ta gogotsu;
 neska haundi haundi egin nahi baduzu,
 den-denetik asko jan beazu.
 Katilu bete esne gosaritan,
 koko ta papa bigunak askaritan.
 Hau aitatxondako,
 hau amatxondako
 hau Kepatxondako,
 hau Mirentxundako;
 Oi, hazten dihoa
 gure neskatxoa!

Neska, mutil txiki txikia zara zu,
 ez baituzu jaten isil ta gogotsu;
 neska, mutil handi egin nahi baduzu,
 den-denetik asko jan beazu.
 Tuntun barik, geldi, zintzo ta isilik,
 jan behar duzu den-dena, den-denetik.
 Hau amatxondako,
 hau aitatxondako,
 hau Kepatxondako,
 hau Mirentxundako;
 Oi, hazten dihoa
 gure neskatxoa!
 Oi, hazten dihoa
 gure mutiltxo!

Doimua →

Mu-til txi - ki txi - ki txi - ki - a za - ra zu ez bai - tu - zu
 ja - ten i - sil ta go - go - tsu, mu - til haun - di haun - di
 e - gin nahi ba - du - zu, den - de - ne - tik as - ko jan be - a - zu.
 Zo - pa - txo - ak e - ta ba - bak baz - ka - ri - tan
 ta - lo ta es - ne be - ro - a a - fa - ri - tan. Hau ai -
 ta - txon - da - ko, hau a - ma - txon - da - ko, hau Ke - pa - txon -
 da - ko, hau Mi - ren - txun - da - ko. Oh, haz - ten di -
 ho - a gu - re mu - til - txo - a.

Haur-kanta zahar eta herritarra da hau. Pello Zabalak eskuz idatzitako partitura besterik ez dugu Gandiagaren artxiboan. Paperak ez du lekukoaren izenik ematen, baina Pellok ziurtatu didanez, Gandiagak Araotzen bildutakoa da hori ere. Morfolo-giaren ezaugarri batzuri begiratura izan daiteke, izan, Araotzen jaso. Lehen ahapaldia bakarrik dago idatzita partituran: mutiltxoarena; uste izatekoa da, Gandiagaren jatorriz-koak beste ahapaldirik ere bazuela: neskatoarena eta.

Txirri, Mirri eta Txiribiton pailazoen hirukoteak kantatu, grabatu eta zabaldu zuen *Txirri, Mirri eta Txiribiton* izeneko CDan, "Popatxoak nana gure umetxoak" tituluarekin. Hortik hartu dut hemengo, baina 'popatxoak' beharrean 'zopatxoak' ipiniz, gure aldaeren horrelaxe dagoelako hitza. Hiru ahapaldi ditu diskoan kantak –seguruenik Gandiagak jasotakoan ere bazituenak–. Testu-ezberdintasunen batzuk ere ikus daitezke bi aldaeren artean.

JOYE MONDRAUENA

Lekukoa: Jabier Guridi

- 1 JOXE MONDRAUEK DAUKO
txerria *por gala*...(1)

*Guk ere t'ez daukegu,
monona,
hain bere argala. (*bis*)

- 2 Hogeita xei erralde,
zerbait gutxiago,..

*Errotako pixuan,
monona,
pixaturik dago. (*bis*)

- 3 Hiru sebopil zeukan,
hirurak haundiak...

*Iruritu lezake,
monona,
errotako harriak. (*bis*)

Jo - xe Mon - drau - ek dau - ko txe - rri - a po ga - la,

Guk e-re t'ez - tau- ke - gu, mo-no-na, hain be-re ar-ga- la.

- 4 Gure andrak hor xabiltzak
zortzi egun honetan...

*Firrii eta farra,
monona,
koipiak urketan. (*bis*)

- 5 Hirurogeita_hamar murtzil,
guziak haundiak...
*Ikaraturik daude,
monona,
auzoko gaztiak. (*bis*)

- 6 Anaiari bialdu xat
erregalo murtzila...
*Ezpanak koipaturik,
monona,
a xabilk mutila. (*bis*)

- 7 Zurmintz eta belarri (2)
ondo gordetzeko...
*Auzoko gaztientzat,
monona,
Sakristobal-erako. (*bis*)

- 8 Goiko sala berrian
eman nion gatza...
*Hostuko ote duan,
monona,
daukat bildur gaitza. (*bis*)

- 9 Buztana ere badu
kana bete luze...
*Gure_auzoko gaztiak,
monona,
soka gorde dute. (*bis*)

- 10 Hoge_errial eman zidan (3)
batek bere laina...
*Huraxe_izan zan neretzat,
monona,
pagu(a) ta selaina. (*bis*)

Aránzazu aldizkarian argitaratu zuen kanta hau Gandiagak (XLVIII, 1959, 471. zenb., apirila, 122-123 or.). Honetara dio aurkezpenean: "Araotz-ko folklore-gaiak bil-tzen asi nintzanean, mutil au [Jabier Guridi] izan zan aurreneko aleak eman zizkidana.

«Joxe Mondraue-na», berriz, lenengoa. 1967-ko Abenduaren azken aldean zan. Lukainka oraindik egin-berriak eta odoloste zimeltzen asiak ageri ziran Txomena-neko sukaldean. Giro artan jalki zidan kantu au. Txerri-aparitakoan ensaiatuta bide zuan. Baliteke Oñati-n bertso ta doñu ok ezagunak izatea, baiña bilduta ote daudenik ez dakidanez, jaso egin ditut, bada-etzpadan”.

Askoz lehenago argitaratua zuen R. M. Azkuek kanta honen aldaera den “Jose Mondragonek dauko / katua por gala” (*Cancionero popular vasco* II, Biblioteca de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1968, 702 or., 518. kanta), bestelako doinuarekin. Antonio Zabalak, Azkuerena eta beste aldaera bat eman zituen argitara, “Katuarenak” titulu pean (*Noëren ontzia* (Auspoa liburutegia 136, Tolosa, 1979, 79-82 or.); eta jarraian gure hau ere jaso zuen, *Aránzazu* aldizkaritik hartuta. Eta gaineratu zuen, Gandiagaren aldaera –“txerriarena”– entzuna zuela berak ere Araozko Azkoiti baserrian –Madina auzunean non-bait–; baina ahapaldi bat gehiagorekin: “Oge errial eman zidan / batek bere laña, / uraxe izan zan neretzat, / *monona*, / pagua ta zelaña”. Azken hau ere erantsi egin diot, beraz, Gandiagak argitaratuari, neurriaren aldetik behartuxeagoa bada ere. ‘(H)uraxe’ forma arraro samarra da Araotzen entzuteko; ‘axe’ normalagoa litzateke, eta bertsoaren neurri-rako egokiagoa hemengo honetan.

Txantxetarako aukera ematen du kanta ironiko honek, eta Gandiagaren artxiboko eskuzko pentagramaren zirriborroan honako bertso hau ageri da, norbaitek erantsita:

Aita Bitoriano
Gandiagakoa...
Kantu hau Araotzen,
monona,
topatutakoa.

(1) A. Zabalak oharrean dioenez, “por gala” idaztea eskatzen du bertsoaren neurriak, eta ez “a por gala”, *Aránzazu* aldizkariak argitaratu bezala.

(2) Kandido Izagirrek ‘zurmitzak’ forma jaso zuen (=el hocico del cerdo), bere *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*, Donostia, 1971).

(3) Araozko Madinako Azkoitirenean jasotako bertso hau ulertzeko ere K. Izagirrerren hiztegi balio-tsura jo dut, argibide bila, eta baita aurkitu ere, nire ustez: a) “Bere laina”: laina... bere laina = bere parte edo zatia, berari dagokiona; b) “selaina”: selaiñe, zelaiña = seinalea (ordain-seinalea).

LARROSAPEKO TXORITXOA

Lekukoa: Maria Joxepa Zumalde

LARROSAPEKO TXORITXU HORREK
hotsak haundiak jo ditu.
Hamalau majo bazituela
antxina nik zuri_ aditu.
Hamalau majo bazituela
antxina nik zuri_ aditu.
Kaiola bai ta txoririkan ez,
horra nun zeran gelditu.

Amerikara pasa behar nuke
anaiak abixatuta.
Damatxo horrek hemen bizi *nahi*
neurekin esposatuta.
Noberariak izan ditugu
hiru urte pasatuta:
Hangua galdu, hemen egin ez,
utzi naute lotsatuta.

Aránzazu aldizkarian argitaratu zuen Gandiagak kanta hau, ondoren datorren “Ai, neure bihotzeko” kantarekin batera, artxiboko lehen transkripzioan aldaketatxoren batzuk eginda, euskara batuaren aldera edo: ‘behar’, ‘nahi’ (LI, 1971, 484. zenb., maia-tza, 170-171 or.). Berak argitaratu bezala doa hemen. Honako aurkezpen hau idatzi zuen: “Migelentxikiko Marijoxepa Zumaldek kantu asko dakizki. Eta ongi kantatzen ditu. Nik ez dakit nundik norako kantuak diren eta Marijoxepak berak ere ez. «Aman-driak erakutsiak» omen ditu”.

Neure aldetik ez ditut beste inon aurkitu bertso hauek.

La - rro - sa - pe - ko txo - ri - txu ho - rrek ho - tsak haun -
 di - ak jo di - tu. Ha - ma - lau ma - jo ba - zi - tu -
 e - la an - txi - na nik zu - ri - a - di - tu. Ha - ma lau
 ma - jo ba - zi - tu - e - la an - txi - na nik zu - ri - a - di -
 tu. Kai - o - la bai, ta txo - ri - ri - kan ez, ho - rra nun
 ze - ran gel - di - tu.

AI, NEURE BIHOTZEKO

Lekukoa: Maria Joxepa Zumalde

Ai, neure bihotzeko
Maria Bautista zu,
seguru naukazula
pentsatzen al dezu?
Engainatzen ez banaiz
gezurra diozu;
*neurekin nahi dezunik
egingo ez dezu. (*bis*)

Zer zala uste zeban
enamoratzia?
Sillan jazarri eta
gitarra jotzia?
Orain ondo dakizu
zer dan bizitzia;
*alaba_izan degu ta
hor konpon zaitia. (*bis*)

Ai, neu - re bi - ho - tze - ko Ma - ri - a Bau - tis - ta zu,

se - gu - ru nau - ka - zu - la pen - tsa - tzen al de - zu?

En - gai - na - tzen ez ba - naiz ge - zu - rra di - o - zu;

neu - re - kin nahi de - zu - nik e - gin - go ez de - zu

ne - re - kin nahi de - zu - nik e - gin - go ez de - zu.

Arantzazu aldizkarian argitaratu zuen Gandiagak kanta hau, aurretik datorren “Larrosapeko txoritxua” kantarekin batera (LI, 1971, 484. zenb., maiatza, 170-171 or.). Bere aurkezpenean dioenez, eta Maria Joxeparen esatera, Larrosapekoaren jarraian kantatzen omen zuten beti hemengo hau ere, nahiz eta bi kantak ezberdinak izan. “*Kostumbria!*”

Kantaren doinua Gandiagaren artxiboan dago, Pello Zabalak transkribatuta. Bertso hauek ez ditut beste inon aurkitu.

TTOTT

Lekukoa: Felisa Guridi

TTOTT, TTIBIRIBIROTT,
ttibiribiriña, miñaren miña,
ttott, ttibiribirott,
ttibiribiriña miña panpott.

Ttott, tti-bi-ri-bi- rott, tti-bi-ri-bi - ri - ña, mi-ña-ren mi - ña,

ttott, tti-bi-ri-bi- rott, tti-bi-ri-bi- ri - ña mi-ña pan- pott.

Arantzazura ezkonduko Felisa Guridi araoztarrarengandik jaso zuen Gandiagak kanta labor eta polit hau. Oñatiko danbolin-jole bat ibiltzen omen zen Araotzen, Trinidadetan, baserriz baserri, eta doinu horixe errepikatzen omen zuen behin eta berriro. Danbolin-joleari berari ipini omen zioten ondorioz Ttott izena.

Arantzazuko Gabon-errondakoan kantatu izan dute. Gandiagaren artxiboko *Gabon dut anuntzio* koadernoko (GDAK) Gabon-kanten artean aurki daiteke (11. or.).

LELOTXO MONTAÑAKO

Lekukoa: Maria Ugarte

- 1 LELOTXO MONTAÑAKO
otsoek jan daue;
bera be gaiztoa zan ta,
ondo egin xaue.
- 2 Txikitxu polit hori
zu neure laztana
katigatu ninduzun
librea nintzana.
- 3 Libreak libre dira
gu biok gatibu
librerik hoba dana
guztiok dakigu.
- 4 Soloan nagoenean
eguzki berotan
neure pentsamendua
lekurik askotan.
- 5 Lo, lo, lo boluetan
loaren goxoa
loak engainetan dau
gure umetxoa.

L. Villasante-ren aldaera

Letotxo Montañako
Otsuak jan daue
Bera be gaixtua zan da
ondo egin daue.

Mutiko txapelgorri
 zelan dok izena
 etxian txortxor eta (1)
 kanpuan gizona.

Nere maitia lo ta lo
 zuk orain eta nik gero
 zeuk gura dozun egunen baten
 biak egingo degu lo.

Le - lo - txo Mon - ta - ña - ko o - tso - ak jan dau -
 e; be - ra be gaiz - to - a zan ta,
 on - do e - gin xau - e.

Luis Villasantek argitaratu zuen sehaska-kanta bat, hemengo hau bezala hasten dena, hiru ahapaldikoa, doinurik gabe, “Guztiak badakizute” pandero-koplekin batera, Arantzazuko Arrikurzko Maria Ugartek kantatuak biak (*Arantzazu*, XLVI, 1967, 448. zenb., martxoa, 78-79 or.). Argitaratzaileak berak jaso zituen nonbait horiek emakumearen ahotatik, bestelakorik aitortzen ez duenez. Dena dela, hirugarren ahapaldia aski ezberdina da beste bien aldean, neurriari dagokionez.

Gandiagak, bere aldetik, bost ahapaldiko hori jaso bide zuen, itxuraz emakume berberarengandik, Hiru Truku talde kantariak bere diskoan aitortzen duenez (*Mendebaldeko euskal kantak* diskoa, 1997). Honetara dago aitortuta autoretza: “Hitzak eta musika: Herrikoiak / Maria Ugarte. Arrikurtz-Oñati / Biltzaileak: Bitoriano Gandiaga, Jabier Kaltzakorta”.

Gandiagaren artxiboan, oster, ez dut aurkitu kanta osoa –agian talde kantariaren eskuetan utzi zuen jatorrizkoa–. Dena dela, badago kantaren bigarren ahapaldia –“Txikitxu polit hori”–, doinu eta guzti. Doinu horixe aukeratu dut, beraz, hemen; eta ez Hiru Truku-k kantatzen duena –Jabier Kaltzakortak jaso?–.

(1) Argitaratuaren oharrak dioenez, ‘txikiña’ (=txikia) esan gura du hitzak.

GURE HERRIAN GIZON BAT BAZAN

Lekukoa: Maria Joxepa Zumalde

GURE HERRIAN GIZON BAT BAZAN
bera soinu ta txistru ta dantzan.
Haren jornala hiru-lau kuarto
arratsaldian ardotarako.
Ardaua eranda, sabela bero,
etxera joan ta, demanda gero.

Antzuolako aldaera

Gure herrian [kapain] bat bazan,
berak zekien soinu ta dantzan.
Harek jornala hiru-lau kuarto
arratsaldian zurruterako
hura eranda sabela bero,
etxera junda demandan gero.

(Ik. <www.ahotsak.com/antzuola/pasarteak/ant-017-005/>).

Labur-labur, horrelaxe jaso zuen Gandiagak kanta hau Araotzen; baina doinurik gabe ageri zaigu artxiboan. Beste aldaera bat Antzuolan bildu zuen, 1991n, *Antzuolako abozko ondarea* taldeko Lierni Legorburuk, Balentin Legorburu eta Gregori Narbairzagandik. Horren doinuak, Interneteko atarian entzun daitekeenak, balio du Araozko aldaerarako ere.

PERRETXIKUA BILATU NEBAN

Lekukoa: Maria Joxepa Zumalde

PERRETXIKUA BILATU NEBAN
Mendiolako basuan.
Dama gazte bat ikusi neban
arbola baten onduan.

Gaztia nintzan, zorua nintzan
ta jarri nintzan albuan,
amantaltxua zabaldu ziran
ta jarri nintzan altzuan.

Baserritarra izanagaitik
ez egin neuri burlarik,
neure soineko perkalezkuak
ez dauka inun zulorik.

La-la-ra, la-la-la-ra-la
la-la-ra, la-la-la-ra...
La-la-ra, la-la-la-ra-la
la-la-ra, la-la-la-ra...

Pe - rre - txi - ku - ak bi - lla - tu ne - ban Men - di - o - la - ko ba - su -

an da - ma gaz - te bat i - ku - si ne - ban ar - bo - la ba - ten on - du -

an. La - la - ra, la - la - la - ra - la la - la - ra, la - la - la -

ra... La - la - ra, la - la - la - ra - la la - la - ra, la - la - la - ra...

Gandiagak jasotako aldaerak hiru ahapaldi zituen; baina lehen bien eta hirugarrenaren artean puntu-lerroa erantsi zuen, zerbait falta zela adierazteko edo. Dena dela, ia 45 urte geroago (2011-10-28) Maria Joxepari berriro kantarazita, berdin-berdin abestu du, baina azken epifonema gaineratuta.

Joxe Ramon Arbek Zeanurin bildu zuen kanta hau, bi aldaeratan: bata (5 ahapaldi) Frantziska Agirrezabalak eta bestea (4 ahapaldi) Simona Intxaurbek abestuta (ik. UEUko Musika taldea, *Doinu Zaharren inguruan* [Printzak saila, 5], UEU, 1990, 42-43 or.). Araozko kanta eta Zeanurikoa (bi aldaeretan) berdintsuak dira lehen bi ahapaldietan, baina aurreneko ahapaldiko 'arbola' hitza 'elorri' edo 'inar' bihurtua da Zeanurikoetan. Eta hortik aurrera bi aldeetako tradizioak bakoitza bere aldetik doaz, hitz eta doinu; Araozkoa erromeri kanta arina eta alaia gertatzen da, azken epifonema eta guzti; Zeanurikoak, berriz, balada erlijiozkoaren kutsua hartzen du aldaera bietan, "gazte zoroaren" eta damaren – orain "Ama Birjina Arantzazukoa" bihurtuaren – arteko elkarrizketa dramatiko samarraren egitura eta guzti.

Maria Joxeparen aldaera ez dut bere horretan inon aurkitu; Zeanurikoa Hiru Truku taldeak abestu eta grabatua du (*Hiru Truku II* diskoa, Nuevos Medios, 1997).

BERGELOK AIDEZ AIDE

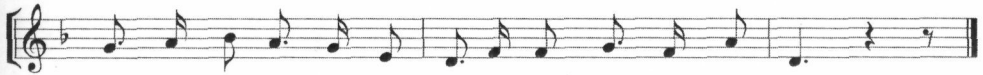
Lekukoa: Araoztarrak, Arantzazura erromes

1 BERGELOK AIDEZ AIDE (1)

ipartxo dultzia,
 bergelok aidez aide
 ipartxo dultzia.

2 Landa min ederretan
doien errekoa,
hantxen bilatu neban
Birjina_Ama_Andria.3 Orrazketan zeguan
buruko ilia.
Ez zan hura ilia
ez bazan urria.4 Ile_ondo bakoitzeko
bai perla paria,
ilia lotutzeko
falta dau zintia. (2)

Ber - ge - lok ai - dez ai - de i - par - txo dul - tzi - a

ber - ge - lok ai - dez ai - de i - par - txo dul - tzi - a.

5 Birjina_Ama_Andria
beutso_ule zintia, (3)
kania lareun dukat
Madrilen kostia.

6 Bergelok aidez aide
ipartxo dultzia,
bergelok aidez aide
ipartxo dultzia.

Biltzailea: Jose A. Lizarralde (?)

Iturria: JK/REA, 122 (A-B zut.)

Kanta zoragarri hau ez da Bitoriano Gandiagak Araotzen ezta araoztarren ahotatik jasotakoa; baina badu zerikusi zuzenekorik Araotzekin eta Gandiagarekin.

J. A. Lizarralde fraide historialariak Arantzazuko erromesen kanten artean ipini zuen, nahiz eta Arantzazurik ez dagoen aipaturik bertan. Izan ere, urtero udaberriz, taldean, Arantzazura erromes igotzen ziren araoztarrek abesten omen zuten (ik. HVSA, 178. or.): “Menos numerosa naturalmente, pero, tan devota y tradicional se debe considerar la caravana que todos los años por la primavera sube de la anteiglesia de Araoz. Es popular aquí este canto que tiene aire de romería”... Eta ondoren oso-osorik dakar kanta. Uste izatekoa da, Lizarraldek berak jaso eta JK/REA koadernoan kopiarazi zuela. Izatez, kantako Andre Maria ez da Arantzazu mendiko elorri gaineko irudi irribartsua, erreka ondoko dama ederra baino, lamiaren antzekoa.

Bitoriano Gandiagak Euskaltzaindiaren aurrean aurkeztu zuen balada hau, berorren irakurketa poetikoa eskainiz (ik. “Hiru erromantze eta goratzarre bat”, in: *Euskera*, XX, 1975, 301-315 or.). Berak ez zekien nork bildua zen; seguruenik ez zuen Lizarralderen oharra ezagutzen.

Mendebaldeko Euskal Baladak (MEB) aipatu liburuak gure aldaera hau ez, baina balada beraren beste lau aldaera dakartza (92-97 or.), doinurik gabe. “Jainko-giroko” baladetakotzat hartzen du, gaztelaniazko “romance a lo divino” itzuliz horrela. Beste hainbat aldaeraren berri ere aurki daiteke liburu berean (ik. 92. or.).

Igone Etxebarriak ez zuen bere *Arantzazuko Balada edo Kanta zaharrak* (ABK) liburuan sartu, Arantzazuri buruzkoa ez zelakoan agian.

(1) JK/REA-ko orrialdearen barrenean honako oharra dakar: “Bergela: Abanico hecho de hojas verdes”. MEB-k argitaraturiko aldaeretan, bestelakoa da hasierako hitza: “Orriak aidez aide”, “Orbelak airez aire”, “Odeiak aidez aide”.

(2) “Adios orain dama gaztia” hasten den baladaren 4. ahapaldia zinta eder urdin-berde-gorriaz, Arantzazuko erromesak bere maiteari eskatutakoaz, ari da (ik. AKDB, 024 erg.; ABK, 369-370 or.). Ez dirudi bietako zintek zer ikusirik dutenik batak bestearekin.

(3) ‘beutso’ hitzaren ondoren “(sic)” marka dakar Gandiagaren argitalpenak.

ATIA KOX-KOX JO NION

Lekukoa: Maria Joxepa Zumalde

ATIA KOX-KOX JO NION ETA,
ez zidan erresponditzen. *(bis)*

Halako batian, leiho batetikan:
"Galaia, zer nai zenuke?". *(bis)*

—Bion borondatia balitz,
gautxo bat pasa nahi nuke. *(bis)*

—Aita neuria kanpua da ta,
amakin lo_egin behar nuke. *(bis)*

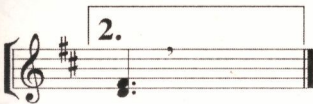
A - ti - a kox-kox jo ni-on e - ta, ez zi - dan e - rres - pon - di -

tzen. A - ti - tzen. Ha - la - ko ba - ti - an, lei - ho ba -

te - ti - kan "Ga - lai - a zer nai ze - nu - ke?", Ha - la - ko

ke?"

— Ama zuriak lo_hartu artian
biok egongo ginake. *(bis)*

—Haizia ere hotza dabil ta,
hoztu egingo ginake. *(bis)*

—Nire kapia luze_haina zabal
biok tapauko ginake. (*bis*)

— Batetik tira, besterik tira,
puskatu_egingo genduke. (*bis*)

— Txakurra ere badaukagu-ta,
salatu_egingo ginduke. (*bis*)

— Txakurra ere ogia_emanda
isildu_egingo genduke. (*bis*)

— Gure txakurra isildutzeko
eperra beharko zenduke. (*bis*)

— Eperra ere ez berez hila
bizia beharko zenduke. (*bis*)

— Eper bizia harrapatzeko
galai mantsua zera zu. (*bis*)

— Neskaxa gazte maliziosa,
maliziosa zera zu. (*bis*)

Maliziosa zerade, baina
neretzat izan behar dezu. (*bis*)

Kanta hau ez zegoen Gandiagaren artxihoan; garai hartan ezin izan zuen jaso non-bait Maria Joxeparen ahotatik. Orain, lau rogei urtetik gora dituenean, osorik kantatu dit, etenik gabe. Eskerrik asko! Gandiagaren bildumaren osagarritzat sartu nahi izan dut.

BART, AI, GURE AMAK

Lekukoa: Bitoriana Villar (Oñati)

1 BART, AI GURE AMAK
 Haurtxo bat ein zuen,
 huraxen estaltzeko
 zapi bat ez zuen.
 Gaur bai jana eta_erana,
 urrelabirule, juju!
 Jango_ete degu dana?
 Urralabirule!

2 Partopila_egiteko
 ogi ta ardotarako
 gure_aitak saldu zuen
 anega bat arto.
 Gaur bai jana ta_erana,
 urrelabirule, juju!
 Jango_ete degu dana?
 Urralabirule!

Bart, ai gu - re a - mak haur - txo bat ein zu -

en; hu - ra - xen es - tal - tze - ko za - pi bat ez zu -

en. Gaur bai ja - na ta_e - ra - na, u - rra - la - bi - ru -

le! (Ju,ju!) jan - go_e - te de - gu da - na? U - rra - la - bi - ru - le!

3 Amak utziko dio
aitari bakean
artuaren dirua
gastatu artean.
Gaur bai jana ta_erana,
urralabirule, juju!
Jango_ete degu dana?
Urralabirule!

Oñatiko Bitoriana Villarregandik jaso: “Natibitate egunian kantaitten geben”, omen zioen berak. Honen doinua artxiboko aparteko paperean aurkitu dut. Patxi Irizar Arantzazuko seminarioko irakaslearen ama zen Bitoriana, eta noizbehinka egunak ematen zituen bertan. Egonaldi horietakoren batean kantatu zion nonbait bertako irakaslea zen Gandiagari. Pello Zabalak –bertako irakaslea hau ere– transkribatu zuen doinua.

O, ZERUKO LOREA

UDABERRIAN

*txoritxuak kantari,
agurka daude
Ama ederrari.
Lur ta zuhaitzak
berdez dira_estali,
lore politak
hoien apaingarri. (bis)*

O, zeruko lorea
Birjina Maria,
dana dana diozu
alabantza(k) ugari,
zeru-loretegiko
larrosa_ederrari.

Andre Mariari zuzendutako eliz kanta hau ez dut beste inon aurkitu. Gandiagak berak ez zigun argitu zeingandik edo nondik zuen jaso; uste izatekoa da, Araotzen bildua dela, hango antzeko beste kanten artean zegoenez artxiboan. Seguruenik luzeagoa da kanta, berez, eta jarraitu egiten du beste ahapaldiren batekin, eskuizkribuan adierazita dagoenez. Honen doinurik ez da agertu Gandiagaren artxiboan; lehen ahapaldia bihurri samar dago gainera transkribatuta, bertsoaren neurriari dagokionez.

O, MARIA, EZIN EGUNDAINO

O, MARIA, EZIN EGUNDAINO
guk zu alabatu nahikua;
nor da ederragorik zu baino?
Bakar-bakarrik Jaungoikua. (bis)

Eguzkiz jantzirik agertu da
 emakume_eder bat zeruan;
 Izar ederrez eginikako
 koroia darama buruan.
 Ilargia oin azpian eta
 aingeru asko inguruan;
 Zorionekua jartzen dana
 erregin horren anparuan.

O, Maria, ezin egundaino...

Uste izatekoa da, Andre Mariari zuzendutako eliz kanta hau ere Araotzen jaso dela; Gandiagaren artxiboan berak han jasotako beste guztien artean egoteaz gain, transkripzio estiloa ere berbera du.

Dena dela, Pedro Migel Urruzunoren “Ama Birjiña maite sortze oso garbikoari” eliz kantaren lehen ahapaldia (eta leloa) besterik ez da hemengo hau. A. Zabalak argitaraturiko *Koroi eder bat. Bertso-bilduma* liburuan ageri da osorik (Auspoa liburutegia 291, Donostia, 2005, 52-53 or.). *Euskal-Erria* aldizkariak argitaratu zuen kanta hori aurrenekoz, 1882. urtean; “Kanta erregala” dago idatzita azpi-titulutzat bertan, eta oharrean ageri denez, “Gaztelaniaz *Himno* edo *Kantaera erreala* deritzaion neuraltidiaren modura kantatzeko” egina dago. Doinu berezirik ez du Gandiagaren bilduman.

Atozte danok lenbailen

BATEK

A - toz - te da - nok len - bai - len, Je - sus jai - o da Be - le -

DENEK

nen. A - toz - te da - nok len - bai - len, Je - sus jai -

BATEK

o da Be - le - nen. I - kus - te - ra da - nok gua -

DENEK

zen zer o - te dan ba ger - ta - tzen. I - kus - te - ra da - nok gua -

BATEK

zen zer o - te dan ba ger - ta - tzen. Jaun - goi - ko - a ze - ru - tik je -

DENEK

txi ta, as - ka - txo - an da - go ja - rri - a. Jaun - goi - ko - a ze - ru - tik je -

BATEK

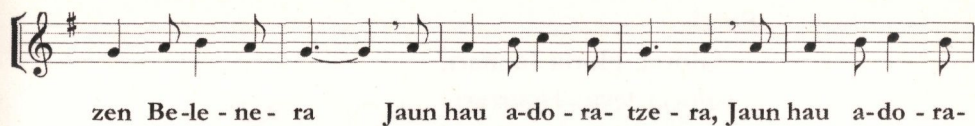
txi ta, as - ka - txo - an da - go ja - rri - a. Glo - ri - a, glo - ri - a Jau - na -

DENEK

ri glo - ri - a Je - sus Hau - rra - ri. En - da lu - rra gi - zo - na - ri on - da - sun

DENEK

pi - lak u - ga - ri. Gua - zen, gua - zen, gua -

ATOZTE DANOK LENBAILEN

Lekukoa: Julian Bandaormaetxea

Batek

ATOZTE DANOK LENBAILEN,
Jesus jaio da Belenen.

Denek

Atozte danok lenbailen,
Jesus jaio da Belenen.

Batek

Ikustera danok guazen,
zer ote dan ba gertatzen.

Denek

Ikustera danok guazen,
zer ote dan ba gertatzen.

Batek

Jaungoikoa zerutik jetxi ta
askatxoan dago jarria.

Denek

Jaungoikoa zerutik jetxi ta
askatxoan dago jarria.

Batek

Gloria, gloria Jaunari,
gloria Jesus Haurri.

Denek

Enda (1) lurra gizonari,
ondasun pilak ugari.

Denek

Guazen, guazen, guazen Belenera
Jaun hau adoratzeraz,
Jaun hau adoratzeraz,
guazen Belenera.
Hantxen dago fortalepian
Ama Birjinaren aldamenian.
Guazen, guazen, guazen Belenera.

Aránzazu aldizkarian argitaratu zuen Gandiagak gabon-kanta hau (LI, 1971, 491. zenb., abendua, 363. or) –jatorrizko transkripzioa ez da ageri–. Honela dio argitalpenaren aurkezpenean:

“*Gabon-kanta hau Soroluzeko Julian Bandaormaetxeari jaso nion. «Aitagandik ikasitako abesti bat da. Ez dot gaur arte inoiz kantatu eta ez dotzat entzun inori kantatzen», esan zidan. Irkurleak ezaguna du, behar bada. Hala balu ere, barkatuko didala uste dut, kantu hau aspertzen ez dutenetako polita danez.*”

Julian Bandaormaetxea eta Anjelita emaztea Soroluzen bizi ziren; horien adiskide handia zen Gandiaga, eta maiz egoten zen horien etxean, bisitan eta ostatuz. Oporretara ere elkarrekin joan ohi ziren sarritan.

(1) Horrelaxe dago hitza, bai testuan eta bai partituran. Badirudi ‘eta’ izan daitekeela. Baina errespertuz bere horretan geratu da.

SAN JOAN BEZPERAKOA

Lekukoa: B. Gandiagaren arreba

DONIENE, MONIENE
 beizpera gabien
 abadiék asarratu zirien.
 Ez eben besterik egiten
 alkarrerri musturrek eusitten.
 San Juan, San Juan dabil soloetan,
 artoetan ta garietan.
 Sorginek erre,
 lapurrek igesi.
 Domuru santu
 San Juan nagusi.

San Joanetako kanta hau Mendatako Orbelaungo bere arrebaren batengandik-edo jaso bide zuen Gandiagak, baina ez dakar lekukoaren izenik. San Joan bezperan kantatzen omen zuten. Zuzenean abesteko baino gehiago dirudi errezitatzeko edo aldarrikatzeke testua.

Lekukoak berak hainbat azalpen eman z^oion nonbait Gandiagari, beronen galderei erantzunez edo, San Joanetako ohituren inguruan. Hona:

— **Doniensagarra.** *‘Doniensagarra’ eta ‘donienmakatzak’ deitzen geuntzien San Juan inguruetako sagar eta makatz batzueri.*

— **San Juan kargie...** *Zelan eitten gendun San Juan kargie? Sasoién dauzen lora-rik polittenekin: larrosak, patan bedarra be bai, zintte bedarra be bai, gariburuek eta artolandarie, keixe errama bat, beste batzuk berakatzak be bai, trumoa lorak eta sorgin idie be bai, ta olan.*

— **Gure amama.** *Larrostan, urte baten, gure ama gastie zanién, ez ei egoan lora itxurezkorik eta ama, San Juan egunez, goixeko mezatarara joan ei zan. Ta bittartien, aittittek batute euki eutsozan trumoa lora, sorgin idie, titerak, gariburu, artolandara ta abar, ta onekaz joan bier izen ei eban beluko mezara: — “Demoniñentrué, goizeko mezatarara joan zara? Ba joan biko zu beluko mezatarara be”.*

ARAOTZ: ELIZONDO (1966); ATZEAN, URRUNEAN, ARAOTZ-URRUTI AUZUNEA

II

KONTU-KONTARI

ARAOZKO KANPAIEN ISTORIYA

Lekukoa: Teresa Guridi

Araotzen kanpantorria ein ebenian, eguen kanpai bat aundixegixa, kanpai aundi bat, eta arekin gura euen bi eittia, ezin eben jaso gora-ta, arekin ein biar ebein bi; eta arekin bi eitteko, inok erderaz jakin ez, zela ta nola-ta... Gero etorri zan Madrilen egondako gizon bat, eta pentsau euen arek bazekixela ba erderaz eta bera joango zala, baina beste batekin. Ta gero ainddu otsain ori tratua eitten baldin bazebain, kanpai orrekin bi ein, ta ekarri ta eitten baldin bazittuen, ba jornala o sarixa. Sarixa emoten xotzien abarkak eta gero azkinekuak, abarken gaisetik jazten zittuen beste galtza-moduko batzuk. Eta ala joan zien Bitorixara kanpai orrekin. Ta joan die ta, aber ze pasatzen dan:

— Qué pasa? Qué pasa? Ta,

— Hombre kanpangin, kanpai onekin bi egin, uno repique y otro din-don.

Ta beste orrek ez entenditten; ta,

— Qué dice, qué dice?

Geo beste orrek:

— Ze esan xok?

— Keixak eldu orduko ingo dittula.

— Orduan astokada bat keixakin etorriko gaittuk.

Ala etorri zien berriz atzea Araotzera. Ta,

— Ze esan dotzue ba? Ein dozue tratua? Ta,

— Bai, astokada bat keixakin joateko.

Ta, keixak eldu zianian joan zien, astokada bat keixa artuta, kanpaittara, baina kanpaiok ein barik, etzien entendidu-ta, kanpaiok ein barik. Ta,

— Aber, aquí keixas, aber kanpanas, kanpanas. Ta kanpanas... ezin entendidu ba, ezin entendidu ta, kanpanas, dos kanpanas, aber!

Gero asi zien ba tratuan ta, kanpaiok, entendidu zebein ba bi kanpae ein bi ziela arekin. Ta asi zien tratuan. Ta,

— Aber kuantu? kanpanas kuantu?

— Pues, mil quinientos reales.

Baina mil quinientos, ba mila ta..., quinientos ori ondo entendidu ez, ta pentsau zeбен asko zala quinientos ori, askotxo izango zala. Ta,

- No, no, no, no! Mil quinientos no. Dos mil, dos mil!
- Que no, hombre, que no. Con mil quinientos ya vale, ya vale. Con mil quinientos reales ya vale.
- Que no, que no! Dos mil, dos mil!
- Que no, hombre, que no! Que dos mil es más, que es más!
- Dos mil, dos mil ta, kittu!

Tratua ein, ta etorri zien Araotzera eta Araotzen, ba, aber kanpaia dakarren. Ta, ezetz, tratua ein euela. Ba zenbat diru kostauko zan tratua ein euela. Ta, aber zenbatien. Ta, dos milen.

- Etxakixau ondo einik izango ete xuaun tratu ori. Mil quinientos erreales eskatu, eta dos mil ainddu, eta etxekixau zela. Ta,
- Bai, bai, ondo xauk. Bai, bai, bai, ba ori ondo xauk! Gero,
- Esaskuei Gabonetan juateko, Gabonetako eindra eongo dielako, Gabonetan juateko esaskuei. Eta,
- Bai, bai; meesiuta xakok abarkak eta azkinekuak. Meesiuta. Eta beste oni trailak, anak lotzeko trailak eingo txau beste oni.

Eta bestiak, laguntzaili-orrek esaosten:

- Ondo meesiuta xakok bai, ondo meesiuta. Onek ein txuk berriketak, onek! Kostata, baina bai, engainau txuau. Kostata baina engainau txuau. Onek ein txuk eittekuak, onek! Zer ete dok erderaz jakitea! Zer ete dok erderaz jakitea!

Eta geo abarkak eta azkinekuak emon otzain orduan, Gabonetan kanpaittara joateko.

Ta gero ekarri zittuen bi kanpaiok, dos mil erreales pagauta. Ekarri zittuen kanpaiok Araotzera, ta kolokau zittuen Araozko kanpantorrian.

MARIATZ-LUZE

Lekukoa: Teresa Guridi

Baserri baten neska gazte bat bizi zan. Eta neska orrek eukan lukainkia jateko gogua. Eta lukainka bat euken bakarrik, eta osoik. Eta betik ari begira neska gazti-oi, betik ari begira, ta, amai esaten otsan:

— Ori lukainki-oi, noiz asi bia dogu? Ta,

— Ori? Ori Mariatz-luzek eramango xon.

— Mariatz-luzek? zein da ba, ama, Mariatz-luze? Ta,

— Etorriko don garaixa. Orduan esangonat Mariatz-luze zein dan.

Ala, egun baten bera bakarrik eguen etxien, ta jo dau atia, eskeku batek jo dau atia. Ta,

— Aber, limosnatxo bat. Zeoze, jatekua ero.

— Zein zara ba zu? Mariatz-luze?

— Bai, Mariatz-luze naiz ni.

— A, bai; itxoin puxka baten.

Jatzi dau lukainkia eta emuten dotsa eskeku orri. Ama etorri da etxera, ta, ba,

— Ama, Mariatz-luzek eruan dau ba lukainkia.

— Mariatz-luzek? Mariatz-luze ezton ondiok ailegau. Zeini emon xaan lukainki-oi?

— A, ba niri atera etorri xat bai, eta jaten emuteko zeoze esan dost. Ta nik preguntau xat aber Mariatz-luze dan, ta esan dost baietz, Mariatz-luze dala, ta, nik ari emun xat.

— A, tontie, ontxe gaxin ederrak! Mariatz-luze Marietza don, Marietz-luze. Zela pasau bia ete xonau oin?

ESPAINIAKO GUARDIYAK ETA CUENCA-KO PINUAK

Lekukoa: Jabier Guridi

Baten, guardazibil parejie. Kaminora urten een ta, kaminoan ebixen, ba, ibiltten dien moduen. Ta badabiz, ta zeoze esan bier, ta atara dabe diskusinoa bata bestiakin. Ta batek esan ei uen, batak esan ei otsan:

— Dicen que en España hay más guardias que pinos en Cuenca.

— Calla, calla; qué va a haber.

— Sí, sí. Dicen que es verdad.

— Pues, oye, le vamos a preguntar al primero que le encontremos aquí.

Ta, badoiez goitik bera, ta topau daue bat, ta kittanua bea, ta -kittanuek zelako amurrua eukitten daben guardazibilendako-, ta diar ein xaue kittanu orri:

— Oiga, venga Ud. aquí.

Etorri da ze oi, kittanu oi, ta,

— Qué desean uds. señores? kittanu orrek. Eta,

— Hemos sacado una discusión. A ver si nos puede solucionar Ud.

— Joe! Si es como para solucionar...

Preguntau otsain, esan otsain kittanu orri:

— Hemos sacado esto: éste dice que hay más guardias en España que pinos en Cuenca. Y yo le digo que hay más pinos en Cuenca que guardias en España.

Eta artan badabitz, eta

— A ver si Ud. nos puede dar la solución.

— Pues la solución la tienen Uds. muy fácil.

— Cómo?

— Cojan Uds. a todos los guardias de España, los llevan a los pinos de Cuenca, cuelguen Uds. de cada pino un guardia y verán Uds. si sobran pinos o si sobran guardias.

OILUA SALTZERA

Lekukoa: Teresa Guridi

Bein batian, joan zan oilua saltzera andra bat. Eta plazan andra batek
preguntau otsan:

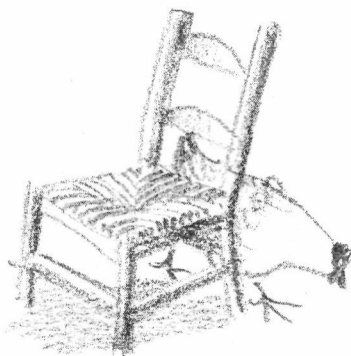
— A cómo está la gallina?

— Zer, oilua arina dagola?

Eta beste andri-orrek atzera:

— Esa mujer está loca.

— Zer, oin berriz oilua loka dauela? Atzo arrautzia ein xonan ta, oin be, ipur-
dixan puntan xakon beintzat arrautzia!

SAKRISTALUAN SERMOIA

Lekukoa: Jabier Guridi

Ba bein, erriko abadia gaixotu in zan. Ta, urrengo egunian domekia zelan zan, ba abadi-orrek ezingo ebala sermoirik ein. Ta deittu xotsan sakristauai eta esplikau xotsan zelan arkiketan zan geixorik, eta urrengo egunerako ba, berak emongo zebala mezia, baina sermoia eitteko etzala bera gauza izango, ta ala arreglau zan sekristau orrez. Ta etorri zan domeka goiza, ta Ebanjelixo ondorian, an agertu zan zea, sakristau oi pulpitan ta tremendako sermoia ein een: aldi artan, Jesu Kristo, mendi batetik bestera joateko-ta, abioian ibiltten zala ta olakoxe beste zelebrekeixa asko. Geo, mezia akabauta, deittu xotsan abadiak.

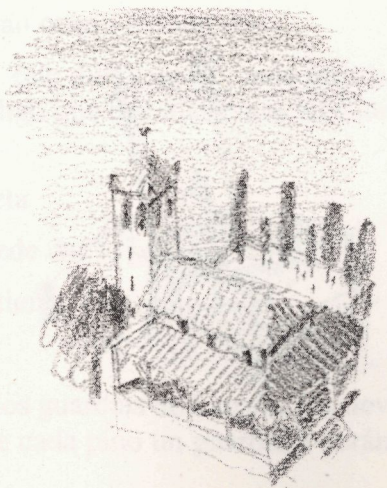
— Baina zertzuk esan dittuk?

— Ze ba?

— Baina ik ez al dakik ba, Jesu Kristo bizi zan garaixan abionik ez euen?

Ta besti-orrek atzea:

— Zertako zuan ba Pontzio piloto? Piloto barik abionik eztok eoten.

AXEIXA ETA LEOIA

Lekukoa: Jabier Guridi

Bein juntau zian axeixa ta leoia. Juntau zian, ta axeixa beti zorro, ta, axeixak adarra joteiaatik, leoiari esa otsan, zeai, leoiari esa otsan:

— Indarra ik dakok, egixa esateko, ik dakok.

Leoia, arro.

Esaten otsan axeixak:

— Baina baxauk ondio, animalixa bat baxauk, i baino gogorraua dana.

— Ni baino gogorraua? ni baino gogorraurik etxauk inor. Esan idak zein dan, laster ikusiko xuau eta.

— Personia i baino gogorraua dok.

— Gogorraua dala? Laister ikusiko xuau urrungo ikusten dogunean, laister ein bi xuau burruka bat.

Axeixak, ikusita euen ba kazari bat, an beetik ei etorren, ta axeixak esan ei xotsan:

— A ikusten dok? Axe, axe! A ire aldien gogorra dok a!

— Laister ikusiko xuau ba.

Badoia leoi oi goitik bea, kasaixorregna. Ta kasaixak, da! akordau in zan, ta akordau zanian:

— Emen dok—. Fra, fra. Artu dau eskopetia ta dau!, dau!

Ta bueltia in, ta aide leoi oi, atzea axeixagana, klao, burrukaik in barik. Ta,

— Ze pasaitten dok? Gogorra dok edo? Ta,

— Gogorra? Ori dok izatekua! Ingurura arrimau orduko bi uskar bota ostak eta odola daixola utzi naxok!

SEME TONTUARENA

Lekukoa: Felisa Zumalde

Bein zian ama-semiak, eta semia zan tontua, eta ama fan zan errekaa ta amak itzi euen semia artzain. Ama errekaa fan zanien, semia fan zan... akordau xakon sagardaua, eta fan zan eatea, eta geo akordau xakon ardixak okerrian ibiliko ziela eta fan zan, eta txakurra bialdu een, eta txakurrak emun osten buelta ardixaidi ta, fan zan geo atzea sagardaua eatea ta dana –zela kortxua ez otsan ifini–, dana sagardaua jausten; ta geo ifini otsan ba, txakurraren buztana sartu een, kortxorik ez euen topauten ta, ta geo fan zan ardixak zainketaa, eta danak okerrian ta ein otsan txakurrai:

— Lai, Lai!

Ta txakurrak ezin urten eta apurtu en (1) buztana, ta fan zan ta emun osten buelta ta atzea fan zan sagardaua eatea ta, zela dana lurrian euen sagardaua, ifini zitun lurrian tremesak, sikaketako, ta geo ba fan zan artzain eta sartu zittun geo ardixak arteira. Eta itxi eben atia eta geo ama etorri zanien, jo eben atia. Ta,

— Seme, zabaldu atia. Ta,

— Ez, ez.

— Zergatik? Okerren bat ein dozu? Ta,

— Ez, ez. Ta,

— Zerbait ein dozu? Ta,

— Sagardaua eran. Ta,

— Zabaldu; orregatik eztotzut ingo eze be ta.

Ta geo, andik geruau:

— Ez, ez. Eta,

— Ze ba? Beste zerbait ein dozu? Ta,

— Bai. Ta,

— Ze ein dozu, ba?

— Ardixak okerrian ibili. Ta,

— Orregatik eztotzut ingo eze be, ta zabaldu atia. Ta,

— Ez, ez.

— Ta zer egin dozu ba geixau?

— Ba, txakurrai buztana apurtu. Ta,

— Orregatik eztotzut eingo eze be.

Geo ba, ez otsan zabalketan artian be; ta.

— Beste zerbait ein dozu? Ta,

— Bai.

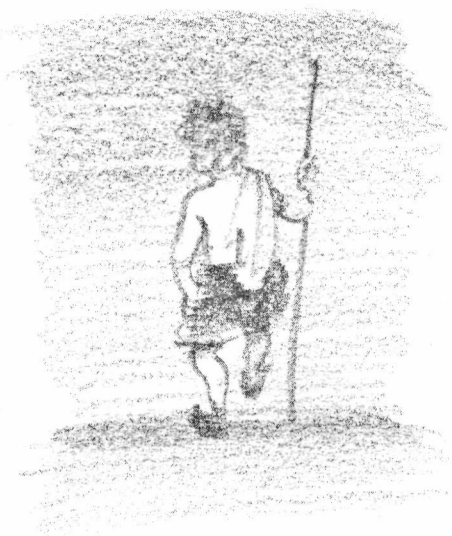
— Zer egin dozu ba? Ta,

— Tremesak lurrian ifini, sagardaua jausi da ta. Ta,

— Orregatik eztotzut eingo ezer.

Ta geo zabaldu een, ta amak jo egin een semia, asko. Ta orduan ba, listotu ein zan mutikua.

(1) Hiru eratara dator transkribatuta aditz hau ipuin honen jatorrizko testuan: 'en', 'een' eta 'eben'... Bakoitzean dagoen bezala utzi dut.

PASTORE BATEN LARRIYAK

Lekukoa: Teresa Guridi

Bein pastore baten andriak, gizona gura een bialketia konfesautera, urrengo egunian egun aundixa zala ta, konfesautera joateko. Ta konfesautera joan, ta konfesautetik etorri ta egiten bazan gabeko amarrak baino lenaa, oilaskua emungo otsala, esan otsan; baina amarrak baino geruaa etorten baldin bazan, azak eta babak. Eta gizonak, baietz; bera joango zala, joango zala bera konfesautera, ta joan da; ta eguen moduen: abarka ta galtza, ta pastore moduen; baina akordau zan geo, kalera ailegau zanien, ba jentia dotore, zapatakin, eta jentia dotore. Ta pentsau een, denda batera joan, ta –ikusi zittuen eskapaatetik zapatak–, eta aitxek erostia; baina zapatok asko balixo ta euki ez diruik; ta gero ba, azkenien ba, alpargatak, alpargatak, aiitxek, aiitxek erosiko zittuela ta aik jantzi. Ta alaxe egin een. Ta abarka-galtzak artu dittu bizkarrien, lotu alkarri, ta, ta, artu ttu bizkarretik bera. Ta geo, elizara ala joaten, ba etzan atrebiu, ta zer eingo ete dosten, ta ikusi dau elizpeian Gurutzia, ta exei ttu Jesu Kriston anketan bere abarkok. Ta fan da konfesautera, ta konfesautera joan zanien, ba esan otsan konfessori-orrek aber akordauten zan urrengo egunien ze egun zan, nola Jesu Kriston zerura igotzea zelebraitten zan, ta zeok. Orduan akordau xakon bee abarkok.

— Etxoin, etxoin pixka baten. Jesu Kristok zerura joan bir euela, neuk abarkak antxe itxitta?

Ta konfesonaxotik urten, ta an joan zan atxintxika abarkok artzera eta artu zittuan eta geo abadiak preguntau otsan:

— Baina ze pasau xatsu?

— Ba ez nekixen abarkak nun itxi exeitta, ta, itxi ttut Jesu Kriston oinetan. Ta zela andriak esan dosten, amarrak baino lenaa etxera joaten banaiz oilaskua emungo ostela, deskuiduan zerura igoten baldin badau Jesu Kristok nire abarkak aldianditu, nik ezin joan amarrak baino lenaa, etxera fateko abarkak bi ttut eta.

SORGINEK BILDURTU EBEN MUTILA

Lekukoa: Timotea Guridi

Joskin bat joan zan, bein batian, etxe batera, josten. Eta an euen mutil gazte bat. Arek esaten otsan (ba, gabien, etxera etorri biar afal orduan), ta,

— Sorginek arrapauko aue, sorginek arrapauko aue!

— Eu etorri ai laguntzea.

Etorri zan mutil oi laguntzea.

Atzera etxera xoiela, obatu otsan ba ola, narren batek ero, ez dakit zer batek, otaen batek ero zerbaitek, eta mutil oi an joan zan, a narras ebala, etxeraino. Ez otsan izten eta pentsau euen sorginak tziela, eta bere arrebai otseiten otsan:

— Dionixia, Dionixia, Dionixia! Sorginak, sorginak, sorginak!

— Zer pasaitten dok, Jorje?

— Sorginak emen, sorginak emen, sorginak emen!

— Jesus, mila bider! Ta sorgin guztiok ies in eben.

TRINIDADE BEZPERAN

Lekukoa: Teresa Guridi

Juntau zien bi andra, Trinitade bezperan, kaletik etxea. Ta, batabestien barrixa jakin ein biar, andrak alakotxiak izaten dia ta. Batabestian barrixak jakiteko ba, preguntau otsan batak bestiai:

- I, ze artu don ik? Eta,
- Nik artu xonat laurden bat okela, erdixa gixauteko ta erdixa estraposauteko. Eta,
- Taketik artu on, taketik? Ogi-taketik artu on? Eta,
- Ogi-taketak be bai, epistola-zopia eitteko.
- Nik txixara-zopia in bi xonat.

Gero, barriketan badatoz. Ta bero aundixa eitten eben orduan, eta ailegau zien ixte Urubarriko iturrira, ta akordau zien ura ero zeozer eratia; baina ura ba, korrientetxua, Trinitade bezperia zan ta. Batek esan eben:

- Nik untxe erango nixuken urardaua, a! gustora. Ta,
- Ba nik ardaua ta azukarra baxaukonat. Oin nun ein etxekonau.
- A, ba nik orinela xakonat emen, bixar etorriko diela, konbidauak-ero etorriko ttun bai, ta, porsiakaso, orinela artu xonat. Ta,
- Ortxe eingo xonau.

Jatzi andra bixak ta in daue, ardaua ta azukarra bota, ta erain bietzak, eta bixen artian eran daue urardaua.

Urtiainera ailegau zien da, Urtiainen, gosetu Urtiainea orduko. Ta,

- Gosetu ein naun ni. Ta,
- Neuk be baxakonat ba gose apur bat.
- Ze jango ete xonau?
- Ba nik emen, bixarko artu xonat arto-bixkotxaia; auxe probau bi xonau zelakua dan. Nik etxonat sekula ikusi.
- Zer don ba?

— Auxe don; arto-bixkotxaia auxe don.

— Ori zelan jaten don ba, azalakin ala azala kenduta? Ta,

— Azala kenduta jango don.

— Orrek tremesan antza xakon. Azala kenduta jango don ori.

Eta kendu gaineko azala eta jan euen. Ta gozua, arto-biskotxai-oi oso gozua.

Eta

— Joño! au gozua don, gozua don.

Ta, puskana puskana, etxera orduko jan euen arto-biskotxai-oi, eta geatu zien bape barik.

... (*Au, geixau be bada; besten batek esango xao*).

OÑATIAK BAT MADRID-EN

Lekukoa: Jabier Guridi

Oñatiar bat jun zan Madrid-era. Sekula Oñatitik urten barik euen, ta non-baittetik buelta bat ein biar euela berak, eta, dirua bastante euken, ta ibili biar ebela nunbaittetik bueltan, eta joan zan Madridera. Joan zan Madridera, ta Madriden tremendako gauzak ikusten ta ikusten –inun dienok–, eta, klaro, eguna joan ta eguna etorri, egunak pasauten xakon, ta, akordau ez etxea etortetik eta olako gauzaik, an olako gauza polittak ikusita. Alako batian beittu dau karterara, ta karteran bost peseta bakarrik.

— Ze ein bi xuat nik oin?

Errejistrau poltxiko danak eta, nada! Duro bat eukan bakarrik. Eta gosiak amorraketan. Ta badabil eskapaateik eskapaate begira non ze ote dauen jaateko. Ta eskapaatietan ta, tremendako txoixo-panplona ta zeak, urdai-azpikuak-eta ikusitta, biatza aguan sartuta...

— Baina nik orrek jango nitxukek ba!

Ta alako batean, eskapaate baten dabilela, ikusten dau letrero bat: Bakalau 4, azeitunas 1. Ta,

— Aiba diez!, ementxe xauk zea, bazkaixa bost pesetaatik. Duro bat xeukat eta duro bateatik ementxe bazkalduko xuat!

Sartu da barrura, ta tabernara. Taberna zar bat ei zan, ta tabernan, jarri da maixan. Pla, pla! txalo. Joan da ze-oi, kamarerua. Ta,

— Qué desea Ud., señor? Ta,

— Aber, una ración de bakalau!

Ta ekarri xao tremendako platokaa, zea, makailaua, ta tau, tau, tau, jan dau. Ta, pla! pla! berriz be. Ta etorri da kamareru oi. Ta,

— Qué desea Ud., señor? Ta,

— Una ración de azeitunas!

Ta, platokada azeitunia. Ta jan ttu aik be. Ta,

— La kuenta!

Joan da ze-oi, kamareru oi, ta etorri da, ta, ra, ra, egin otsan ze-oi, kontu oi, ta, etorri da ta, 28 pesetas!

— Cómo que 28 pesetas? Si ai pone en el escaparate, bakalau 4, azeitunas 1? Yo le pago un duro y ya está bien. Yo no le pago más!

— Pero cómo?

— Yo no sé nada. Que sí, que sí, que pone en el escaparate. Yo no le pago más que un duro! Ya se arreglará Ud.

Gero kamareruak ein otsan uesabari esan. Arek esan otsan:

— Pues ahora voy a decirle al amo.

Uesaba etorri zan, ta,

— Qué pasa aquí?

— Pues nada —esan otsan oñatiar orrek—, que ai en el escaparate pone bakalau 4, azeitunas 1. Y he comido yo una ración de bakalau y una ración de azeitunas y ahora me quiere cobrar 28 pesetas! Para eso no hay derecho!

— Pero dónde ha visto Ud. eso?

— Pues en el escaparate.

— A ver, a ver; vamos a ver.

Joan die, ta asi die zeien, an irakurten, ta,

— Mira, aquí pone bakalau 4 y azeitunas 1.

Ta zea, fuoleko anuntzioak: Baracaldo 4, Osasuna 1!

[MAL GOBIERNO]

Araozko mutil pila bat ebilen, mutil pila bat, kapital baten, lanian; zian arginak. Eta kuadrila orrek pentsau euen merienda eittia, ta esan otsain mutil bateri: “Guk esaten dogun bat ezetz esan zuk”.

Eta baietz eta ezetz; eta zer eitten dozue apostu, ta merienda bat; eta merienda zan aundixa; ta esan eben:

— Zer esan bie da? Ta,

— Ezetz esan “mal gobierno”. Ta esan osten:

— Baietz.

Eta urten dau kalea, ta kalea urten dauanian, asi zan:

— Mal gobierno, ta, mal gobierno.

Arrapau daue aguazilak. Eta esan xaue:

— Ze esaten dozu? Badakizu? Ta,

— Mal gobierno.

Ta, aja!

Ta artu, ta eruan daue kartzelara. Kartzelara bidian:

— Mal gobierno! Ta emun xaue plist eta plast. Eta,

— Sabe usted lo que dice?

— Mal gobierno, atzea be. Ta plist eta plast. Eta,

— Sabe usted lo que dice?

— Yo no digo en dónde. En mi casa, mal gobierno!

PRIMUEN EZKONKETIA

Lekukoa: Jabier Guridi

Baten, pareja batek ezkonketia pentsau euen ta, primuak zien, ta joan bier euen Bitoixara, eo Kalaorrara, obispuagana, permixua eskaketara, papelak eittea eo. Ta joan zien ta klao! Obispo orrek, ainbeste ailegaitten xakon, ta –danok primu ta prima zien–, ta esan osten obispu orrek: Aber ze pasaitten zan auzoune ontan, ainbeste prima-primu egoteko; aber zenbat bezino edo zer zien. Ta atzea besti-orrek kontestau:

— Pues en Araoz, en Araoz hay 1.500 vecinos entre aitzondos y pagondos, sin contar las ardichabolas además!

ARGITTASUN RARO BAT

Lekukoa: Felisa Guridi

Lenago eitten zien abarkak, badaki, ganauen zeakin, narruakin. Abarkak eitten zien askotan gabaz edo, ala eitten zien. Ta aitta-alabak badabitz been argixakin. Orduan etzan gaurko argiik, eletrizidaderik. Ta badabitz karburuakin, eta arekin, eusten bat dau, ta bestie abarkaginen. Ta akordau die, alako argittasun raro bat sukaldeko bentana parian. Ta,

— Zer da ori, alaba? Ta,

— Ez dakit ba, aitta. Zer zan ori?

Ta berriz be atzea argittasun ori, gero ta fuertiau ta gero ta fuertiau, ta azkenian aittak esan otzan:

— Neska, goaxenan ogera. Gaba gabezkuendako don eta eguna egunezkuendako. Gabaz gabitzan lanian, ta goaxenan ogera.

Ta bixak, utzi trastiok eta ogera.

Au gure amari pasautakua da, e! Gure amak kontauko xau.

IRU ALABA IZMOTELENA

Lekukoa: Timotea Guridi

Etxe batian eozen ama iru alabakin. Eta iru alaba orreik tzien izmotelak. Eta amak entzun eben, mutil ankoker bat ebilela ethez etxe andregei bila. Eta ori entzun ebenien esan osten alabairi —iru alabak jarri zittuen goruetan, arixa eitten—, eta:

— Gero firme egon zuek arixe eitten, mutil ori datorrenien, e? Pijo!

Eta ala jo eben atea mutil orrek:

— Eup!

— Aurrera!

Etorri zan aurrera; ta,

— Lanien bai pijo ai diela oneik!

Eta amakin izketan ebilela, batei arixa eten ein xakon.

Batek esan:

— Tirteixa tirteten.

Besteak esan otsan:

— Toapillate, Anton.

— Ire amak esan ixil ik eoteko, ta i ez eon, irugarrenak.

Eta, bueno, mutil orrek esan eben:

— Bueno, irurak dira oneik izmotelak.

— I be bai antotela.

Eta ortan ami-ori penau zan. Baina mutil orrek esan eben:

— Emen ez dago zer eginik, eta agur, urrengorarte.

MARIA JOXEPA ZUMALDE (2011)

III

BERTSO-SORTARI

AMA-ALABENA

Lekukoa: Maria Joxepa Zumalde

As-ko-ren gi-xa ba-det es- po-sa-tu nai-a, ne-kez su-er-ta-tu zait hor-

ta-ra-ko gai-a. O-rain-txen ai-le-ga-tu gus- to-ko ga-lai-a.

A-mak u-tzi nai e-za dau- ka-gun pe-lai-a.

<p>1 ASKOREN GIXA BADET
esposatu <i>nahia</i>,
nekez suertatu zait
hortarako gaia.
Oraintxen ailegatu
gustoko galaia.
Amak utzi <i>nahi</i> eza
daukagun pelaia.</p>	<p>3 Ama, lengo batian
etorri zait Andres,
berakin ezkonduko
nintzazien galdez.
Erresponditu behar
<i>nahi</i> nuan edo ez.
Kunplittuko detala
esan diot, Andres.</p>
<p>2 Ezkontzia libre don,
ezin galerazi,
baina norberenari
<i>nahi</i> adierazi.
Kontsejatuko haut nik
alaba Iñazi,
mutil harro txarrokin
ez haiteke bizi.</p>	<p>4 Ondo jakin artian
gurasoen berri,
zertan agindu dion
tunante txar horri?
Alper, gastatzailia,
poltsatikan urri,
ak erakutsiko din
negualdi gorri.</p>

- 5 Ai, utzi, ama, bere lanak egin dezan; ez naue muratuko, alperrik dabiltzan. Hargana jarri eta gustora bizitzan, mantendu nahi nioke eman nion hitza.
- 6 Ez nuke nahi, alaba, gaizki ikusterik. Ez hadi engainatu horrela, gazterik. Mutil horrek ez zekin jolasa besterik, ez den ondo biziko horren emazterik.
- 7 Andres utzi ezkeru, nun degu bestea? Ama, ez da posible nik hari uztea. Zintzua ta_abila da, eder ta gaztea, kontentuz badagoke bere emaztea.
- 8 Pasatutzen omen den askotan traguan, jokalaria beroa zer prenda dagan! Hartu itzan amaren esanak goguan. A, zer bizkarrekuak hartzeko hagian!
- 9 Ama, desafiorik ez egin geroko: Andresek bizkarrian ez nau ez ni joko. Ez du jokuan ere dirurik galduko; Hoi en bildurrik gabe gera ezkonduko.
- 10 Ezkontzia badaukan hain preziosua, (1) Andres bainon hobe den Martin auzokua. Zintzoa ta abila den, neure gustokua; ez den hura mutila buru gaiztokua.
- 11 Ama, ezkongai gaiztoa, ez zait jartzen hori. Lumatuta dagan oilua diruri: Burua kalbotu ta (2) bizarretan zuri, agura txalko txarri ez gustatzen neuri.
- 12 Alaba, jolas gutxi, hartu ezan Martin, kuartuak ere gero poliki bazetin; zintzua ta nolana hi galduko ez zekin; hi ta_ama, danok, ondo (3) hartuko gaitzetin.
- 13 Ez det ondo hartutzen holako izanik, endredatuta baldin ez badet bururik. Berriz esanda ere, ez det hartuko nik, zeren izango ez dan fundamentu onik.
- 14 Alaba, egin biar diran horrenbeste: Hitz egitera, arren, juntatu zaitezte. Gabian etorriko dala dinat uste, biok ezkonduzkeko baimenaren eske.

15 Komeriak ikusi
 behar ditu bertan,
 toriuari hasitzen
 bazaidat ezertan.
 Ostikuaz joko det
 bizkar oker hartan.
 Aguro joango da
 etorri dan bueltan.

16 Alegina egin det
 zuen onbiarrez,
 bainan buru gogorak
 biguntzen ez errez.
 Nahi baden Peru har zan,
 ta nahi baden Andres.
 Amagana gero ez
 etorri negarrez.

17 Ama errenditutzen
 ez zeuan erraza,
 baina nik arrazoziaz
 eramane det baza.
 Ezkontza da karinoz
 egiteko gauza;
 atoz aguro Andres,
 orain degu poza.

18 Horra, erabaki da
 gure diskordia;
 orain har beza zeinek
 bere alderdia.
 Alkarri_esan diogu
 mila pikardia;
 Jauna, iguzu arren,
 miserikordia!

1968ko urtarrilaren 6an datatuta dago bertso-sorta hau: lekukoari entzun zionekoa, alegia. Bertso-sorta bera Antonio Zabalak jasota dauka bere *Ezkondu Bearreko bertsoak* bilduman (Auspoa liburutegia 187, 1985, 31-36 or.). Tolosako Manuel Urretaren bilduman aurkitu omen zuen sorta hori; baina bertso-jartzailea ezezaguna zaio nonbait. Testu argitaratua 12 bertsokoa da. Ondoren, ordea, sorta beraren beste aldaeraren baten berri eman zuen.

Hemengo aldaerak 18 bertso ditu. Lehen biak, adibidez, ez daude Zabalak argitaratuan, eta hemengo hirugarrenarekin hasten da hura. Hemengo 3, 4, 10, 11, 14, 15 bertsoak berdintsu daude Zabalaranean. Horko beste seiak, oster, ez daude hemengo sortan.

(1) Antonio Zabalak: “Ezkontzia baldin baden / orren prexixua,”

(2) Antonio Zabalak honetara ditu bertsoaren azken lau lerroak: “Burua kalbotuta / bizarra ere zuri, / orlako majorik etzait / gustatuzten neri”.

(3) Bertso hau honetara kantatzen du orain Maria Joxepak (2011-10-02): “Alaba jolas gutxi / hartu ezan Martin / kuartuak ere gero / poliki bazeuzkin. / Zintzoa ta nolana*bi* / galduko etzezkin / izana danok ondo / hartutzen gaitzezkin”. Gandiagak ere “izana” ulertu zion nonbait azkenaurreko lerroan, baina ondoren “i ta ama” proposatu zuen.

PATXI MOTZ-EN GAITZA

Lekukoa: Jabier Guridi

Neurria: Zortziko txikia

- 1 KONTATZERA NIJUA
Patxi Motz-en gaitza.
Askotan bere tripak
aidian dabilta.
Sarritan sortzen zaio
barruan ekaitza,
botako lukiela
Anbotoko haitza.
- 2 Sutonduan jarrita,
pirritt eta parrat,
alde guztietatik
dario uzkarra.
Hauspo biarrik ez du
pizteko sugarra.
Kuriosua zegok
gure mutilzarra.
- 3 Prakak apurturikan
dabil ba atzian.
Lurra dardaratzen du
uzkar bakoitzian.
Artillero joateko
gerraren atzian,
beste honelako bat
ez da Probintzian.
- 4 Uzkarren indarra
ez dago agirian.
Gure Patxi hor dabil
apustu egin nahian:
baten bat jartzen bada

parian, atzian,
bota baietz hamaika
leguen, aidian.

- 5 Arto, esne, gaztaina,
baba ta sagarra,
baserrirako ez da
munizio txarra.
Jentiak egin arren
burla eta parra,
Patxi guriak majo
joten du adarra. (1)

Pedro Migel Urruzunoren bertso-sortetako baten aldaera da hemengo hau. Antonio Zabalak *Koroi eder bat. Bertso-bilduma* liburuan argitaratu zuen Urruzunorena (Auspoa liburutegia 291, 2005, 130-231 or.), “Bertso berriak” izen arruntarekin, izen bereko bertso-paper zaharretik hartuta (Tolosa - Imp. de E. López). Hamabi bertso ditu Urruzunoren sortak. Hemengo aldaera honek, berriz, bost bakarrik, haren lehen bostak, hain zuzen ere; eta ez ordena berean.

Jabier Guridi Araozko mutilak kantatu zizkion Gandiagari; nabari da buruz abestu zituela, bertso guztietan baitaude ezberdintasun adierazgarriak jatorrizkoaren aldean. Gandiagak berak eman zion nonbait “Patxi Motz-en gaitza” titulua, lehen bertsotik hartuta edo. Patxi Motz-i eskainitako beste bertso-sortarik ere bada, izan: “Patxi Motz eta Makaria” (lau bertso, bederatzi puntukoak), Eusebio Mugertzarena (Ik. *Mendaro Txirristaka bertsolaria*, Auspoa liburutegia 10-121-122, 1974, 288-290 or.). Oskorri taldeak badu honako kanta hau, pertsonaia berari eskainia: Patxi Motz (*Pub Ibiltaria 13* diskoa).

Gandiagak ez zuen entzundako doinua jaso; eta Pello Zabalak ere ez zuen doinurik eman Gandiagaren bilduman.

(1) Gandiagak ezin izan zituen ulertu azken bi lerro kantatuen hitzak, eta galdera-zeinuak jarri zizkion berak egindako nola-halako transkripzioari; honetara: “Patxi jotzen zarie tan ? / ari adarra. ?”. Horregatik bertso-paperetik hartu ditut bi lerrook, hemengo bertsoa osatzearren.

EROSDUN BILA

Lekukoa: Maria Joxepa Zumalde

- 1 EROSDUN BILA NUA
peria batera.
Neska zarraren zale
gazterik ote da?

Hogeita bi urtekin
banintzan kerida
mutil gazte guztiok
neroni begira.
- 2 Lurrari ikuttu gabe
gorputzari jira,
orduako talentuak
aplakatu dira.

Ezin niteke egon
gabe luzaruan.
berrogeita bi urte
ditut Azaruan.
- 3 Enfadaturik nago
lengo estaduan,
*nahi*ago nuke bizi
baten anparuan.

Pasakaile bat eta
txorrotxailiak lau,
arraska la tximinia
orain daukadan hau.
- 4 Tximini garbitzaile
mutur zikinduna,
galtza zar, bizar haundi
Judasen laguna.

Nolako saltzailia
halako erosduna,
neska zarrak izan dau
gustoko fortuna.

E - ros - dun bi - la nu - a pe - ri - a ba - te - ra. Nes -
Ho - gei - ta bi ur - te - kin ba - nin - tzan ke - ri - da mu -

ka za - rra - ren za - le gaz - te - rik o - te da?
til gaz - te guz - ti - ok ne - ro - ni be - gi - ra.

Araotzen jasotako kanta honetan beste kanta herritar ezberdinetako bertsoak aurki ditzakegu. Bere honetan ez dut inon aurkitu argitaratuta. 1966an edo, Gandiagari abestu zion Maria Joxepa Zumaldek berak kantatu dit orain (2011), aldaketa txikiren batzuerkin: peria/feria, niteke/nindeke.

Hasteko, bada “Nere sentimentua” hasten den bertso-sorta, non Ameriketara joandako mutilak gutun modukoa idazten baitu bertsotan, bere gaztetako garaiak gogoratu. (ik. *Oiartzungo kantutegia bertako herri memoriatik*, Oiartzungo udaleko kultura batzordeak argitaratua, 1999). Xabier Lete, Antton Valverde eta Julen Lekuonak grabatu zituzten bertsook beren *Bertso Zarrak* diskoan.

Horko hirugarren bertsoari begiratzen badiogu –“Hamazazpi urtetan / banuen segira; / neska gazte guztiak / neroni begira. / Lurrik ikuitu gabe / gorputzari jira. / Orduko arintasunak / asentatu dira”–, horren oihartzuna ikusten dugu gure hemengo honen lehen bertsoaren bigarren partean eta bigarrenaren lehen partean. Dena dela, gure bertso hauek neskazahar mutil-gosearenak dira, eta ez gaztetako amodio-minez bizi den mutilarenak.

Hemengo azken bertsoa, berriz, Aita Donostiaren *Cancionero Vasco*-ko “Tximini (edo Txamini) garbitzailearen” kantaren lehen ahapalditik “lapurtuta” dago –Eusko Ikaskuntzak faksimilez bigarren argitalpena egina du, 1994–.

Dena dela, bertso hauek badute beren arteko batasunik, Maria Joxepak kantatu moduan; eta merezi dute aintzakotzat hartzea, aparteko kanta bezala. beraren doinu eta guzti.

[DAMA BATERI BERTSUAK]

Lekukoa: Anparo Zumalde

Neurria: Zortziko nagusia

- 1 MILA PASAUTA BEDERATZIREUN
hau da seigarren urtia,
pentsatuzten det dama bateri
bertso berriak jartzia;
mingainez dabil oso leiala,
bihotza tranpaz betia,
nere nobia izan dalako
badaukat *nahiko* kaltia.
- 2 Ni naiz Prantzisko Mendizabal ta
hori da Maria Aranburu; (1)
gure ezkontza nola galdu dan
jentiak jakin behar du.
Tratamentua zerratu gabe
bi urte ta erdi inguru,
motibo gabe despeida eman dit,
egia esan *nahi* badu.
- 3 Zeaingo *herrian* jaio ta *haziak* (2)
biok gerade lengusu,
egun batian esposatzeko
berak ein zidan mandatu;
orduan hala konforme jarri,
honi atzera damutu;
parientiak anparatzeko
alaja ederra zera zu!
- 4 Beste batekin tratatzen zuan
Maria horrek lenago,
harek despeida eman zion ta
buelta neregana gero.
Esaten zidan: “Prantzisko zugaz
oso gustaturik nago”.
Enbusteria bazan orduan,
orain mudatua dago.

Gandiagak bildutako lau bertso hauek, Araozko Anparok (Anparo Zumaldek) abestuak, Xenpelarrenak dira: "Bertso berriak, Senpelarrek jarriak" (14 bertso). 1906ko bertso-paper batetik hartuta (Rentería: Vda. Valverde), argitaratu zituen Antonio Zabalak (*Ezkontza galdutako bertsoak I*, Auspoa liburutegia 15, Tolosa, 1962, 106-110 or.); aurreko beste hiru edizio ere aipatzen ditu Zabalak oharrean-.

Zabalaren edizioari jarraitzen badiogu, Xenpelarren sortako lehen hiru bertsoak eta bosgarrena bakarrik daude hemen -jatorrizko sorta 14 bertsokoa da-. Gandiaga konturatuta zegoen nonbait etenda-edo geratu zitzaiola Anparoren kantaldia. Sorta osatze aldera edo, bere ARZ artxibora jaso zuen Xenpelarren bertsoen beste aldaera bat, osoagoa, doinu eta guzti, eta honako tituluarekin: "Mari Tranparen bertsoak". Ez da, ordea, Gandiagak berak jasotako aldaera: jakin ez, nork jaso eta transkribatuak diren, ezta nork kantatuak diren ere. Horregatik ez dut liburu honetan sartu. Trakets samarra da gainera aldaera, hizkeraren eta kondairaren hariaren aldetik: ordenaz oso nahasita eta aski aldatuta daude bertsoak, Zabalak argitaraturiko sortarekin alderatuz gero.

Bertsoetako lagun- eta herri-izenak ezabatu egin zituen Zabalak, eta puntuzko lerroez estali, haien ondorengoenganako begiruneagatik edo. Araozko kantariak ez zituen ezkutatuta, jakina. Honezkero ez dut uste inorentzat mingarri gertatuko denik, izen eta guzti argitaratzea. Gainerantzean, txikiak dira Anparok kantaturiko eta Zabalak argitaratutako bertsoen arteko ezberdintasunak.

(1) Antonio Zabalak ezabatu egin zituen izenok.

(2) A. Zabalak ezabatu egin zuen herriaren izena.

BERTSO BERRIAK
FRAI BALENTIN DE BERRIO-OTYOA
ELORRIOKO SEME MARTIRIAREN ERLIKIAI JARRIAK

Neurria: Zortziko nagusia

- 1 HOGEI BAT BERTSO GURA NITUKE
al banezake atera,
Martiri [bati zabaltze aldera]
[zor zaion] fama ederra.
Bere hezurak dituztelako
aurten ekarri honera,
gertakizunak zabaldutzera
hasi naiz eskribitzera.
- 2 Bagila deitzen zaion hilaren
seigarreneko goizian,
Bartzelonan [zan poza ugari]
bederatziak aldian;
frai Balentinen errelikiak
bapore eder batian
[erakarriak hartu] zituan
jaun Artiñanon mendian.
- 3 [Hiru diputatu ziran hemendik]
juan errezibitzera,
Elorrioko kura parroko,
alkate jauna gainera;
Bartzelonatik asko omen zan
portaleraino atera,
autoridade guztietatik
ongi etorri egitera.
- 4 Kotxe eder baten kaja jarririk
kaleetatik aurrera,
ponpa haundian jarraitu zuten

jo arte katedralera;
 balkoietara bazan jentia
 begiratzeko atera.
 [lore ederrak, koroï galantak,
 botatzearren gainera].

- 5 Berreun milatik igaro ziran
 [irtenak] ikustearren,
 bartzelonarrak zer ejenplua
 duten horretan ematen;
 parroki danak ezin hobeto
 hortara dute laguntzen,
 konkregazio guzti-guztiak
 alkarren le/hian ondratzen.
- 6 Biharamona zazpigarrena
 heldu zan bagilarena;
 ez zan jentia logure orduan
 beste egunetan bezela;
 autoridade danak bildurik
 dijuaz eramatera,
 estaziora errelikiak
 ekarritzeko honera.
- 7 Jaun Artiñanok kaja entregatu
 zien diputau jaunai,
 Elorriko kura ta alkate
 eurakin juandakuai;
 ikusgarri zan entregu hori
 emanaz eskerrak danai,
 botiaz biba frai Balentini,
 Bartzelona ta Bizkaiai.
- 8 Arratsaldeko ordu bi ta erdi
 errelojuan jotian,
 Bitoiako estaziora
 jo zuten biharamonian;
 estudiante, abadegeiak, (1)
 profesoriak han tzian
 katedraleko komisiua
 presentau zian alkian.

- 9 Hurrengo egunian ziran hamarrak
noiz ziran handik atera,
lagundurikan portaleraino
despedida ematera;
ta ailegatzen Bizkai partian
Otxandioren urrera,
hango jentia prozesiuaz
atera zaion bidera.
- 10 Durangon berdin egin zioten
errezimentua hari,
koroia bazan kaja gainian
ipinitzeko ugari;
apaindutzeko Elorrioko
semea izan zanari,
Bizkaitarretan ondragarrien
neure ustetan danari.
- 11 Bost eta erdiak ingurua zan
Elorriora heldurik,
beatzi mila anima bazan
hara orduko bildurik;
alkate jauna ta obispo jauna
han ziran ere juanik,
arku ederrak, baita balkoiak
kolgadurakin jantzirik.
- 12 Hurrengo egunian hiruretan zan
Elorrioko gloria,
hango eliza bete egiten zan
izanagatik haundia;
sermolaririk onenak zuan
euki hantxe hitzaldia
alabatzeko Elorrioko
Balentin izar argia.

“Bartzelona-tik Balentin Berriotxoaren ezurrak ekarri zituzteneko bertsoak” dago idatzita Gandiagak jasotako bertso-sorta honen gainean. San Balentin Tonkin-en hil

zuten 1861ean. 1906an Elorriora ekarri zituzten haren gorpuzkinak. Haren martirioak nahiz haren erlikien Euskal Herriratzeak hainbat bertsolari inspiratu zuen. Ezagunak dira Xenpelarren bertsoak, hura hil eta handik sei urtera jarriak: “Milla zortzireun irurogeita / au zazpigarren urtia” hasten direnak. Ordukoak dira Felipe Arrese Beitiarenak ere. Martiriaren hezurak Euskal Herrira ekarri zituztenekoak dira Kepa Enbeitarenak. Horiek eta beste hainbat bertso-sorta bildu eta argitaratu zuen Agustin Zubikaraik, bere *Balentin Berrio-Otxoa* biografian (Flash composition, Bilbo, 1988).

Gure hemengo bertso hauek ere 1906koak dira, baina jakin ez, zeinek ipiniak diren bertso-paperean argitaratuak (Imp. de Vda, de B. Valverde, Irun), eta Zubikaraik argitaratuak (190-192 or.). Araozko lekukoak –Gandiagak oraingoan ez digu eman horren izenik– jatorrizko bertso-sortaren lehen partekoak kantatu zituen (1-13 bertsoak, 9.a kenduta). Izan ere, erlikien etorrera kontatu ondoren, martiriaren biografia kantatzen du bertsolari anonimoak bigarren partean (14-20). Parte hori ez zuen nonbait araoztarrak kantatu. Bertso papereko testuaren eta Araozkoak abesturikoaren artean badira aldeak, baina ez handiak; bestalde, Gandiagaren transkripzioan badaude hutsuneak, magnetofoniko hitzak interpretatu ezinik edo; Zubikaraik argitaratuaren bidez bete ahal izan ditut horrelakoak, taket artean idatziz.

(1) Azken lau lerroak honetara daude bertso-paperean, Zubikaraik argitaratuan: “estudiante abade-gayak / profesoreen atzian, / Katedraleko komisiok / presente ziran aurki an”. Badirudi irakurketa egokiagoa dela hori, Gandiagak jasotakoa baino; agian hark ez zuen lekukoaren hitzak ondo interpretatzerik izan.

MILA TA ZORTZIREUN TA LAROGETA BOSTA

Bertso berriak, Lorentzo azkoitiarrak jarriak

- 1 MILA TA ZORTZIREUN TA
larogeta bosta, (1)
kunplitu diradela
egun asko ez da;
urte berrian bian
izan degu festa,
fortunatu dalako
basotxarri festa;
polbora ta posta
ondotxo da kosta;
kaletarrak bota
guk lenago jota;
ez digute ezer eman
berena dala ta.
- 2 Txerria hazi mendian,
eraman kalera,
probetxurik ez da ta
nahikua galera;
gutxinez hamar lagun
izanak bagera
[txerri hori bajatutzen]
Azkoiti aldera;
guzizko harrera;
atariko atera: (2)
guk eraman bera
hiltzeko erara;
hargatik kaletarra
ongi bizi zera.
- 3 Jatorriz guria zan
horren arrastua,
hargatikan kuadrila
genduan batua;
Musarri zan estraina (3)
horri tiratua,
[juagatik] ez izan
ardi golatua;
gizon armatua
bazan juntatua;
hamarren kontua
ez da alperrikua;
kaletarrok jan digute
gure txarrapua.
- 4 Lorentzo ta Iñazio
Jose, Jose Marikin,
Maratzeta Etxetxokua
nahi duanak jakin;
Erramun ta Antonio,
Manuel eta Joakin,
Musarriko aita
hiru semeekin;
Intxausti ere gurekin,
bere ilobarekin;
[Maltzeta ere pin;
horra moduz ekin];
deabruak bazituan
txerri horrek berekin.

- 5 Askori emana da
txerri hori sustua,
gurekin [estrainetik]
hanka apustua;
zeramala zirudien
deabruen hausputa,
[beti dantzan zebilen]
atzeko troskua;
[banuan juzkua],
ez zan onezkua;
animali gaiztua,
ez izan justua;
[Aldatxarren' i ia]
jan zion astua.
- 6 Jose[Austin] Malmoi ere
oso dudatikan
libratu izango da
horren agotikan;
[hoinbestez] urreratu
heltzera atzetikan,
[ibaira] salto egin du
oso estutikan;
hor dago pozikan
ta larri ixilikan;
pasa [da ur-petikan]
al dun lekutikan;
egina izango du
murgil ederrikan.
- 7 Bi lagunez juntau zan
Ormola aurrian
Jose Mototo [ta Ubita]
zituan urrian;
tiroz ikutua zan
Josek bizkarrian,
ataipera sartu zan
herio suerrian;
hasi da okerrian
irten biarrian,
- haginka abarrian
danak jan biarrian;
atia itxi ez balute
han zan sukaldian.
- 8 Pozik sartuko zana
txerritoki baten,
atia zabaltzia
asko omen zuten;
[ez du edozeinek hala]
txerria eramaten,
uste ez zenutenok
ikusit zenuten
zuei erakusten;
ari naiz esaten:
guk ekarri [aurten],
zuek beste baten;
noizbait hasiko al zerate
ordainak ematen.
- 9 Santa sekula oraindik
honelakorikan
zeinek pentsatu hemen
izango zanikan?
Zeinek tirua tira
bazan atzetikan.
odola hasi zitzaion
bere heridatikan;
juan horratikan
zerbatengatikan
..... (4)
hormaganetikan;
seguru ote zioke
hori oraindikan.
- 10 Jose Olabe kalia
estraina tiria,
hotsarekin seguru
hura ikaria!
hamar oinez aparte
tiruen biria,

txerria azkar hiltzeko
hura zan jiria!
Aitolak, ordia,
zuzen nonbait tia
petxuan erdira; (5)
ez da kobardia;
lagun izango zuan
aingeru guardia.

11 Eskribau jauna han zan
bolsillo testigu,
txerri horrek bazuan
nahikua kuestiu;
guretzat egia izan zan
nahikua kastigu;
nekia prankorekin
utzian gelditu;
eskribauak badu,
timaz jo baitu,
[bolsilloâ pasa du
inposible ez badu];
atzeko patrikaran
ikutua badu.

12 Kuestio ederrak baditu
gure ehiziak:
galanki nekatuta
etxera gosiak;
arrisku galantian
jakina, guztiak,
ez zuan ikaratzen
gizonoi heltziak;
haren hagin luziak
ez ziran dultziak,

bi ontza pasiak,
mendian biziak;
honetan geranian
Jaunari graziak.

13 [Bertsotan ari naiz
txarri horren kausan,
guretzat probetxurik
ez dalako izan;]
gu ailegatzera
Aitola falta zan
[parte gabeko asko]
kale hartan ez zan;
gu ere esperantzan
jatorriz nola zan;
herituta joan zan
eraginez dantzan;
laurden bat gutxienez
guretzat biar zan.

14 Bi karnizerok hor dute
narrua kendua,
okerra bazan ere
hor du zuzendua;
sasoe ederra da
Gabon ingurua;
urdaia gazitzeko
ez da berandua;
[gure txarbargua] (6)
hor da geratua;
pixuz sei arrua
ze urdai-mordua!
Ongi pasa diteke
aurtengo negua!

Gandiagaren eskuizkribuaren buruan “Xenpelarrenak” dago idatzita; baina bertso hauek ez dira errenteriar handiarenak. Antonio Zabalak argitaratuak zituen (*Azkoiti'ko zenbait bertsolari* [Auspoa liburutegia 95-96, 1970, 119-132 or.). Lorentzo Garate da bertso-jartzailea. Horren ilobaren ahotatik jaso zituen Zabalak. Beste bi aldaera ere ezagunak ditu editoreak, eta oharrean ematen du horien berri. Aurkezpenean kontatzen du bertsoen gaiaren atzean dagoen gertakaria: Azkoitiko baserritarrek basurdea ehizatu omen zuten, baina kalera jaistean ihes egin omen zien; kaletarrek harrapatu omen zuten orduan, eta hil eta jan egin zuten nonbait.

Araozko aldaera honek Zabalarenak baino sei bertso gutxiago ditu; eta, aurreneko biak izan ezik, besteak ordena ezberdinean daude. Gandiagak magnetofonitik paperera transkribatzean hutsuneak utzi zituen, lekukoaren hitzak ulertu ezin eta –ez zuen eman horren izena–; Zabalaren aldaerako testuekin bete ditut, taket artean idatziz. Bestalde, bertsoetako zenbait lagun- eta leku-izen entzutean, zalantzak izan zituen Gandiagak, eta batzuetan ez datoz bat Zabalaren aldaerako izen-formekin. Hemengo oin-oharrotan testuaren zenbait aldaera argitzen saiatu naiz.

Bertso hauen doinurik ez dut idatzita aurkitu; baina Interneten entzun daitezke kantatuta: <www.goear.com/listen.php?v=3ad8cc0>.

(1) Zabalarenean: “laroe ta amabosta”.

(2) Zabalarenean beste ordena honetan daude lerro hau eta ondorengo biak: “guk eraman bera / iltzeko erara / atariko atera”.

(3) Zabalaren aldaeran: ‘Utxerri’ dago idatzita, ez ‘Musarri’.

(4) Lerro hau falta da Gandiagaren transkripzioan: dena dela, bertso honen azken bost lerroak oso ezberdin daude Zabalarenean: “kobrantza onikan / ez eon gugandikan; / zerbait nai orratikan / Ormola aldetikan: / Pedrori eldua da / patrikaratikan”.

(5) Lerro hau eta aurrekoa alderantziz daude Zabalarenean.

(6) Lerro hau falta da Gandiagaren transkripzioan, eta Zabalarenetik hartuta dago; gorago dioen “gure txarrapua” (3. bertsoan) eta hemengo “gure txarbargua” gauza bera ote?

ZER MODUTAN GABILTZEN

Bertso-jartzailea: Manuel Antonio Imaz (Altzoko Imaz)

Neurria: Zortziko txikia

- 1 ZER MODUTAN GABILTZEN (1)
guztiok aditu,
gaztetan itxututa
nintzan ni gelditu;
[andre flojua] berriz
orain suzeditu
deskalabru haundiak
Pedro Marik ditu.
- 2 *Ez zazute sinistu
horren esanikan,
gezurtiagorikan
ez da gizonikan;
Ezin eragin diot
lan bat zuzenikan,
sekulan ez dit eman
egun bat onikan.*
- 3 Ni desondratutzeko
dadukazu gala,
lotsatzen naiz jendia
parrez daguala;
egiaz mintza zaite
Juana Manuela,
[tatxarik ba] daukot
esan berriela.
- 3 *[Desordenan] zabilza
beti zurrutian,
osasuna galtzen da
famili kaltian;
pixkat ez dezu biar,
txarrua betian,
ito egingo zera zu
halakon batian.*
- 5 Eranian ez naiz ni
askotan pasatzen,
gehiegi ari zara
gizona lotsatzen;
ia aditzaillak
zer duten pentsatzen
nik nahi dedan moduan
ez zera mintzatzen.
- 6 *[Oditzea] hutsa da
geero gaitzago,
ondorean zurekin (2)
lanik asko dago;
bizkarrekuak franko
ni hartuta nago,
galduko zaitut, jotzen
banaizu gehiago.*
- 7 Begiratu ezkerro
ondo eskinetan,
faltatu izan dezu
zuk edozeinetan;
ez zera sujetatzen
behar dan tamainetan,
ez zaitut jo izandu
merezi hainetan.
- 8 *[Merezi ez] dedala
zu ni jotzen hasi,
komedia ederrak
ditugu ikusi;
ume danak garrasi
andria igesi,
makilakin jo eta
ontzi danak hausi.*

9 Gezura esaten du
ezin sinistatu,
guk sortu ala berak (3)
nahi ditu gastatu;
orditu eta joka
ontziak puskatu,
gizon ederra neuri
zitzaidan tokatu.

10 [Zeorri dakizu zuk]
ondo gobernaten,
gizona ta umiak
daudela penatzen;

bestek biar duanik
ez dezu pentsatzen,
[itxuak] jarritzen du (4)
zigorra dantzatzen.

11 Andre onarentzat zuk
jardun gehiegia,
engainatutzen nazu,
[horra] esan egia
mingaina lijero ta
atzea nagia,
errukarria dago
zure familia.

Manuel Antonio Imaz da bertso hauen autorea. Antonio Zabalak argitaratu zuen sorta osoa (24 bertso), “Bertso berriak” tituluarekin, besterik gabe (*Altzo'ko Imaz. Bertsolaria* (Auspoa liburutegia 68-69-70, 1967, 332-341 or.). Senar-emazteen elkarriketa moduan daude eraturta. Oso zabal ibili ziren bertso hauek, eta hainbat argitalpen izan zuen Imazen bertso-paperak. Antonio Zabalak horietako sei ezagunak zituen nonbait, eta horien aldaerak markatu zituen oharretan.

Araoztarren batengandik –ez du lekukoaren izena ematen– Gandiagak jasotako sorta ez da osoa: argitaratuaren lehen 10 bertsoak eta azkenekoa, 17.a, daude bakarrik. Jatorrizko gipuzkerazko testuak bizkaierazko (Araozko) kutsuren bat hartua du. Gandiagak magnetofonik paperera transkribatzean hutsuneren bat edo beste utzi zuen, lekukoaren hitzak ulertu ezin eta; Zabalaren aldaerako testuekin bete ditut horrelakoak, taket artean idatziz. Bestalde, badaude testu-ezberdintasunen batzuk Zabalak argitaratuaren eta Araozko aldaera honen artean, handiak ez badira ere.

(1) “nabillen” dakar Antonio Zabalak argitaratuak, “gabiltzen” formaren lekuan.

(2) Lerro honetako ‘ondorean’ hitzaren lekuan ‘Antonio’ idatzi zuen Gandiagak. Ezin daiteke horrela izan, lehen bertsoan deklaraturia baitu gizonak bere izena: Pedro Maria. Horregatik Zabalaren edizioako hitza idatzi dut. Bertso hau bi aldiz dago kopiatuta eskuizkribuan, lerroetako batzuk ezberdin; biak kontuan hartuta osatu dut hemengoa.

(3) Badirudi Gandiagak “gozatu ala” entzuten zuela lerro honetan; ez du zentzu handirik, eta ego-kiagoa dirudi Zabalaren formak: “guk sortu ala”. Horrela idatzi dut.

(4) “itxua ark asten du” dakar Zabalaren aldaerak; Julio Bareñok bidali omen zion aldaerak, berriz, “itxua jarritzen du”. Gandiagak ez du lerro osoa idatzi, eta hutsunearen ondoren “... ekartzten du” dago idatzita. Hiru formak alderatuz, badirudi araoztarraren aldaera honela izan zitekeela: “itxuak jarritzen du” (jarraitzen?). Horrela idatzi dut, beraz.

MUNDUAREN HASIERAKO BERTSOAK⁽¹⁾

Bertso-jartzailea: Jose Manuel Lujanbio (Txirrita)

Lekukoa: Anparo Zumalde

- 1 DENPORA, LEKU, ZERU TA LURRAK
izar-ilargi-eguzkiak.
kristau guztiak, animaliak,
ur gezak eta gaziak:
Aita Eternoak sei egunian
egin zituan guztiak;
merezi ttu ta, eman zaiogun
eskerrak eta graziak.
- 2 Aita Eternuak Adan ta Eba
egin zituan aurrena,
lendabiziko gizasemia,
emakumia hurrena;
baratze frutaz bete-betian
sartu zituan barrena
baina ez zuten ondo kunplitu
eman zioten ordena.
- 3 Demoniuak zion Ebari:
Fruta hontatik jan zazu,
Aita Eternuak dakian hanbat
orduan jakingo dezu;
berak hori *na/hi* ez dualako
zuri debekatu dizu,
horra nik esan egia eta
orain *na/hi* zuna egizu.
- 4 Ailegatu zan Adan ta Ebari
fruta hartatik jatia,
ez zan posible mundu hontatik

- inor zerura joatia;
 hoiek kunplitu ez zutelako
 Jaunaren borondatia,
 itxi ziguten guztiontzako
 zabalik zegon atia.
- 5 Adanen seme Kain da (i)Abel
 igualak izan ez dia,
 inbidiaren garro gaiztoz
 hil zuan batak bestia;
 arrazoaren biderik gabe
 anaia zarrak gaztia,
 halakoari kostako zaio
 zerua irabaztia.
- 6 Kristau guztiok sinistu zugun
 Eskriturak dakarrena,
 zeru ta lurren agintaria
 Jesu Kristo da (i)aurrena;
 eskubidia harek emanda
 Aita Santua (i)hurrena,
 Batikanoko artzai [umila],
 Pio hamabigarrena. (2)
- 7 Lau mila urte egon ziraden
 zeruko atiak itxita,
 anima triste asko bazeuden
 linbo tristera jetxita,
 betiko hala beharko zula
 euren artean etsita;
 zorionian egin ziraden
 Salbadoriak bisita.
- 8 Al dan maizena erregu zugun
 “Nere Jesu Kristo Jauna”,
 jakina dala Jangoikoa ta
 gizon egiazko ona;
 gurutze pixu baten azpian
 hain moduz hiltzera junda,
 guri atiak zabaldu eta
 orain zeruan dagona.

- 9 Kristoren bidez apostoluak
zabaldu zuten klerua,
haien autikan atera dira,
lendabiziko kredua,
artikulu ta mandamentua,
dotrinan dauden bezela; (3)
hoiek sinisten ez dituanik
ez da sartuko zeruan.
- 10 Aita Santua Erroman dago
oso gizon seriua,
abixatzen du gainian dala
guztiontzat heriua;
gaiztuenari barkatutzeko
badu erremediua,
horregatik deitzen diogu
Kristoren bikariua.
- 11 Hamaika bider leitu izan det
lengo dotrina zarretik,
gezurra esanda, ez dala libre
pekatuaren zorretik;
bi aldetara partitu behar
Jesu Kristoren aurretik,
ezkerrerako gelditzen danak
pagatuko dik larrutik.
- 12 Kondenatuen azken fineko
penagarrizko pausua,
bioz bakarrez esango die (4)
gure Jaun amorosuak:
Orain ez dago barkaziorik
kunplitu dira plazuak,
zure pagua emango dizu
zerbitu dezun Maixuak.

Anparo Zumalde araoztarrak Gandiagari abestu zizkion bertso hauek Txirritarenak dira. *Argia* aldizkariak 1933an argitaratu zituen, "Denbora leku zero ta lurrak" titulua-

rekin (626. zenb., 8. or.). Antonio zabalak bi aldiz argitaratu zituen: *Txirritaren bertsoak I* liburukian (Auspoa 101-102, 1971, 202-207 or.) eta *Txirrita*. Jose Manuel Lujanbio *Retegi* izeneko liburukian (Auspoaren sail nagusia, 1992, 374-375 or.) –azken hau aipatuko dut oharrotan–. Zabalaren ohar xehean irakur daitezke bertso-sortaren argitalpen ugarietarako bertso-paperekoak nahiz aldizkaritakoak –buruzkoak. Interneten ere aurki daitezke bertso-sorta osorik, bi lekutan behintzat:

<www.susa-literatura.com/emailuak/txirrita/txir34.htm>

<urkiza.armiarma.com/cgi-bin/urkiza/EBMODBER.pl?Bertso=12325>

Arantzazuko artxiboan bi lekutan daude bertso hauek bertso-paper banatan (G2T, 39. or. eta AranArtx: B-8-10-6).

Bertso guztiak kantatu zizkion buruz Anparok Gandiagari, ia denak bertso-papereko ordena berean. Badago horko testuarekiko alderik, baina ez handirik.

Xabier Letek eta Antton Valverde kantatu eta grabatua dute bertso-sorta hau *Txirritaren Bertsoak* izeneko diskoan (1990).

-
- (1) Gandiagaren paperean ez du titulurik bertso-sorta honek; baina “Munduaren hasierako bertsoak” izenez dira ezagunak. Arantzazuko Kanta Zaharren artxiboko bertso-paperean ere titulu horixe dauka, aldaera ortografikoak gorabehera.
 - (2) Pio hamaikagarrenaz ari zen, jakina, Txirrita, Zabalak ohartarazten gaituenez bertsoen aurkezpenean –1922-1936 bitartean izan zen hori aita santu–. Dena dela, geroagoko bertso-paperean batetik dator aldaketa –Pio hamabigarrena–, Txomin garmendiak dioenez (ik. *Denbora pasa*, Auspoa liburutegia 159, 1982, 17. or.). Pio XII.aren garaikoa (1939-1958) zen nonbait bertso-papera, eta argitaratzaileak “eguneratu” egin bide zuen bertsoa.
 - (2) “dotrinan dauden *moduan*” dago Zabalaren edizioan; Gandiagaren eskuizkribuan, berriz, ‘*bezel*’ dago idatzita argi eta garbi, bertsoaren errima guttiz hautsiz, jakina.
 - (3) Gandiagaren eskuizkribuan “bioz bakarrez” jartzen duela dirudi; “bi itz bakarrez” irakurtzekoa ote da, Zabalaren edizioan dagoen bezala?

ESNATU, BASERRITARROK

Bertso-jartzailea: Graziano Anduaga (Gesaltzako aitona)

- 1 ESNATU DENOK BASERRITARROK
Yakurri ondo Goisargi
Visimodua ateratzeko
Yspillu ona degu ori.
Jakintzu batzuk guri ser egin
Yrakusten dira ari
Visigarriak ateratzeko
Baserritatik ugari
Patata baba esnea arrautza
Gaztai urdai ta aragi.
- 2 Gure gastetatikan onera
Nola dan asko asmatu
Jakintzu oien irakutziak
Biar ditugu ontzat artu
Yrabasia edo galera
Nundi datosen probatu
Yrabasia dagon erara
Bakoitza ondo sayatu
Bestela gure visimodua
Sekula esiñ goratu.
- 3 Antxiñakuak jarri siguten
Nekasarien isena.
Ezagututa lurren emaitzak
neke purus datosena
Lurrarekingo burruka dala
Visimodurik latzena.
Gau eta egun jarraitu biar
Beti neke ta urramena
Denpora ona etorri esik
Jakina degu galmena.
- 4 Lurreti beres irtetzen dute
belar gaisto ta sasiak
Nekasariak iserdi purus
kendu biar oek gusiak
askotan gutxi ematen dute
Guk ereindako asiak
Aldi askotan ondatzen digu
Ligorrak edo aisiak
kendutzalliak ditu ugari
guk nekes irabasiak.
- 5 Erruki asko artzen diote
Fabrikako langillari
Umientzako sariak eta
Puntuak emastari
Mediku eta botikak libre
Erretirua berari
Iñok ez digu errukirikan
Artzen baserrikuairi
Pagakisunak goraka eta
guretzat nekia sari.
- 6 Baserrietan batzuk dirade
lurrealde askoren jave
Gutxi degunok bei edo ardi
Visi isan gerade
Piñu orrekin jarri gaituste
Nora larreturik gave
Txikientzat errukirikan
Es da ikusten bat ere
Erripa degu ta ser janik gave
Esin ba visi gu ere.

7 Txikien alde ikusten danes
 Yñor esin da errukitu
 Gonadu danok jarri dirade
 Yges egiteko gertu
 Baserritako neke lanetan
 Nola diraden aspertu
 Agintariak nai es badute
 beste neurriren bat artu
 Visigarritan se utzuniak
 aurki bear dun agertu.

8 Ykusten degun atzerapena
 Da nekasarien etzai
 Etxe askotan maioraskuak
 Mutillsartuta eskongai
 Aitzaki dute oraingo neskak
 Baserrira esdutela nai
 Kaletarrakin eskondu eta
 Visiko dirala lasai
 Nekasaritzan gois eskonduta
 Gasteindarra biar bai.

9 Yngenieruak biar digute
 Lurrak ondo analisatu
 ta bakoitzari ser dagokion
 Avonuak ondo aukeratu
 Biarrerako posa emanak
 Pagakisunak beeratu
 Kristau legiak dion besela
 Txikien erruki artu
 Bestela geros etxe geiago
 Biar dute utzik geratu.

10 Larogei urte igaro ditut
 Arantzazuko mendian
 Visi guzian neke ta abar
 Gezaltzako baserrian
 Osasun ona urratu, urratua det
 Beti neke gorrian
 Jakina dago aurki naisela
 Mundutik jun biarrian
 Konforme nago ondo iltzeko
 Jainkuak nai duanian.

Gandiagaren Araozko paperen artean dago bertso-sorta hau, Graziano Anduagak bere eskuz idatzia. Norbaitek eskuratu zion nonbait gure poetari, eta berak zintzo jaso. Ez dira, beraz, ez araoztarrendik ez Gandiagak inoren ahotatik jasoak, baina horien testigutza ekarri nahi izan dut hona, beste inon argitaratuta ikusi ez ditudanez. Grazianok bere eskuz idatzi bezala, bere horretan, utzi dut testua.

GURE AITA SAN JOSE

- 1 GURE AITA SAN JOSE
zerura baino len,
harotz pobre gaixo bat
bizitu zan hemen.
Debozino haundiko
Aita eternuaren,
Birjinaren esposo
escojitu zuten.

- 2 Birjinak hartu zuen
San Jose esposo,
famiariaren karga
hala zezan jaso;
munduari nai dotsat
kantuz adirazo
bizitza hartako
zazpi dolore ta gozo.

Xenpelarren “San Joserren zazpi doloreen bertsoak” sortako (1854) 26 bertsoetako bi besterik ez zituen jaso hemen Gandiagak (bigarrena eta hirugarrena). Ez du leku-koaren berririk ematen, baina Araotzen jasotako beste bertsoekin batera dagoenez papera, han bilduak direla uste izatekoa da. Baliogarria da gutxienez jakiteko, garai hartako araoztarrek zenbateraino ezagutu eta kantatzen zituzten bertsolari klasiko handien bertsoak: Xenpelar, Txirrita, Altzoko Imaz, etab.

EZKONTZA GALDU BATEN MEDIOZ

Neurria: Zortziko nagusia

- 1 Ezkontza galdu baten medioz
jartzera nua bertsuak,
mundu guztiak jakin ditzala
gerta zaizkidan kasuak;
enredu asko eman ohi dio
kristau finari faltsuak,
Zarauzko herrian jaio ginan gu
holako fortunezuak.
- 2 Mila urte ta bederatzireun
orain dijuanarekin,
mundu guztiak jakin dezala
zer pasatu dan gurekin;
dama gazte bat konformatu zan
esposatzeko neurekin
sorgin guztiak
tranpa badauka berekin.
- 3 Bera besterik munduan danik
dama horrek ez du usteko,
hamaika bider esan diot len
txorakeriak uzteko;
beharra fuerte egiteko ta
lujorik gabe jazteko,
..... asko izaten da
beste guztiak nasteko.
- 4 Egun batian hitz egin nion
..... bezela,
baietz ta baietz erantzun zidan
nerekin konforme zala;
hura emazte hartzen banuan
ongi biziko nintzala.
leku onian jaiua negon,
Jainkuak gorde natzala
- 5 Tabernan bakan ailegaten naiz.
al dan maizena elizan;
kuarto batzuek sobratu ditut
mutil zintzuaren gisan:
esposatzeko hasi naiz eta,
ez det suerterik izan;
Zarautz aldean jakin zazute
Bizkaian nola gabiltzan. (1)
- 6 (2)
nik dadukadan grazia,
Zarauzko herrian bataiatua,
bertan jaio ta hazia;
dama batekin esposatzeko
ustian nintzan hasia,
interesaren partez badauka
gezurra ta malizia.
- 7 Anizeta
da nobiaren izena,
Eusebuan adiskidia
denpora askuan izana;
ni naiz horrekin esposatzeko
konprometitu nintzana,
ozen
ez dago oso gizona.
- 8 Anizetatxo, neure bihotza,
Erandixoko alaba,
bertso batzuek ipini behar
dittut, inundik al bada;
egun batian gustatu eta
deitu nizun salada,
neure gainian egin dezu zuk
zenbait parre ta algara.

9 Labradoria behar zuela
esaten zuan lenago,
.....
.....;
konsideratzen jarri ta ere
geruago ta penago,
zeren mnduan ibili naizen
asko baino zuzenago.

10 Fabrikantiak omen dirade
oso mutil dotoriak,
ez daukate haien inbidiarik
Zarauzko labradoriak;
traje pinikan ezin du jantzi
gu bezelako pobriak,
horiek eskas baldin badira
jarriko dizkot hobiak.

Eskuz transkribatuta daude bertso hauek Gandiagaren artxiboan, zalantzarik gabe Araotzen bildu eta jasoak, nahiz eta ez duen lekuko edo kantariaren izenik ematen.

Nor ote da bertso hauen autorea? Inon ez dut aurkitu agitaratuta sorta hau. Jakin ez, jatorrizkoa osorik ote dagoen hemen. Dena dela, Gandiagak, magnetofioan jasotakoa transkribatzean, lerroren batzuk ezin izan zituen ondo ulertu nonbait, eta hutsuneak utzi zituen. Puntu-lerroz adierazi ditut horrelakoak.

(1) Eskuizkribuan 'gabiltzan' irakurtzekoa dirudi; 'dabiltzan' izan beharko ote luke?

(2) Mutilaren izenaren lerroa hutsik dago eskuizkribuan.

ERBIARENAK

Bertsolaria: Manuel Antonio Imaz - "Altzoko Imaz"

Neurria: Zortziko txikia

- 1 PUBLIKATZEKO ERBI
baten aziuak
Belauntzetikan ditut
informaziuak;
ondo egin ezkeru
esplikaziuak,
komerigarritzako
ai zer funtziuak
- 2 Erbi hori zebilen
beti pikardian,
gabaz soruan jan da,
egunez mendian;
lapur abilen gisa
malizi haundian,
inor ezin luzitu
haren guardian.
- 3 Bere gustoko gauzak
gau ilunez janda,
egunez gordetzen da
sasira joanda;
hankaz abila, berriz,
harrapatzen lan da,
komeriarik asko
harekin izan da.
- 4 Erbi horrekin zeuden
guztiak koleran,
zergatikan zebilen
askoren galeran;
lazua para diote
soloko sarreran,
han harrapatutzeko
bere etorreran.
- 5 Erbi hori etorri zan
lenako garaian,
lazuan sartu eta
gelditu zitzaian;
auzoko baserrian
berriz atalaian,
handikan hartu eta
ak eraman zian. (1)
- 6 Aleluiak zituzten
etxera joatian,
danak geratu ziran
istilu batian;
inok ez ikusi *nahi* (2)
erbirik artian,
larri ziraten jarri
[lotu] bitartian.
- 7 Egurra sartu zioten
aguan kurioso,
lotu ere bai hankak
ta muturra tieso;
hankak estu ta umil
jarri zuten oso,
gero armariuan
sartu zuten preso.
- 8 Hankak eta muturra
lotu ziotenian,
sosegatu ziraden
kontentu onian;
pentsatu zuten hala
jarri zutenian,
erregalatutzeko
biharamonian.

- 9 Ofrezitu zioten
kaballero bati,
harekin adiskide
egitiagati;
poderoso lagun
atsegin da beti,
inoiz ateratzeko
nezesidadeti.
- 10 Erbiak harrotuta
hartu zuen gala,
bakarrik erregalo
eskasa zuela;
gauza geiago ere
beharko ziala,
adiskide eiteko
gizon prinzipala.
- 11 Erregalia horren
ainaditugarri,
al zan esneak bildu
eta ziran jarri:
auzotikan marmita
bazuten ekarri,
danak eruateko
kaballeruari.
- 12 Erbia zuten preso
ustez segurantzán,
handik ateratzera
andria juañ zan;
hankak askatu ala
bazebilen dantzán,
atea irikiko
zion esperantzán.
- 13 Atia irikia
jarri zuenian,
aguro saltatu zan
kontentu onian;
leiotikan kanpora
larritasunian,
pozik destierrua
kunplitu zuanian.
- 14 Hala ere gelditu zan
andriori pozik,
egin ez zionian
gorputzian gaitzik:
ez zuan ateratzen
haren kontra hitzik,
ona ta abila zala
alabatu baizik.
- 15 Erbi-ar gorria zan,
begiak larriak,
buztana motxa ta
luze belarriak;
egiten ditu salto
ikaragarriak;
etxok harrapatuko
atso elbarriak.
- 16 Hanken gixan muturra
libratutzen badu,
oraindikan erbirik
ez diteke galdu;
eiztari hoberikan
haiek baino ez badu,
lengo parajietan
pasiatuko du.

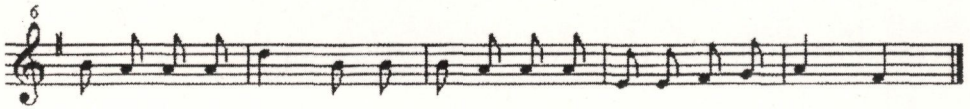
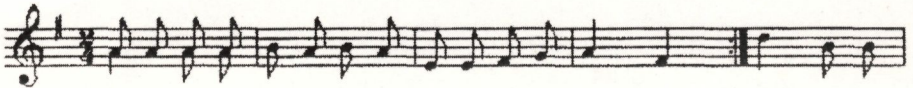
Bertso hauek Manuel Antonio Imazek ipiniak dira (23 bertso). Antonio Zabalak osorik argitaratu zuen sorta, hari eskainitako liburuan (*Altxoko Imaz*, *Bertsolaria*, Auspoa liburutegia 68-69-70, Tolosa, 1967, 198-207 or.).

Seguruenik Araotzen jaso zituen Gandiagak bertso hauek ere. Jakin ez, zeinek kantatuta. Magnetofoitik paperera transkribatzean zailtasun handiak aurkitu zituen nonbait, eta hutsune askotxo utzi zuen. Horiek betetzeko eta bestelako zalantzak argitzeko Zabalaren testua erabili dut. Dena dela, Gandiagaren aldaera ez osoan -16 bertso ditu- jatorrizkoaren 1. bertsoa eta 16-18 eta 21-23 falta dira.

Luis Elizalderen *Nafarroako Euskal abestiak* liburuan ere ikus daiteke bertso-sorta hau. *Argia* aldizkariak ere argitaratu zuen (1933, 694. zenb., 7. or.).

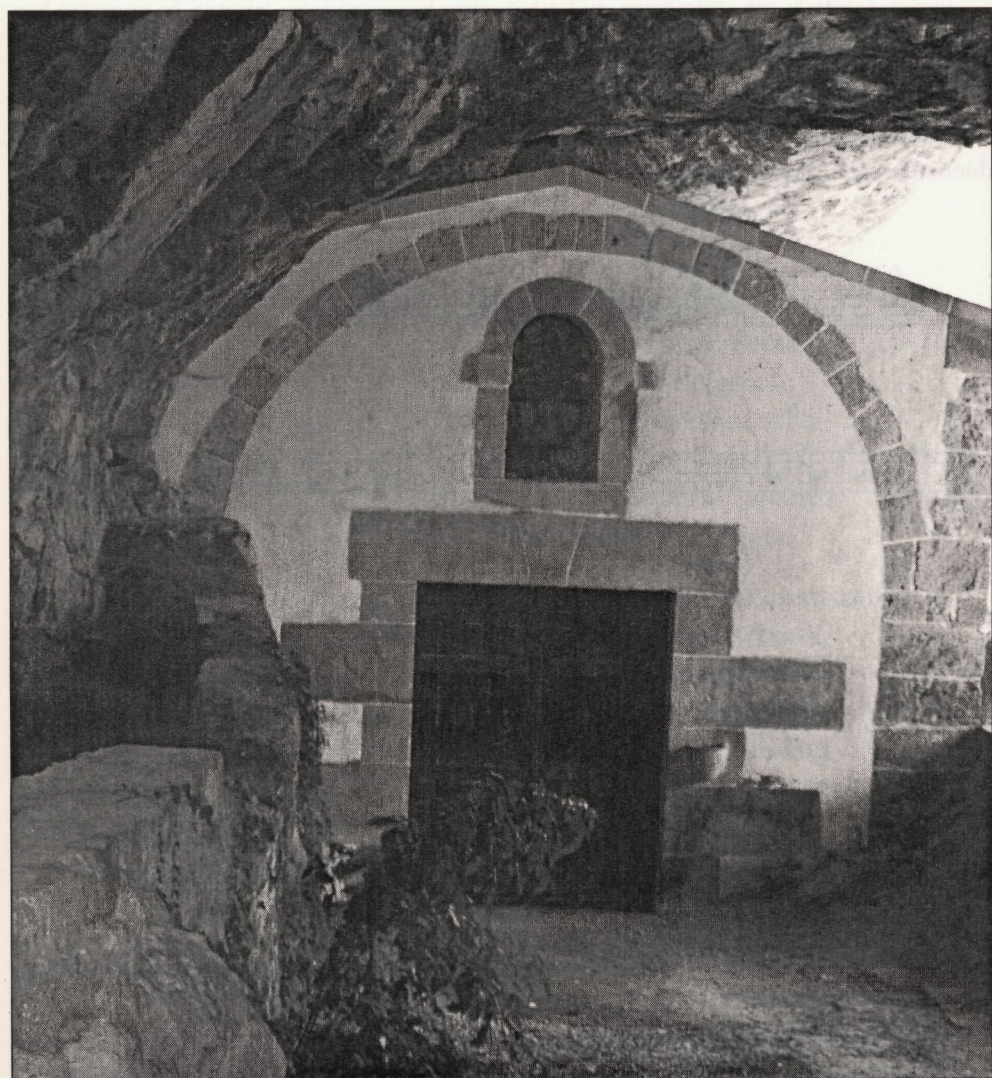
Euskomendiak ere argitaratu du bertso-sorta honen aldaera laburra, bi puntuko bertsoan, doinu eta guzti, eta "Erbi ori zebillen" tituluarekin -<www.euskomedia.org/cancionero/1899>-.

Gandiagak ez zuen doinurik jaso. Euskomendiak ematen duena ekarri dut hona, nahi duenarentzat.

(1) Antonio Zabalak argitaraturikoan 'ien' da bertso horren errima: gararien - zitzaien - atalaien - zien.

(2) Azken lerroko '[lotu]' hitza neronek sartu dut, Gandiagaren transkripzio-hutsunea betetzearren. Azken lau lerroak honetara dakartza Zabalaren argitalpenak: "nunbait ez ikusi len / erbirik katian, / larri ziran seguru / jarri bitartian".

ARAOTZ: SANDAILIKO HARPEA ETA ERMITA

IV

ARAOZTARREN

OHITURAK ETA SINESKERAK

Laugarren atal honetan araoztarren hainbat ohitura, gertakari eta sineste bildudut. Lehen partean araoztarren beraien ahotatik jasoak joango dira: nola kontatzen duten araoztarrek beren bizierako zenbait alderdi; bigarren zatian, berriz, aldekoek nola ikusten dituzten araoztarrak.

Bitoriano Gandiagak zuzenean bildutako materialak dira denak: batzuk, berak lehendik argitaratuak; beste batzuk, beraren artxiboko kaseteetan aurkitu eta neurere aldetik transkribatuak.

Izan ere, idatzi literario eta bestelakoekin batera, dokumentu grabaturik ere askotxo utzi zuen Gandiagak, oraindik editatu eta zabaldu gabea: kantak, olerki abestuak, olerki errezitatuak, hitzaldiak, elkarrizketak, eta baita herritarren ahotatik jasotako denetariko kontakizun eta informazioak.

Azken hauetan hiru dokumentu grabaturen berri zehatzagoa eskaini nahi dut hemen; siglen bidez izendatu ditut kasete grabatuok: 1) ARFA (kasete bat), 2) ARPE (4 kasete) eta 3) LFE (2 kasete).

1. ARFA

Araozko Txantonmaldueneko familiarekin (Leona Guridi, Maxima erraina, etab.) dihardu Gandiagak elkarrizketan. Honako gaiak darabiltzate: Garizumako arau estuak eta elizaren aldetiko debekuak: orduko jokoak; Araozko mutilen borrokak kanpotik neska bila zetozten mutilen aurka; Sandaili: Arabarren urteroko peregrinazioa eta jaia; Sandaili izena; Sandailiko urteroko bazkaria eta ondo-rengo festa. 1967. urte inguruan jasotako solasaldia da.

2. ARPE

Lau kasete bete zituen Gandiagak Arrikurzko Ilari Bengoa (araoztarra bera, Otsoenean jaioa) eta horren bi seme-alabekin (Pedro eta Milagros Maiztegi) edukitako elkarrizketekin. *Arantzazu. Euskal Santutegi bat XX. mendean* libururako Arantzazu auzoari buruzko idazlana eskatu zion Joseba Intxaustik Gandiagari. Horri begira bildu zuen informazioa; baina azkenean ez zuen artikulua lantzerik izan, osasun arazoak tarteko. 1999. edo 2000. urtekoak dira kaseteok.

Arantzazuko geografia eta toponimiari buruz, bertako jendei eta ohiturei, lanbidei eta bizimoduari buruz dihardute nagusienik elkarrizketa luzean; baina Araotzi eta araoztarrei buruz ere aipu askotxo dituzte.

3. LFE

Arabako Larreako familia (bi gizon eta emakume bat) elkarrizketatu zituen Gandiagak. Gaztelaniaz da solasaldia. Larrea eta inguruko ohitura, istorio eta gorabeheraz ari dira lehen kasetean; bigarreanean, berriz, arabarren eta araoztarren arteko harremanez. Jakin ez, zein urtetakoa den grabazioa.

Kasete horiek denak grabatuta, baina transkribatu gabe utzi zituen Gandiagak. Neronek transkribatu ditut.

Ondorengo orrialdeetan datozen testuetan lehena (-1, A): “Maioazguak eta pobriak”- transkribatuta eta daktilografiatuta utzi zuen; azken luzea, berriz, -“Arantzazu eta inguruko ohiturak, sinesteak eta esaerak”- Gandiagak berak argitaratuta dago aspaldi (*Euskera*, 1956, 206-231 or.).

— 1 —

ARAOTZ

ARAOZTARREN AHOTAN

A) MAIOAZGUAK ETA POBRIAK*

Lekukoa: Pilar Barrena

Nee aittajaunak esaten eben, lenao belauniko pittin bat jarri ta txapela eontzi [*sic*, eantzi?] bear izaten xatela maioazguei. Eta geo nire aittak esaten otsan:

— Ori ezta orrela, aitta, pobriak eta maioazguak emen danok igual bia geunke.

— Ez. (Arek leiztar egitten eben ezta?) Orrek euren errespeta bear izaten juek.

Ba lenao, nee aittajaunak esaten eben:

— Pobriak eta aberatsak (maioazguak esaten xaten), maioazguak eta pobriak oin baino distinzino obia biar izaten euela ta, oin, orduan baino gutxiago dauela, pentsaitten xat nei.

Enpaantzako aittajauna zan gizon oso errespeto aundikua; eta a zan maioazgo aundixa. Otalaakuak eta gu¹, berriz, pobriak —errenteruak—, eta aittajau-nak, ikusten ebenian a —Simon euken izena—, Simon ikusten euenian pasaitten, esaten eben:

1 Pilar Barrena bera Otalora (Otalaa) Txikikoa zen, Borjenera ezkondua, eta gero Aizkorbe Azpikora aldatua.

— Ontxe dator Enpaantzako maioazgo jauna.

Nire aittajaunak artzen otsan bilur oi edo errespetu oi edo ze-oi. Eta gaur ezta Enpaantzakuekin ola ibili bierrik, ia gee moduan edo -ez baina-, ente-nitten da e? beste postura baten ez ibilttia. Eta orregatik esaten xat aittajaunak esako [¿?] apartaitten zitun Araotzen: ba Beittiko aittajauna, Agarreko aittajauna -Martzelon aittainarraba-, eta emen Errastiko aittajauna be bai; eta orreidi aittajaunoi errespeto aundixa auki bia izaten xaten, esateuen gure aittajaunak. Orreik dia gizon aundixauak gu baino.

Nee aitta zanak esate otsan nee aittajaunari, Errotabarriko Enrike zana dala ba maioazgo aundixaua Enpaantzakuak baino, eta aittajaunak erantzuten otsan:

— Ez. Errotabarrikuak ttuk, lenaoko pobriak ttuk orreik. Oraingo aberatsak ttuk orreik, lenao etzittuan orreik aberatsak. Orreik ttuk aberats barrixak. Lenao, Errotabarriko agura difuntuak diruik etxeukan, Enpaantzakua berriz antxinako maioazgua dok.

Eta orregatik eukitte euen ak, Errotabarriko aittajaunendako baino errespeto aundixaua, Enpaantzakuendako. Errotabarrikuak gizon aundixak die la esan leike gaur, ezta? Baina garai artan, antza, aittajauna Otalaa etorri izan zanean bizi izatea, zien ba primuek eta ezautu eitten zittuen ezta? Aguria zan buru aundiko gizona. Izango zan bearbada Enpaantzakua baino aurrerago urtetako gizona, baina aittajaunak ori ez eben konprenitten bere inorantzian eo zeien. Orregatik eukitte euen Enpaantzakua gizon aundixaua Errotabarrikua baino. Errotabarrikua maioazgo barrixa dok, esate een. Orregatik errespeto gutxiago artuko tzat nik orri, Enpaantzakuai baino.

Maioazgotza oi kategoixa bat zan. Zeatik oi, nere aittajaunak eukitten een zer dana, ba orrei errespeto aundixa artu bear xatela, eta aak, elizatik etorten zan, eta (meza nausittara etorten zan beti bea), eta etorten zanian etxea...

— Beittiko Antoniok au esan dostak eta Errestiko Patxik be au esan jok, eta orreik gizonok asko jakixek, eta orreik gizonok esandakua, ba ala izango ok.

Orrek ala esaten zittuan aittajaunak eta ba aittak eitten otsan kontra apur bat:

— Bue! orreik ezta ola eta orreik ezta ola; ta

— Bai, orreik ola ttuk.

Gure aittari etxakon ori buruan sartzen, baina gure aittajaunari bai. Itxuria, lenao orreik ala zian, izan be, e? Errespeto aundixaua artzen xaten. Elizan be euren lekuak eukitten zittuen. Euren tokixa eukitten euen. Enpaantzako orrek,

Simon difuntu orrek ebalte een orduen ba, tabardua esaten xakon, ola txaketa luze bat, baltza, kuellua gora jasota, ola ba bee zertxua eukitten een, errespetotxua, orduen.

Beste gauzetan ez asko, baina ori eukitte euen, tabardua esaten xakon eta oi, txaketa orregaz, orain abrigu ta gabardinak eabilten dian moduan, baina orduan etzan izaten, garai artan, eta orrekin joaten zien. Eta olaxe. Gauza asko buutik joan eitten dia ezta? baina entzun eitten gittuen geuk be garai baten gauza asko. Ta nee aittajaunak ori eukiten eena, ze aundixa, ori be bai, ta izan be bai. Eta au, Errotabarriko aittajauna au, ostea, esaten daue, gizona ba, listua ta izango zan, baina diruik ez eukan, eta itxuria, ari ez otsain ainbeste errespeto artzen.

Tratuan eta artu-emonean eta ez euen areikin batera ibiliterik, ba orreidi errespeto geitxuago artu bear izaten xaten. Gauzia be ba geixao eukitten euen gu lakuek baino, zeatik nola eukitten zittuen terrenuak asko, ba gauzie be bai, garixa artu eitten euen asko ta; bestetik guk be eruen in bia izaten gotzan uasabai, ba gu letxe beste batzuk be. Entregau in bia izaten xakon gaixa, kapoiak eta olako gauzak entregau in bia izaten xakon ta ba, kaik izaten zien ba gizon aurreratuauak. Txikina aurreatu ezinik ibilten zan ta aundixak ba, areik aurrea joaten zien, beti aurretik, eta orreatik, ba, euren errespetua artzen xaten, itxuria. Oin eztao. Orreik errentaok eta gaixok-eta, kendu ein zien danak, zeatik ezin leike persona pobriak zeotan segiu. Ori gerra denporan parte galdu zan, zeatik etzan, ba, gaiik eoten orduan. Gaixa itten zana be entregau in bia izaten zan, kupua ero ori. Kupua eskaketan euen, zeatik neu etxe ontaa etorri ezkerro fanda nao burdikaa gaixaz, Eugenio ta bixok, bi parekin Zapatan gora jaso, neuk lagundu zeaino, Urtiaineraino, idixak atzetik ta beixak aurretik, eta alaxe, burdikaak entregau bia izaten zien ta geo ba, uasabendako etzan, ta geo ipini zan ba, kupuan pagaitten euenak diruan-eta pagaitten asi zan jentia, eta, ba, an emote euen, ba, nik eztakit ze izango zan, ba ori, Estauak ipinitakoa nola zan, ez euen asko pagaitten; eta geo ba uasabai ta be, ba, itten zan zertu, ba ezin aileauteko moduan eo asko aileau ezinda. Eukanak emungo otzan, baina ez eukanak ba, geo berba eitten zan, ba, an pagaitten euen, Estauak pagaitten eena pagaittea ta, ola gauzak. Eta geo ein zien. ba. gauza asko galdu. Bestatzuk, ostera, errenteruak, batzuek, etxiak erosi, beste batzuk fan be bai; ola, txikinak, batzuk, kalea fan dielako ero, familixak gastau ein dielako ero, orrek gauzok ba asko gastau ein dia, ta oin, ba, gauzak oso diferente daoz, oso diferente.

Diruik ez eukena orduan izeten zan oso bajue. Nere aittajaunak gariik ez eben ifini Uriartetarrekin. Guk eruaten gittuen errentia ta geo, ba, kapoiak. Bi kapue eruan bia izaten zien Kontzezino egunian, eta kapoiak ba, bilurrez.

Akordaitten naiz, amandria, nee amandria... —txixalua esaten xakon, ikusitta eukiko dau beorrek—. Izaten zien kapoiak azteko; eta ni neskatila txikixa orduen, plato baten uraz eta amandria, artuaz. Kapoiakin, bata zan arra edo, ala, beintzat kukur gorrixa, eta gua eben amandriak, ba, etxekoandriai emutia, ba, zea, kapoiak kukur zuixak, emia gustaitten xatela-ta. Eta ola baebilen amandria zea eitten, aa!, eitten otsan ar orrek bentaja asko ta emi orrek bentaja gutxi, eta eun baten asi da artua sartzen, artua sartzen zeai, amandrian bialekua zan ba, e? Artua sartzen otsan eztarritik barrua, ta ortan dabilela, itto xako kapoi oi. Etorri zan ama etxea, eguardixan ama sootik edo nunbaittetik eta esan otsan:

— Auxe da auxe! kapoia itto xat.

— Kapoia itto? Ze pasau xatzu ba? Ta,

— Artua sartzen asi naiz ta kapoia itto.

Ta amandria nearrez. Izan be ze disgustua zan a! Zea a, kapoia, zea, puntuko Kontzezino, entregaitteko egunak aileauta, ta kapoia, arrak bentaja ta emiak gutxi, ta azkenian, emia akabau ta arra geatu. Eta olako gauzak asko pasaitten zian lenao.

Emen gerriak, alde batea, asko gauzak arreglau zittuen, e!, arreglau... okertu be ingo zittuen, baina arreglau be asko.

B) BESTE ZENBAIT KONTU

(ARFA kasetea, Txantonmalduena)

Aste Santua Araotzen

1. Edaria. Eguen santuan ilunkarako zortziak arte egon zitezkeen araoztrarak tabernan eta ardoa edan, baina ebaikotzian inola ere ez; sagardoa edo...

“Ni neu Eguen santuan Txopekora zaldixakin sagardaua ekartera fanda nao: Sagardo gutxi etxian, eta Ebaikotz santurako sagardotara fanda nao neu be, Txopekora, zaldixakin” (Narziso Bergara, aita). “Bai, neu ezkondata geruau be bai, ez asko geruau” (Maxima Zumalde, ama).

“Errespetu aundiz” bizi izaten omen zuten aste santua.

1. **Lana.** Ebaikotz santuan ez zegoen lanik egiterik, “jana gertatu, eta ganaua gobernau”, horientzako “jatena aurreko egunian ekarrirta” gainera, “ganau jatekuak bezperatik eindda“. Besterik ez.

“Andra batek egin eben puxetia; egin eben eguen santu egunian eta ebaikotz santu egunian. Orduan egiten zan puxetia, jabanada aundixa. Ilebeteke erropia edo izarak, erropa mordua. Ori egosten zan autsaz; suteko autsa, trapu batian ipintten zan. Gure amandria difuntiak esa oskun: Or in dau batenbatek puxetia: eta urrengo zapatu goizian, zapatu goizian, asi da autsa kentzen, eta topau dau santokristua, kruzifijua, autsetan egositta. Zan, lan ein ebelako, ze lana ein eben egun orreittan. Izan be, eguen santuan labesua bai, egitterik ba euen; baina ebaikotzian eze be ez” (Leona Guridi, amandrea).

“Ondio zenbat urte, Borjen aitta difuntua, Leonan gizonari etorri xakon –oso ondo arreglaitten ziran ta—. —Santos, goazen gaur egurretara. Goizian denboraz goazen egurretara. —Fan ingo ote gara, ba; gero amarretan joko daue aleluia ta. —Bai, bai, orduan amarretaako etorriko gaa... Zer pasau da? Tardau daue bastante, eta gero ezin etorri amarretaako; amarrak jo osten basuan. Akordau xate uztarrixa (?). Eta gero eguardirako be ezin etorri; eguardirako ezin etorri. Eta dana bertan bera egurra basuan itxi, eta etorri dira egur barik. Ori Eguen santu egunian... Azpiko Leonan gizonak nire aittari kontautakua da ori. Eguen Santu egunian, Aleluia jo ezkeru, etzan lanik ein biar; labesua eittekotan amarretarako ein biar; eta ebaikotzian ezebe ez”. (Maxima)

3. **Jantziak.** Jantzi ilunez jazten ziren aste santuan:

“Gainea Eguen eta Ebaikotz santu egunian jantzi iluna, eta baltzez, nagusixek baltza, eta gaztiak daukein ilunena. Olako gorrixakin edo zurixakin ta ola? Que va! Zorua! Pentsau be ez!”.

Mutil kanpotarrak Araotzera neskatara

Araozko mutilek ez zituzten begi onez ikusten kanpotik auzoko neska ederrenen bila zetozenak: “Oñatiarrak pila etorten zian Araotzera. Eta neska politt danak izaten zian kanpotarrendako, ta bertakuak ez eben eukitten. Orregatik arei palo!” “Nobixua, kanpokua bazan, ba etorten zan nobixiaren etxera eta eitten eben afaixa, oin “despedida de soltero” edo “despedida de solteria” eitten dauen moduan; eta orduan esaten zan zelan makilau eitten ebein”.

“Orduan? Nere denboran be makilauta dagoz... Leintzetik etorten zian Araotzera. Erromeixara –zelan jaiero Araotzen itten zan erro-meixia–. Eta orreik in daue Araotzen nobixia. Baina Araotzen, badaki, palo! Egun batian itxi zituen ilzorixan, e? Ilzorian mutilak; oso grabe eruan zittuen, eta batek badauko izurgarrizko markia. Badakizu zein dan? [X.X.ren] arrebiaren gizona. Ori, neu akordaitten naizela, ni ume-txu-umetxu nintzala izan zan. Geure denporan izan zan ori. Badakizu zeinen alabia dan ori, makilau ebeinaren andria? [X. X.rena].”

“Olabarrietako mutilak be etorten ziran. Bein etorri ziran beren bizikletetan; ta orrein artian bazan bat txapel gorrixakin, [Halako etxekoa], txulo bat. Bueltakuan Araoztarrak tatxuelak ifini otsein, eta bizikletak danak desinflau. Eta asi dira emen, Jaturabeko bidian, alde batetik eta bestetik, arrika batian” (alabetako batek).

Sandaili izenetik San Eliasera

Bazen ustea Araotzen San Elias arabarra zela:

“San Elias esaten daue Arabakua dala, Arabakua. Arabako semia dala San Elias. Eta Arabakuak etorten dira urtero-urtero; ondiok segit-ten daue kostunbriak, mariatzian amabostian edo amaseixan. Baina urtero, e? euren abadiakin etorten dira”.

Dena dela, San Elias izena bera berria da araoztarrentzat: “Guk ikasi geben izena Sandaili zan; Sandaili eguna”. –Gandiagak bere aldetik gaineratzen du: “Bai, seguru asko hori ez da San Elias; hori da Santa Ilia, edo santaren bat, lehenengo gixalditako santaren bat... Baina noiz aldatu zitzaion izena?”–.¹

“— Jendia takoiak ifintten asi zanian, jendia kanpoan, jendia ikasten asi zanian. Alpargatetik zapatak erabilten asi ziran denporan. Gu gaztiak ginanian, amabost-amasei urte, edo amalau, apargatakin faten ginan –amazazpi be bai–, faten ginan gu alpargatakin; eta jantzi ginttuenian zapatilak, azpixon gomia eta gainian arixakin lotuta –oin plaieruak esaten zate; guk zapatila esaten gontzen orduan–. Guretako areik ziran, gaur zenbatendako oporreko zapatak baino obiauak ziran areik. Eta gero ortik

¹ Ignazio Omaetxebarriak uste zuen Santa Julia edo Santa Juliana izena egon zitekeela ‘Sandaili’ formaren atzean. Eta normaltzat jotzen zuen izen hori herritarrek Sandaili bihurtu izana euskaraz. ‘San Elias’ forma, ostera, eskribau erdaldunen interpretaziotik letorke, beraren ustez, (ik. ¿”Santa Ilia” igual a “Santa Julia”?, in: *Aránzazu*: XXXVIII, 1958, 381 zenb., 156. or.).

asi ziran zapatarra; zapata takoidunak urrengo: Zapatak lenengo, gero takoiduank. Lenengo gizon-zapata modukoak, gero takoidunak. Orduan asi ziran izena kanbixaitten: Sandailitik San Eliasera” (Maxima).

Sandaili eguna: Bazkaria eta erromeria

Sandaili eguneko bazkaria, harpe barruan egiten zena, antzinakoa omen da; horren jatorria ezezaguna zaie, baina bazuen nonbait zerikusirik ermandadearekin. Hona hemen baserriko ama-alaben elkarrizketa laburra:

Alaba: —San Eliasko bazkari ori, lenago, zeatik eitten zan ba, reunixo ori, an koban? Ama: —Nik zer xakinat ba... Alaba: —Orrek be eukiko dau bere esplikazinua. Ama: —Nik eztakit noiz ipinittakua zan; baina ermandadiakin dauko zerikusixa. Ermandadetik urteterik ez euen gura izaten, San Eliasek eztakit ze kastigu emungo dauela eta, edo ganuetan edo.

Bazkaldarrak, berriz, bi kategoriatan bereizten ziren nabarmen: “maioazguak”, batetik, eta “bajuak”, bestetik.

“Bazkaitteko eoten zan ainbeste mai, sei edo zazpi mai, edo dana dala. Eta mai bat, nausixa, zan maioazguena; eta or eoten ziran, ba... alkatia, Errotabarriko Antonio, fraidiak, abadiak. Gero bestiak txikitxuauenak, bajutxuauenak edo beste gainetikuenak; eta mai baikotzian jarten ziran sei gizon, ermandadekuak; ortik, ermandadetik urteten eunak esaten euen eukitten euela desgrazia, ganaduena edo, eta inok ez euen urteten.

Eta eukitten euen jan seinalatua. Mai batekuak, mai nagusixak obatxua; bestiak txikitxuaua. Lenengo fideo-sopia, gero garbantzua azia-kin eta azia zeziniakin; eta urdaiazpikua, kilo erdi urdaiazpikua; ori pobriena zan, e! —guria, por ejemplo—. Gero terneria; eta gero postria (gaztanberia), eta oin urte gutxi ipinita, flana, gaztanberia asko kostaten zala ta, eta pastoriak ez euen ein gura izaten; gero ifini zan flana, oin dala urte gutxi. Eta gero kafia eta kopia”.

Eta jan eitten zan ordena onetan: Lenengo zopia – gero garbantzua ta azia – gero zezinia – gero urdaiazpikua, garbantzuan egosittakua – gero txorizo bana; baikotzak txorizo bana, garbantzuan egosittakua. – gero terneria, saltsan – gero postria – gero kafia, kopiakin” (Maxima).

Eta, ama-alaben arteko eztabaida sortzen da ea maioazguek eta besteek berdin jaten zuten ala ez, Gandiagaren galderari erantzunez: —Eta maioraz-

guak berdin jaten zuten? Alaba: —Ez, ez, ez. Ama: —Bardin jaten euen. Alaba: —Ez euen jaten bardin; maioazguen maikuak oilaskua edo oilua eukitten euen, ama. Ama: —Oin bai! Alaba: —Baitta ni ume nintzarian be. Ama: —Baina ez lenako denporan; mai danak bardin jan biar izaten euen. Alaba: —Ba ni umia nintzarian ez, ama; an, baeukien areik diferentzia, zerbaitten diferentzia. Ama: —Mai nagusixan asi ziran oilaskua jaten, terneria orde. Eta gero beste maixak be orrela asi ziran, terneria kenduz.

Postre moduan edo gaztanbera jatea izan zen ohitura.

“Gaztanberia etzan kendu ointxe arte, azken urtietan, zeagatik pastoriak ez euen ein gura. Gaztanberia eitten eueun ardi-esniakin: otzara moduko katxarroa, egurrezkua... Emuten otzain esniari gazixa. Arek artzen euenian, gazta eitteko moduan, artu eta ara bota, baina ez ebein aplastaitten, e!; aplastau ez. Ura fan daixola berez, berez... Eta azpitik irazkixa zelan eukan, geraketan zan mamina. Gaztanberia etzan kendu ointxe arte, azken urtietan, zeagatik pastoriak ez euen ein gura” (Maxima).

Eta bazkaria amaitzean krabelin gorria ipintzen zioten mahai nagusiko bakoitzari, paparrean edo:

“Gero krabelina gorrixak topau biar izaten zittuen an ifintteko, eta gizon baikotzandako bana. Mai nagusiko gizon baikotzandako bana, krabelina gorrixak; eta areik paparrarian ifintten zittuen” (alaba).

Berriro eztabaida sortzen da ama-alaben artean oilaskuak erretzen zituzten lekuari buruz. Alaba (amari): —Eta an, an euen labia, a zetako zan ba? Ak ze itten euen ba? Ama: —San Eliasko famelixana xonan, an beian bizi ziranena. Alaba: —Baima an maioazguak erreten euen beren oilaskuak. Ama: —Ez! Alaba: —Baietz, ama! Ama: —Tira, nondik daukon kontu ori? A bekua, San Eliasko familixak ogixa eitteko labia zan. Alaba: —Bazkari orretaako eruaten ebein aurreko egunian trastiak; eruaten ebein egurra egun bi edo iru aurrez; danak, baikotzat bere sua, an eukitten eben. Mai baikotzak eukan bere sukaldia, baikotzak bere losia, baikotzak beria.

Neska-mutikoek ere bazuten beren egitekoa ura garraiatzen:

“Eta San Eliasen —San Eliasko bidian, betik gora— bada goittik bera jausten dan ura; eta potzu bat... betik urteten eben urak; andik ura karraitten neskatila-mutikuak ibiltten ziran, goixan jana eitteko. Andixe artzen euen ura”.

Eta bazkal ondoren dantza koban bertan, aurrenik:

“Bazkal ondorian txistua, eta eitten euen dantza: lenengo alkatiaren señoñriak eta D. Antonion señoñriak, urteten eben dantzara, an kueban bertan; gero kozinera danak... An go ke usainak! eta begixak gorri-gorri indda, gero aste guztixan an ibiltten ziran gaixotuta”.

Azkenik erromeria Madinako zubiko zabalunean:

Gero, ia angua akabaitten zanian etorten ziran —lauak ingururarte izaten zan ango dantzia—, gero etorten ziran danak Mainako zubittara. An badago, Mainako bidian, badago plazatxo bat; ta an ipintten euen arbola bat, izugarrixa. Ipintten euen S. Juan egunian. Egoten zan S. Juan egunetik S. Pedro egunera arte. Eta an eitten eben, danbolinakin —eta soinua be ekarten eben— eta eitten eben aureskua etaratia; eta danak, alkatiaren señoñra, D. Antonion andria, eta danak, eitten euen juer-gia”.

Eta emakumeak ere erromeriara beren haurrekin:

“Eta andrak... Neu akordaitten naiz... Zuk zela bein eruan ginuzun... Umetxua ta, zapataik ez ta; zapatak biar eta... Eta zuk: Bueno, neuk arreglauko tzut, zapatilatxo batzuk, zapata batzuk ekarriko tzut Zumarragako tiak bialdutako zapata zuri batzuk. Eta areik jantzitta fan nintzan. Eta fan ginan San Eliasko erromeixia ikustera... Eta an burdinazko txilibitturen bat erosi... Izaten ziran alako sobre sorpresak edo... Karameluak erosi... Guretako a zan aundixa. Oin eztago alako gauzarik.

Ori zan Sandali eguna. Oin esaten xako San Elias” (alaba).

Araozko maioazgoen jantziak

Gandiagak jarritako galderak —“Zuek entzun dozue inoiz, jantzian eta, distinzinorik erabiltzen zuten maioazguk: botonillak edo holako zeren bat?”— elkarrizketa bizia sortu zuen ama-alaben artean.

Ama: — Maioazguak? Bai, bai, bai. Maioazguak ezauketan ziran jantzi-ttik. Bestiak baino obeto jantzitta ibiltzen ziran. Alaba: — Baina zela? Ama: — Zer jantzi eruaten euen? Bestiak baino obeto! Alaba: — Baina beste zerbait? Botoen bat edo? Ama: — Ez, ori ez. Nik eztot ezautu. Orreik obeto jazten zirala... Zuek abarkakin faten zinain eskolaa; areik zapatakin. Areik esaten xunain: «Txomeneko Felisa eta faten dira abarka zarrakin. Etxian inddako abarkakin». Axe ezin euen ikusi”.

Eta “kurtiutako” abarkekin ibiltzen omen ziren maioazguak:

— “Maioazguak erabilten zituen abarka kurtiutakuak. Eta bestiak kurtiu bakuak. Orixe diferentzia. Maioazguak erabilten euen abarka zuri-zurixak, kurtiutakuak izaten ziran. Eta areik izaten ziran bigunak. Orain umiek erabiltzen dituzten abarkatxoen posturakuak, bigun-bigunak. baina orreik baino zurixauak” –amak.

— “Baina nola zurittu? Narrua gorrittu eitten zan kurtaitten zanian, ezta?” –alabak.

— “Zurittu? Kolore ori emuten txenain, orrein umien abarken kolian modukua. Beste batzuei emuten txenain kolore zurixa, bertan eitten dauen masiakin, kariaz egindakuakin” –amak.

— “Eta gizonak-eta lenago faten ziran abarka kurtiutako zurixekin, galtza zuri ederrak, eta feixara –‘feixa-abarkak’-. Gero maioazguak biarbada zapatakin edo fango ziran. Pobriak kurtiutakuak gordeta eukitten zittuen gainera. Feixara bakarrik faten zian; areik egoten ziran gordeta, edo jasota. Elizara be alaxe faten ziran. Inuzentzion aitta eta aittajauna ezautu nittuan nik, beti, beti, beti elizara be arekin faten ziran. Galtza zuri ederrak eta abarka zuri ederrak. Eta traila baltzak... dotore jantzitta” –amak.

Honako esaera umoretsu honekin itxi zuen Gandiagak Txantonmaldueneko familiarekin egun hartan izandako solasaldia –esaeraren lehen partea ezaguna da, batez ere Eibar aldean–...

OR KONPON, MARI ANTON. TONTOLONTON!

TXAKURRAK BUZTANA BERIA XON.

ETA BERIA EZ BALDIN BAXON,

IFINI LEIKIXON.

— 2 —

ARAOTZ, KANPOTARREN AHOTAN

(ARPE, Arrikurtz Goikoa, Arantzazu: LFA, Larrea)

Araotzen mugarriak

Uribarri Goikoa deitu omen zuten garai batean Arantzazu auzoa: Ildo horretatik Arantzazuren mugak nondik nora doazen azaltzen ari zaio Arrikurtz Goikoetxeko Pedro Maiztegi Gandiagari (ARPE-1, A aldea):

“Ganaduakin gabiltzanean, Mainagaina ortatik arutz Araotz. Araotzek, errixen moduan bere mugarriak dauko, Araotz apartekua izandakua da ta. San Juan onduan dagoen mugarrixa Araozkoa izan zan orduan. Araozko muga andixe pasaitten da ta. San Juan baino eun ta berrogetamarren bat metro gorago egongo da [arri ori]. Mikeletetxeko terrenuaren mugan dago, baina Araozkoa zan: parrokixa Araotzen. Bautizuak-eta Araotzen. Umiak bautizaitten zittuen Araotzen. Mikelete-txia muga onduan dago, baina Araotz aldetik geraketan zan”.

Araoztarrak eta “Goitxetarrak”

Arrikurzko Ilari Bengoak esana dio Gandiagari bera Araotzen jaioa dela. Beraren ustez, “Antonio Uriarte, a zan Araoztarra, naturala”. Une honetan Araoztar askok “Arantzazu mendikoak” deitzen ditu Arantzazuko auzokoak, baina ba omen dira oraindik “Goitxetarrak” deitzen dietenak ere: “Araoztarrak, Arantzazutarrak esan biarrian, ondiok batzuk goitxetarrak” (goi-etxetarrak) esaten doskue. Gaztiak galdu daue ori; baina Mainako Maximok-eta ondiok ola esango daue: goitxetarrak” (ARPE -3, A aldea).

Araozko erlezainak

Ilari Bengoak dioenez, Arantzazun bezala, Araotzen ere etxe gehienetan zeukaten erlea –Gandiagak, bere aldetik, berretsi egiten du hori, Araotzen

erlategi handiak daudela esanez—. Honako ohituraren berri eman zion Ilarik:

“Oitura zan, erlak eukienak, odolostiak emuten diran moduan bezinuari, eztixa eukainian, etaaten eunian, errepartittia; Araotzen be izan zan oitura ori: eztixa etaaten ebenian, olakuari eta olakuari partittu”.

San Joanetako lore-sendorra

Arantzazuko San Joanetako ohiturei buruz ari da Gandiaga Arrikuzko amasemekin, eta elizan bedeinkaturiko lore-sendorrarekin zer egiten zuten galdetu zien:

“Orko bedar batzuk sartzen xako gurutziai. Gurutzia eitten ziran, soroetan, zelaixetan ta, etxian be bai, ifintteko; txabolan, oilategixan eta. Gurutzia arantziakin egitten geben guk: elorri zurixakin. Araotz eta Uribarrin diferentea da: saratsakin egitten daue” (Pedro).

“Aurtengo urteko sendorra gordetzen zan kamaran edo, eta barrixa ekartian zaarra bota, eta sutara. Oitura oneik be galduko dira” (Ilari).

Araoztarrak Araban

Araoztarrek (Arantzazukoek bezalatsu) Arabarekin izaten zuten harremanaz honetara dio Arrikuzko Pedro Maiztegik:

“Araozko jende asko ezauketan euen Araban: ganaduak, artuemun oso andixa. Pentsua biar zanian be, Arabara fan eta bertatik ekarri ta. Jendia segittuan ola ibiltten zan ta... Ardaua be, ez geben Oñatin erosten; andik ekarri. Libre ez euen, baina nire akorduan libre zan; eta azken aldixan Oñatin baino karuaua zan gainera; baina ardau ona”.

Eta Ilarik dio, Arabara erdara ikastera joaten ziren araoztarrei buruz:

“Eta gure aitta be fan zan, eta Araoztik asko: amairu edo amalau urtekin, kriaui, erdera ikastera, Araoztik eta Arantzazutik asko. Zegatik orduan tratua eitteko eta, gizonak erderaz jakittia inportantia zan, naiz eta emakumiak jakin ez”.

Araoztarrak San Bernardotan

Larreko lagunei (LFA) Gandiagak Barriako San Bernardotako jai eta erromeriari buruz galdetu zien, Arantzazuko eta Araozko gazteak ere joaten zirela gogoraraziz. Honelako erantzuna jaso zuen:

“Esos venían desde la mañana. Y desde Aramayona venían muchas gentes andando con sus borricos, desde Escoriaza ... Más gente que desde Alava. Todavía vienen aquí desde Barria mucha gente, con coche, a pasar el día y a comer. Antes había un prado con robles; allí se hacía la comida; cada cuadrilla merendaba allí. Después plantaron pino; y hoy no se hace más. Venía también gente a vender rosquillas, caramelos”.

Arabatik kontrabandoan

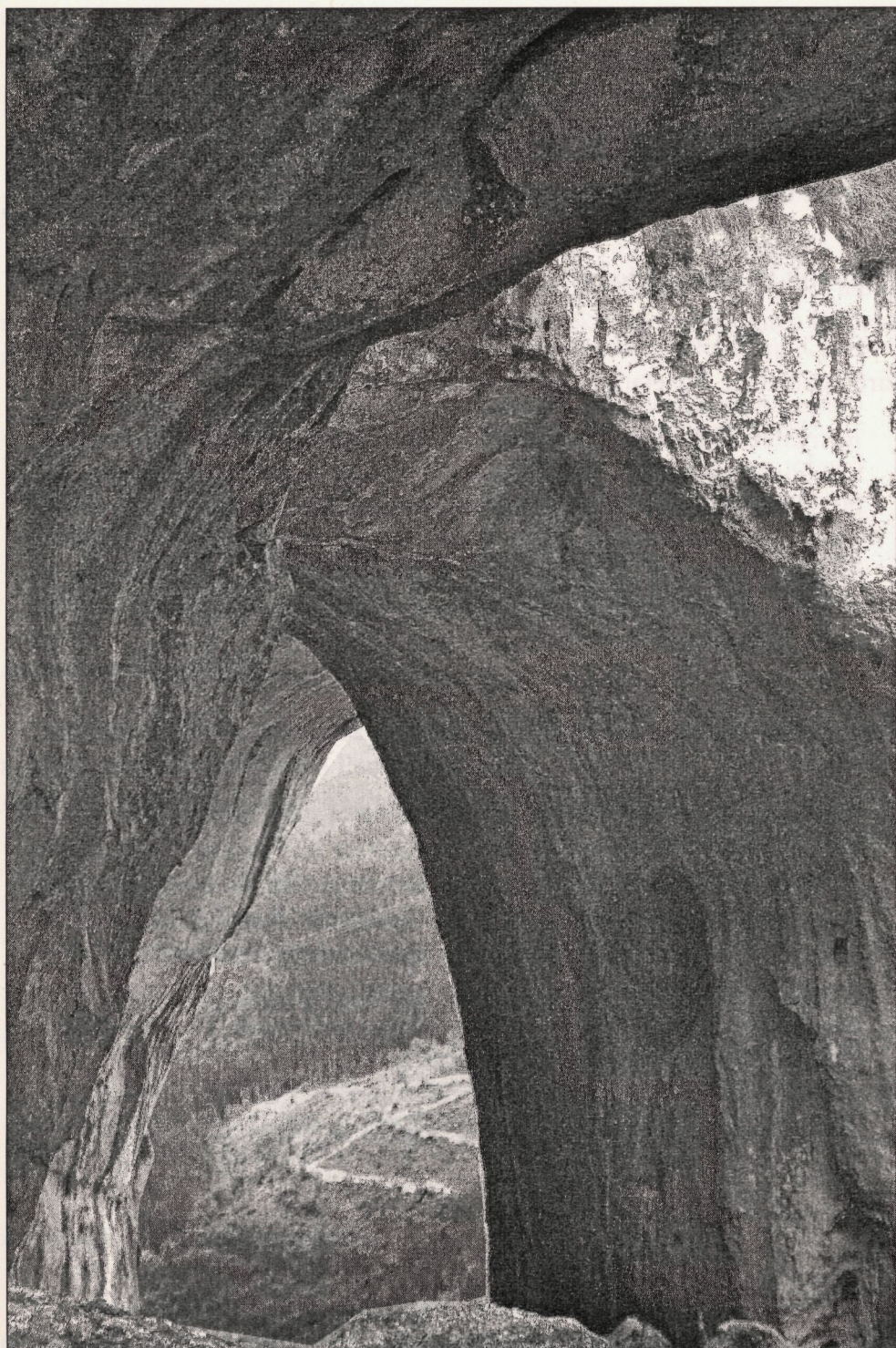
San Joan aldeko mikelete-etxeak zer gogorarazten dien, eta handik ibiliak ziren galdetuta, honetara erantzun zuten Larreako lagunek (LFA):

“En la de abajo sí; en la de arriba no. Ellos miraban si había contrabando; querían saber si andaba gente por estos caminos. Cuando nos preguntaban si se veía gente, nosotros siempre decíamos que no se veían; como andaban de noche. Había uno de aquí que llevaba cántaras de vino a Araoz; y le daban no sé si un duro; uno de Araoz, que no se si tenía taberna, aquel llevaba muchas veces el vino; algunos llevaban hasta con el mulo”.

Arabarrak Araozko Sandailira erromes

Larreako lagunei Araozko San Elías-i buruz zer dakiten galdetu die Gandiagak. Hona erantzuna:

“Eso está al otro lado, está ahí para atrás. Yo he ido alguna vez [batek]... Yo un par de veces [beste batek]. El finado padre solía ir. Solían ir a rogativas, cuando estaba seco. Una vez recuerdo que estuvieron los de Barria, porque llovía mucho, para que no lloviera. Este año fueron de varios pueblos a San Elías, a pedir agua: Narbaja y otros pueblos, Larrea... Ha llovido un poco, pero no mucho. Con la gente va el cura también. Ahora van en coche. Antes se llevaban la comida de casa. Ahora ya tienen encargada la comida en Araoz, por teléfono”.

ATXULO (ARAOTZ): IZADIAK ERAIKITAKO "KATEDRAL NATURAL" IKUSGARRIA

— 3 —

ARANTZAZU ETA INGURUKO OHITURAK, SINESTEAK ETA ESAERAK

Euskaltzaindiak 1956an Arantzazun antolatutako Euskaltzaleen biltzarrean hitzaldi luzea eman zuen Bitoriano Gandiagak: “Arantzazuko folklore-gaien biltzeaz” titulupean. Azken aldian berak Arantzazuko –eta inguruetako– jendeagandik bildu eta hitzez hitz jasotako istorio –sineste, ipuin, esaera, ateraldi– bereziki seinaltatzekoak eman zituen ezagutzera. Hamar ataletan sailkatu zituen bere “folklore-gaiok”.

Hemengo berriak Arantzazun bilduak dira, biltzaileak dioenez, eta lekukoak ez dira araoztarrak; baina Araotz eta araoztarrei buruzko gaia hainbat aldiz ageri da. 8. atala osorik da Sandaili eta Araotzi buruzkoa. Horregatik egokia iruditu zait liburu honetan ematea. Gainera Gandiagaren folklore-bilketa lanaren emaitza osotu ahal dugu horrela.

Idazlaneko punturen bat argiagotzeko eta leku-izenen batzuk kokatzeko oharren bat edo beste sartu dut neure aldetik, taket arteko zenbaki erromatarren bidez seinaltatuz. Artikuluaren atzealdean doaz.

Gandiagaren beraren artxiboan beste eskuizkribu labur bat ere badago, hitzaldiko gai berberetz ari dena. Julian Madinabeitiaren ahotatik jasotakoak dira bertako “berri” guztiak. Hitzaldiaren atarizat ekarri ditut hona:

* “Zaldiak, beorak eguzkia ataerako denporan ipurdia kendu ta eguzkiari begira lo egiten dute ordu erdi”.

* “Pastorearen lutua da ardiari txintzarria kendu”.

* “Zeraingo artzain bat, hirurogeita hamar urteko aitona; Francisco zeukan izena; bere iloba txikia, Jose Joakin hamaika urtekoa: Aprialian hamarrean, Otzaurteko etxabolak gora Urbia mendira zetozen beren artaldiakin ta bidigarro bat zeguan kantuan goratxo baten; esan zion aitona ilobari: — “Hori nun dago kantuan? Pagoaren adarrean ala lepoan?” — “Aitona, lepoan dago”. Esan zion aitona: — “Vuelta atzera bera ardiakin, edurra dator ta”. Ta hurrengo egunean jaiki zira-nean metro bateko edurra egin zan Zeraingo kalean”.

* “Arantzazuko kanpaia ondo entzuten dan tokixan elorri-arantza handi baten ipurdixan lur azpian sartuta dago urre-arkia”.

* “Beko errekan kontran dauen kuebatik ekarri zituan kalaberak bi edo hiru, kristauenak, jentilenak edo holakuenak”.

Transkripzio-irizpidetan seinalatuta dagoenez, hitzaldi honetako solastunen lekukotzen idazkera ez dut ukitu, Gandiagak argitaratu bezala utziz. Irakurlea konturatuko denez, ‘Arrikruz’ (Arrikruzko) forma ere bere horretan geratu da, gainerantzean liburu honetan ‘Arrikurtz’ (Arrikurzko) hobetsi badut ere. Argitaratzailearen oharrak eta epigrafeak, berriz, euskara batuko ortografian doaz idatzita.

Jaunak:

Hau da Euskaltzaleen biltzar honetarako ezarri didaten saila. Gehienean ere, gaurdaino, gai honi buruz egin izan dudanaren berri eman ahal niezakezue bakarrik orain, lan hau hasi berria dut ba. Baliteke, oraingo, hemen damaizuedan jakintza-gai gehienak, Barandiaran eta Azkue jaun agurgarrien Eusko-Folklore eta Euskalerriaren Yakintza bilduma bikainetan batuta egotea, nik ez dakit, eta ez dut eduki ikusteko aukerarik. Gaiok hartzean, zintzoa izan gura izan dut, bai ipuinari, bai esaerari dagokienez, dena berbaz berba jasoz, ahal izan dudan neurrian. [I] Nik noizik behin esango dut zer edo zer, neurea dela jakinaraziz. Gaiok biltzen A. Villasantek eta A. Bilbaok eta lagundu izan didate. Oraintxe esango dut behin betirako: Hemengo batzuek gipuzkada ugariz egiten dutela berba. Ez ditut lan honetan zati bakoitzari buruz batu izan ditudan gai guztiak sartuko larregi baino gehiago luzatu ez nadin. Gaiok Arantzazun bakarrik eta aurton batuak dira.

1. ARANTZAZU

a) Antzinako Arantzazu

* “Antxiña iru benta edo etxe bakar bakarrik ei eguan Arantzazun: Arrikruzko bentie, etxe au zan Arrikruz-garaikoa; Gezaltzako bentie, Lazaro bizi dan etxie, ta Arantzazu bertako bentie” (*Bizenta Ugarte*).

* “Gezaltzan, Ama Birjiñia agertu baiño lenao, egoten zala komentua esaten euen. Oin be Elizgaiña esaten xako Lazaron etxe atzian daon tontortxuari”. (*Ignazia Erostarbe*).

* “Ama Birjiña agertu zanean, zazpi etxe zeuden emen: San Juan, Arrikutzen bi, Albitxuri bat, Gezaltzan bi eta Errotea, etxea bakarrik, iñor etzan bizi Errota-etxean”. (*Felix Ugarte*).

* “Arantzazuko Ama Birjiñiaren eleiza, Oñatin pentsau eben eitie, eta zurak Oiñatira karreteruak ekarri, eta illunkaran Oiñatin gelditu, eta urrengo goizian Arantzazun agertuten ziala. Ta iñok ikusi ez zeiniek ekarten zituan edo zelan etorten zien. Ta Uribarri-beien dago baserri bat Urtiaga deritxona, [II] ta gau baten, gizon bat jarri zan Urtiagako ate ostian ia iñor pasaiten ote zan material orrekin, eta begixa. ate zuloan ipiñita begira eguala, entzun eben bidian esaten: Aida, Zurixa; aida, Gorrixa. Ate ostian dauan orri, galdu bekixo begixa. Eta gizona tuerto gelditu ei zan”. (*Estefania Arregi*).

* “Ama Birjiñia, nola arkaitz artean agertu zan, Gomistegitik Kortakogaiñera [III] asi ziran tronkuak ekarten, karriogan, obra egiteko. Baiña okerrak pasaiten ziran beti. Gero asi ziran Arantzazun egiten, eta an samur egin zuten”. (*Felix Ugarte*).

* “Arantzazutik Gezaltzara eldu orduko, koba bat dago kamino ondoan. Andik urteteban Gomistegirantz Arantzazuko antxiñako kamiñoak. Gomistegitik Peñakulo zarrera, Gurtzipiziora...” (*Felix Ugarte*). [IV]

b) Hemengo jendearen jatorria

* “Auzo ontara Uribarritik etorri zan jenterik geiena”. [V] (*Felix Ugarte*).

* “Au, Uribarri-goixa da. Emengo jentia Uribarritik gora etorrixa dala asateuen [*sic*] lengoak”. (*Maria Ugarte*).

* “Arantzazuko jentia geitu zanian, independenzia eskatu eben gaurko naziño barrixak bezela. Uribarritarrak ez dira oso gustora etortzen Arantzazuko bideak arreglaitera”. (*Ladislao Odriozola*).

e) Otsuak zirenean

* “Otsuak ziran garaixan, gauetan, egurrak pillatu ta suak eiten en”. (*Andres Lizarralde*).

* “Otsuen bildurgarrixa, sua izan biar dau”. (*Graziano Anduaga*).

* “Su einda, euren ardixakin an egoten zian gauean. Goizian pentsaiten euenen, onezkero ez tala etorriko otsorik, bi illinti artu, ola, alkarri pegauta, ta sendarik billauten ezeuen lekuan, putz einda, argi txabola bidea topau eiten eben. Arrikruzko Miel-ipurdi ta zepuakin otsuak arrapaiten ibilten zian”. (*Andres Lizarralde*).

* “Otsuak arrapaitea orduan sailla zan. Otsuak egunian eun legua egiten omenditu. Eta gabian illentixakin ibilli biar otsuen bildurrez”. (*Graziano Anduaga*).

d) Beltzak Arantzazun

* “Gure aita jaunak amasei amazapi urte eukan baltzak Arantzazuko elizea erre ebenien. Gero Sindikan emoten eben mezie. Sindika, granerua zan, amarrenak batutzen eben an”. [VI] (*Klaudio Zurutuza*).

e) Santi Kurtz

* “Santi Kurtz abadiak be, Karlisten gerratean, emen, Beillotzan, [VII] euki eban ostatua. Usaifia artuta eukien baltzak emen egoten zana eta Albitxuriraiño eldu ziran, baiña ona etziran allegau, bestela kiskaldu egingo eben Beillotza”. (*Klaudio Zurutuza*).

* “Nire aita Santa Kruzen asistentea zan. Santa Kruz de Kanpo (?) ta beste toki askotan ibilli zan berakin. Urbixan, paliza aundixak emon eta artzai bat fusillau eban Santa Kruzek, zelatari zala ta”. (*Felix Ugarte*).

f) Orain berrogei urte

* “Gure denporan baserritarrak bizimodu latzagoa. Saldia, artua ta esnie

—edo obeto esateko, tremesa ta esnie— ori zan gure jana. Oingo denpora ohea. Kafia zelakua zan be jakin barik il ziran orduko zarrak.

Orduan, baserriko neskatillak, meza liburua irakurtzeko lain ikasi ezke-ro, naiko zan. Eskribiduten ikasterik, pentseu be ez. Mutillak pitin bat eskribiduten, soldadu joaten diranean karta batzuk eskribiduteagaitik. Mezatara ta eskolara Uribarrira joaten giñan. Abadiiek Arrikruzkoiei, [VIII] agiri ezpaziran, itxoin egiten ostien eta orregaitik urtian imiñia garixe (iru zelemiña) emoten xakon, eta beste peseta bat diruan. Ori San Agustiñen egunian izaten zan. Arrikruzkoak Urtiagaiñen agerketan ziranien, azkeneko kanpaia jo, ta antxintxika joan biar gero, ta abadia barrez”. (*Bizenta Ugarte*).

g) Orduko jantziak

* “Gizonezkuen jantziak lenao praka zurixak ziran eta alkondaria be zurixa ta txapela azula eta elizarako txaketa azul motx-motx bat. Eta emakumienak: gona gorrixak, abarka-kaltzak zuri-zurixak, txaketa zuri bat ganien ta pañuelo zurixa buruan”. (*Maria Ugarte*).

h) Hemengo bizi-modua

* “Emengo bizi-modua izan da etxeko lanak, mendi-ganauak eta ardixakin; ta libre dauan jentea dana ikaskintzaa. Arta zuiketan da liñugintzan ibilten zian lenao. Gero sorgiñ-afaixa eiten euen: emakume bakoitzak ekarteuan pitxarkada esniakin eta gaztaiña erriakin afaldu ta antigualeko kanta zarrak kantau ta pandero zar bat baeuen jo ta dantzalditxu bat egin ta bakoitza bere etxietara”. (*Ladislao Odriozola*).

2. EGURALDIAK

* “Guri asko ardura deusku egualdixen gora-berak”. (*Andres Lizarralde*).

a) Koarta tenporak

* “Kuarta tenporetan igerketan dogu, batez be, etorriko dan egualdixa.

Kuarta tenporetako azkenengo gabaz egiten daben aiziak arek irauten dau urrengo iru ille-beteen. Kuarta tenporak iru egunekuak izaten dia. Eta gero

atzeneko egunian, zapatuan, egoia geldiketan bada, iru illabeteko aizea egoia”. (*Jesus Kortabarria*).

b) Haize-zainketan

* “Lenago, Gabon gabaz, aize zainketan egoten ei zian, Gabon gabeko aiziak ba, arek irauten euela Martsorarte ta, urrengo kuarta tenporak arte irauten euela ta. Batak sorta abarra suai emuten iutsan eta beste anaixak, etxaburura joan ta, keia zainketan iuen. Keiak bera eiten baeuen, txalo jo: —Ontxe etxaukoi kuidaurik!—. Eta gora eiten baeuen: —Ontxe galdu gaituk!—. Orduan egoaizea agertzen bazan, txalo jo ta sukaldea etortzen zan aizea zainketan euana eta geo botakada bat ardo edaten euen. Nik siñisketan dot gaiñea ori, zeatik ganauentzako jan gutxi izaten euen ba, eta arek, sikan egualdi onen esperantzia emon. Lengo areik ostikada asko artuta bizi zian emen”. (*Frantzisko Zurutuza*).

e) Beste igarbide batzuk

* “Lenaukuak, laiñuak Aizkorri aldera xoiiazak eta eurixe ein bixok, eta igarri eiten otsain”. (*Frantzisko Zurutuza*).

* “Izarra joaten dan kontrako aizea etortzen da urrengo egunean: izarra nortera joaten bada, norteko aizea urrengo egunean; surrera joaten bada, surreko aizea urrengo egunean”. (*Joan Migel Elorza*).

* “Ganau guztixak egualdixai antz emoten xaue. Mendixan, egualdi ona badator, alperrik izan eurixa, beti eiten dau gora. Eta txarra badator, bera etortzen da ganaua”. (*Ladislao Odriozola*).

* “Goizeko ezkurria (edo ozkarriza), illuntzeko iturria”. (*Maria Ugarte*).

* “Anbotoko seiñoria ikusten danian, laster izaten da eurixa”. (*Maria Ugarte*).

* “Barikuko trumoiak, zortzi eguneko ekaitza”. (*Ladislao Odriozola*).

d) Hilegunak

* “Illegunak, igarteko egunak dira. Agostuaren lenengo amabi egunak izaten dira. Agostuko lenengo eguna Ilbeltzai tokaiten xako. Agostuko lenengo eguna nolako, Ilbeltza alako. Agostuko lenengo eguna ona eiten badau, Ilbeltza ona eingo dau. Ta gero, Agostuko bigarren eguna Otsailai tokaiten

xako, irugarrena Martixai ta ala saillian. Oneik dira Agostuko illegunak. Oneik esan eiten diran gauzak dira”. (*Ladislao Odriozola*).

3. OHITURAK

a) Gabonez

* “Gabon gabeko illintixa arteixan ipinten da urrengo urteartian. Zertarako eztakit, baiña kostunbre zarra da-ta eiñ eiten dogu, arteixan gaitzik izan ezteñ”. (*Ignazio Bergara*).

* “Nativitate egunian, aguardientia opillakin, orixe izaten ei zan. Ta gure, gurasuek esateuen oingo gazteak beste gauza on asko jateko baiño ilusiño geixau eukiten euela orixe artzeko”. (*Estefania Arregi*).

b) Induljentzia egunez

* “Idulenzia egunean –Bariku edo Ostiral santu eguna da– azitarako artua aletu, arjorik izan ezteixen. Idulenzia egunean artua aletu ezkeru, ezta arjorik izan be eiten. Bestela artuak Urri inguruan ba, ar orrek ebaita jausi egiten dira. Idulenzia egunean esnia daukain ganau danari pitintxu bana kentzeko lenagoko kostunbria, esne utsitu ezteixen. Familixak danak probaiteko, ardixai be bai, lenagoko usaixua da”. (*Joan Migel Elorza*).

e) Etzaixua

* “Etzaixua gaitz bat da, buruko arra. Eiten xakon ardixa, akabau eiten danian, aren burua, arteixan erdi-erdixan sartu ta geixago eztala izaten gaitz ori esaten daue. Gue amandreak, ardi bat akabau zanian, neurtu txabolía ta erdi-erdixan burua enterrau eban ta geixau etzan izan gaitz ori. Ondiok an dao potolotxua”. (*Joan Migel Elorza*).

d) Ganaduen gaitzak kentzeko

* “Ganauen gaitzak kentzeko, kare letxeria ta zotala botaeiten xate ormai. Bei bat gaixotuten danian a osaketako, San Juan bedarra ipinten da beian bai, ta aren lurruna artu daixela”. (*Andres Lizarralde*).

* “Ganadurik gaixotzen danian, San Juan bedarren lurruna, liñasixa egosita sartu, eta, katuan uliak, urdai-gizena emoten xate”. (*Ladislao Odriozola*).

e) Beste ohitura batzuk

* “Ganaua neurtzekuan, eiten da, kordela artu, ta, tak, tak, guutzia egin kordelakin, ta mun egin kordelai, ta nee begixak ezteixola gaitzik ein esaten da”. (*Joan Migel Elorza*).

* “Trumoiak diranean, San Juan bedarrak sutara bota ta erre, ta Santo-kristoa bentanara atara eiten dogu, oreixak pasaeitiatik, okerrik ein ezteixen, guri lenagokoak erakutsita”. (*Andres Lizarralde*).

* “Gaixak –garitxoak– sendaketako, txakur aundiaz edo iortzi gaixa, Aita-gure bat errezau, diruakin gurutze bat egin ta Kurtzipizioko ermitara botaten da. Orragaitik dauko ango Santo-kristoak Kristo de la verruga izena”. [IX] (*Julian Madinabeitia*).

* “Katu bat kanpotik ekarten bada, gelatxuan –laratzean– iru buelta emon sakan, edo buztanetik elduta, etxean gelditu dein eta etxekua izan dein”. (*Ladislao Odriozola*).

* “Lenao katillu batekin ur bedeinkatua, Pazko ura edo, botaten zan arteixan ta ituan. Etxeko aitajaunak eiten zituan orrek bedeinkaziñuak.

Ardixak ume-ondokua bota daixen sagar-biboren ura egosita emoten dostegu.

Txala jaixoten danian, lenengo Ebaikotzean eiten xako etxeko señalia.

Amairu lagun mai baten jaten jarri ta batek aldeiten ikusita nago ni, puntu txarra dala ta”. (*Ladislao Odriozola*).

* “Txitak ataraiteko, arrautzak dones ipiñi biar dia, emeretzi edo ogeita bat edo, bein be ez pares”. (*Rosalito Odriozola*).

* “Pastorearen lutua da ardiari txintxarria kendu”. (*Julian Madinabeitia*),

4. ESAERAK

* “Batek lan asko daukanean: Bai, badaukot neuretzako ain lan. Ein biot labe-sua, ein biot puxetia, ta Bitoixatik biajia ta iru ardatz goruetan”. (*María Ugarte*).

* “Aize aundixak, arbolak ausita eiten dituanean, lenaoko esaeria da: Ba... il da eskribau, letrauen bat edo gizon gaiztoen bat il da. Ori kondenau da. Oin beste mundutik aik bialketan ditun aiziak dituk oneik.

Lenaoko zarrak txoixa bentanara etorri ezkeru: Ene, emen aingerua! Au aingeruen bat edo purgatoixoko animen bat da. Onek badakar zerbaiten abixua.

Bentana biko argixakin edo itzal bi batek eiten ebenian, au nobedade txarra da esaten eben. Batek itzal bi ein ezkeru txarren bat etorriko da, edo ondoren txarren bat ekarriko dau”. (*Ignazia Erostarbe*).

* “Muskerrak ainka ein ezkeru, zazpi erriko kanpaiak jo ein biar izaten diala esaten eben lenao”. (*Ladislao Odriozola*).

* “Ebaikotzean sekula ez dala moztu bear azazkalik be esaten da”. (*Rosalito Odriozola*).

* “Ebaikotzean jaixotakuak, zelebren samarrak izaten ei dia. Moldakaitzei, zu be Ebaikotzean jaixotakue izango zea, esaten dosteu.

Ardixakin mendiko etxabolara juteko beintzat Ebaikotza ez, Martizena ta Ebaikotza ez tiala onak esaten daue.

Ezkondu, Ebaikotzean ez, ta illen amairuan bez”. (*Ladislao Odriozola*).

* “Oillarrak gabeen ordua eldu baiño lenago joten badau: Ene, nobedadeen bat bada munduan edo zerbait pasaiten da, okerren bat pasaiten da oillarrak ordu orretan joteko. Oillarrak beti joten dau bere orduan: Eguerdixan amabitan, illunkaran be bere orduan bai, eta goizaldeko ordubitan”. (*Ignazia Erostarbe*).

* “Oillarrak ordutik kanpora jo ezkeru, ba, famelixa artian, ba, nobedade txarren bat izaten dala esaten da. Ta oillarrori ganea zaldu, kendu eiten da orrixen billurrez”. (*Maria Igartua*).

5. BELDURGARRIAK

Oharra: Beste munduko jeinu, espiritu, manes eta holakoei emen “bildurgarrixak” deitzen zaie.

* “Oingo aldiari bildurgarrixak lenao asko izaten zian”. (*Luis Zurutuza*).

a) Sorginak

* “Gabian berandu ibilli ezkeru sorgiñak urtetan euela, ori sarri entzuten gen. Orrek emoteuen bildur ori, ta etxera erretiraiteko bildur geitxuago egoten zan, sorgiñak arrapau exeixen”. (*Estefania Arregi*).

* “Ogei ta amar bat urte izango dia. Gure nagusiena Arabatik etorren gabaz. Eta an Gezaltzako lizunian, puxetia joten ei egozan sorgiñak eta etxera etorri zanean, ordubietan, ondio lo zaozai? Puxetia joten dabiltz Gezaltzan”. (*Ignazia Erostarbe*).

* “Emen, esateuen, sorgiñak erropak joten ibiltzen ziala goizetan ta egun sentian ezkutau eiten ziala. Eta erreka orrei sorgiñ errekoa esaten xako”. (*Jesus Kortabarria*).

* “Sorgiñak erreketan ibiltzen zian erropak garbitzen”. (*Maria Arregi*).

* “San Juan errekiari puxeta-leku esaten xako sorgiñak bertan puxetia joten ebelako”. (*Maria Santos Maiztegi*). [X]

* “Gezaltzako lizuna baiño goratuago dago sorgiñen puxeta-arrixe. [XI] Lapitza da, kuadrada, erreka erdixan dago. An joten ei dabe puxeta lizuneko sorgiñak”. (*Simon Arregi*).

* “Arren, demonios, esan da, igurtzi bat emon-da joaten zian sorgiñak, sasi guztixen ganetik, odei guztixen azpitik esate ebenian”. (*Rosa Igartua*).

* “Baserri baten egozan andra gizonak eta kriadu bat. Andra gizonak sorgiñak ziran. Mutilla, beti, gauero, lotara bialketan eben. Egun baten gogoak emon eutsan zainketako zer egiten eben. Urunakin zuri-zuri ein bixek, andria ta gizona, katuen moduen jarri ta gizonak andriari: —Zuk zer gura dozu, lañuen ganetik edo azpitik?—. —Nik azpitik—. Gizonak: —Nik ganetik—. Orduan bixak tximiñixan gora igo eta geixago iñok etzituan ikusi. Eta gero gizona otzak gogortuta eta andria narrakin ebaita. Urrengo goizien lengo moduan danak ezer pasau ezpalitza bezela”. (*Simon Arregi*).

* “Sorgiñak asko izaten ei zian. Bein baten bik, bata etzala sorgiñik eta besteak bazirala. Baxoian ezetz esan ebana gabaz bere etxera eta alako bide ertzeko zelaixan dana sorgiña! Inguratu eben gizonori eta ez giñala ta ez giñala, jakin bagiñala, kantetan otsain. Gero sorgiñok zenbat ziran kontaitenko, bestela ez otsailla joaten itxiko. Eta kontau ei zituan eta eun da berrogeitamar”. (*Maria Ugarte*).

b) Anbotoko Señorie

Oharra: Beste sorginak ez zuten bakoitz-izenik baina bai haren nagusiak. Hana izen batzuek: Anbotoko Señorie, Gorgomendiko Señorie, Doña Urraka, Aketeiko Damie, t. a.

* “Anbotoko Señorie deabruan alabia zala esate euan gure aita jaunak. Kuadrilla bat lagun ei zian eta bat ezkondu ei zan neska zakar batekin. Beste batek esan ei eban: Gizona! Neska orrekin ezkondu? Neu beintzat ori baiño ederragoakin ezkonduko nauk, diabruaren alabiakin bada be. Ta gero agertu xakon mutil orri ba, neska eder bat eta novixo izan zian ba puska baten ta gero ezkonketak gertatu zianian fan zan elizako ateraño eta gero diabruan alabia ezin sartu elizara eta orduan sugarra eixola ezkutau zan Anbotora eta ordutik esaten xako Anbotoko Señorie”. (*Maria Igartua*).

* “Gorgomendiko Señoria Anbotoko Señoria bera da. Or oreixak joten dabenien Anbotoko Señoriari Gorgomendira aldatu da”. (*Jesus Kontabarria*).

Oharra: Batzuek Andarton egoten zela ere esan izan didate.

* “Nik entzun izan dot Andarton urten eta sua ta garra Gorgomendira etortzen zala, eta ori orra etortzen zanian, bederatzi bat egunian denpora txarra eiten dabela”. (*Andres Lizarralde*).

* “Señora ori urte baten Anboton eta bestian Gorgomendin izaten zan. Gabian pasaiten zan, dana sua ta garra ta argi-txipristiña. Onuskuan ikusten zan. Ona etorten zanian denporia txartu egiten zan. Gorgomendin eguanian Uribarri izaten zan kastigauena.

Ari batek mutiko bat jo eban ta inutikoak esan otsan arixari: deabruak eruango al au! Ta gero ari ori Gaiztozuloko koban eguan. Gaiztozulo, Gorgomendin dago. Eta an Gorgomendiko Señoria izaten zan. Ta an eguan arixen ganian jarrita. Goruetan eguan eta ikusi euan mutikoak zelan eguan. Ta geo joan zan beste lagun batzuekin arixa ataatea soka. Ta Señora orrek lagunak euko zituan koban ta lagunak esaten otsain: —Eldu akixo al baakixo!—. —Baiña aldian xekok erruria ta apixo—. Kutun bedeinkatua eukan ba mutikoak. Ta mutikoak arixai eldu eutsanian alde ein euen Señoriak arixan gaiñetik. Ta besterik ezin egin euenien txuka eiten otsain mutikoari”. (*Braulio Beitia*).

* “Zapatan beera doiala, ezkerretikan dao aiz bat ta an daukala Anbotoko Señoriak bere etxia, entzun izan dogu. [XII] Sua ta garra daixola ikusi ein euela ortik Anbotoko aitzera, (an beste koba bat, gordeleku bat euki bear dau Señora orrek), emen esaten zan. Emen jenteak esaten eban Señora ori egoten

zala Zapatako koba ortan ta ortik Anbotora pasaiten zala. Sarri entzuten gen: Antoko Señorie, a ibilliko da or denpora txarrak eiteko”. (*Estefania Arregi*).

* “Anbotoko Señorie, Anbototik Gorgomendiko Gaiztozulora pastoreak ikusi eben illunkara baten nola etorri zan, ta etorri omen zan sua dariola erdi etzanda bezela, argi argi ta fara-fara sua galduez ta urrengo egunean artzaiak pentsatu dute joatea, ikusi egin bear zala zer dan ori ta antxe billatu zuten Anbotoko Señora edo sorgin ori ulia orrazketan, ari baten gaiñean jarrita. Gero artzai batek Aitaren egin omen zuan eta sorgiñak alde eta aria artu omen zuten ta gero aiuntamentuagana mirari orren parte eman zuten. Gero, kurtze ori jarri zutela esaten dute ta meza emateko tokia. Gero aiuntamentua etortzen zan koba ori bedeinkatzera”. (*Julian Madinabeitia*).

* “Anbotoko Señori oi be ikusi ta gauz. Bera da, neska gazte baten figura dauko, nik birritan be ikusiot neuk pe ta. Sua ta keia botaten dau atzea, gaurko aioplanuen antzea. Lenengo Bergaran ikusi neuan estaziñotik onuntz etorrela, goizeko seiretan. Lenengo zaata bat, geo argitasuna ta orduan pasau zan bildurgarrixa. Geo, andik etorrita laster, ementxe toka xaten ikustia. Orduan, goizian Arantzazura goazela, Andartora joan zan. Lenengoan ikusi neuan figura zeukan”. (*Maria Santos Maiztegi*).

Oharra: Anbotoko Señorie fenomeno meteórico?

* “Nik ori ikusi izan dot bost edo sei aldiz. Nire eritxiz da denporiak emoten daben oiñastu bat. Ori azkenez ikusi nebanian, ondio aurtongo Agostuaren bosta zan, Aloñatik Oñati aldera sartu zan. Ta nik argitasun ori ikusi nebanian, lenago zelan ikusita neukan, bape ez nintzan zertu... etxaten niri gauza barri iritxi. Beste bi gizon etozen atzetik bizikletakin ta aek ikusi euenian egin osten ikaragarritzko impresiñoa, eta batak, asko zertu zan ganera, izarren bat jausi zala edo oiñaztarri bat jausi zala lurrera! Ni eun bat metro aurrerago niñoian, eta bata zan Ugastegiko semia. [XIII] Ba, atzetik segidan jarraitu niñuen bizikletakin eta asi giñan izketan, da nik ia ikusi neban a argixa? Baietz, aixe zala Anbotoko Señoria. Lenao esaten geuntzan guk Doña Urraka. Neuk esan notzan, Ugastegin jaixo ta asi, ta ori ikustera etzan alleau? Batzuk esaten otsailla Anbotoko Señoria edo Damia eta zeamarrak esaten otsailla Aketeiko Damia. Eta guk esaten gotzala Gorgomendiko Señoria edo Doña Urraka. Ori zan goizean, bostak amar miñutu gutxiago orixe. Eguan goiza klarua ta ikusteko ederra, goizaro bat ikusteko ederra. Argi ori Aloñatik San Julian aldera juan zan, itxas aldera. Eta segidan etorri zan –goiza izarra ta egualdi klarua– ta bederatzieta etorri zan odei tormentia tximistakin ta eurixakin”. (*Ladislao Odriozola*).

* “Ondiok Agostuaren lenenguan ikusi neban. Olaixe, amantala luze joaten dan letxe, joan zan oreixa Aloña parteti orruz Anboto aldera, metro bat baiño geixau emoteban arek luze. Izar buztanduna joaten dan postura arta-raixe. Oreixak joten dabenian kontuan eukiten badabe, ikusiko dabe orduan eurok be. Lauterdixak bostak inguruan zan, arratsaldian. Zerua oso illun, baltz eguan orduan orei baltzakin. Aize zakarra baster guztiak aidean tuala egoten da alakuetan. Gure aurrekuak Anbotoko Señoria esaten otsain argi orri. Aitak esaten euskun: —Ume, an, baxoian Anbotoko Señoria—. Anbotoko Señoria juaten danian, laster izaten da eurixa. Lenengoan barra gorrixa da Anbotoko Señoriari eta urrunean orixa. Andik ona be etorten da atzea be eta oreixa orduan be. Sorgiña arutz doianian oreixa be arutz, eta atzera onutz datorrenian oreixa onutz”. (*Maria Ugarte*).

c) Argiak

* “Nik bein gauza arrigarri bat ikusi neban, nik ez bakarrik. Negua zan da bakarrik joan nintzan eguna zabaldu garaixan Azpilletatik bera. Oso goiz urten neban nik. [XIV] Gabon aurretik zan. Derrepente argitu eban. Nire ama urunak pasaiten ebillen. Gero atzera joan zan. Aizkorri aldetik agertu zan. Gar aundi bat zan. Jentiak esan eban izar bat bajutik joatea zala. Ni oraindik mutikoa nintzan”. (*Andrés Lizarralde*).

Oharra: Cometa Halley? 1910ean agertu zen azkenengoz.

* “*Ni millagrua ikusita nao.* Peri egun baten Oiñatitik gentozen errotako bi anaiekin, Félix ta beste bat. Bagentozen kaletik gora. Gizon bat zan ardaua ta ardaua bear ebana. Denpora txarra eguan. Kortako-gaiñera etorri bear ebala arek, orduan tabernia eguan. Etorri zan ta etxequak lo ta ate onduan deadarka eguan. Jausita edo an geldituko zala ta joan, bentakoeri deitu, eta ardaua naikoa emon genion eta etxera eruan genduan. Gero bagentozen Kortakogaiñetik etxera eta altxarreko denporan nola joten dauen? Alakoixe kanpanilla otsa entzun gen lenengo. Zerena dok au? Ta iru argi ikusi genduzan orduan, ordubatak inguruan. Gu geldi ta eurok geldi. Erreondua argixak azula eukan. Gu billurtu egin giñan. Kamiñu kontran arantzea eguan ta iru argixak arantzan gelditu zian geure ondo-onduan. Kamiñua bera artzen dan lekuan itxungi egin ziran. Negua zan, Enerua. Lazaron txabola onduan agertu ta goiko bide barri-raiño etorri. Txakur aundi tamaiñukuak ziran argixok ta bueltea azula. Guk ez genduzan argixok ikusi ta eskua ipiñi ta eskuaren aurrekaldean ikusten ziran, guardasola ipiñi ta guardasola be pasau. Len baiño ardua geixago emon geuntzan, baiña gero etxera eruan genduan ta fabore egin geuntzalako edo izango zan”. (*Andres Lizarralde*).

* “Arek argixak etziran badaezpadakuak, zerbaiten esan naia baeukain”. (*Klaudio Zurutuza*).

* “Nik neure denporan argi bat ikusi dot ta ondio ez da denpora asko gane-
ra. Astuaz nentorren ta astua gelditu xatan geldi ta nere buruari egin notsain:
Basabotie (=bosque talado) dago emen eta tantaian bat, egongo zala aurrian.
Ta ekin neutson ba astoai buztanetik itxi ta aurreko aldea joaten kentzeeko ta
momentu artan, ra! argitasun bat ikusi neuen. Lenao kurtze bat euen basuan,
ildako batena, ta neure artian pentsau neuen: Pater noster bat errezetako”.
(*Klaudio Zurutuza*).

* “Jose Askazubikoa joan zan mutil bategaz Arabara mutillaren bodarako
ardaotara. Etxerakoan bidea galdu eben gabaz, edur asko eguan da. Elurzulon
akordau ziran, Artzanburu ta Arriurdin aldean. An egoten ziran egur batzuk
edurre atarateko tokixen. Arek ikustean akordau ziran nun egozen. Orduan
Ama Birjiñari mezia ofrezidu eutzen euren larritasunien, eta eskuko makillan
argixa agertu xaken eta argixa aurretik joan xaken Urbixako Arbelarko txa-
bola batera. An pasau eben gaba, ta urrengo egunian, Arantzazutik bera,
etxera”. (*Felix Ugarte*).

d) Deabruak

* “Gabian amabitatik iruretara, deabrurik agertuko balitz esan ezkeru,
agertu eiten dala esaten daue”. (*Ignazio Bergara*).

* “Ba, andra batek, askok bezela, esaera bat eukan, ba dirua biarko zan an
be eta esaten eban: Etxon diabrurik be gure etxera dirurik ekarriko dabenik. Eta
egun baten uruna eralgiten ebillela oramaixan, eta etorri xakon gizon bat saku-
kada bat diru bizkarrean eta bizar zurixakin eta oso bildurgarrixa eta aurrean
jarri xakon zuti eta esan otsan: Dirurik biar dozu dirurik? Eta andrea sustau, eta
ezin erantzun. Eta ustu eutsan sakukada dirua aurreko aldera eta ezkutau zan.
Andriak ikusi eban bota ein zituanian diruak zirala, baiña gizona ezkutau
zanian, diruok astapiku biurtu zian, eta akabo aren diruok. (*Estefania Arregi*).

* “Lizartza parian ardi billa nixioian. Ta gaba. Auxe ok mixeixia! Ardixak
falta... ta axaixak gabero ito bi. Eta entzun neban arren otsa gero, baiña ibilli
ta ibilli ta ezin topau ardirik. Joiño! Diabrurik etxauk orrek topauko dituanik.
Eta bertan emakume eder bat bastoiakin, ta geo: Billautuzu ardixok? Da,
ezin, esan notsan. Baiña nik bildurrez Aitaren kiñau orduko, fixxx, olako
zaratan ezkutau zan ta kito. Lañue euan orduan eta geo fixxx joan zanean,
laiño guztixak kendu fuera ta gero idargixa garbi. Gero elorri baten ondoan
aurkitu nitun ardixok”. (*Ignazio Bergara*).

* “Neskatilla bat ei zan okerra. Eta amandriak esan eutsan: I erungo daben diabrurik ezton aurkituko! Ta segidan ume ori ezkutau. Eta gero ume ori zotz batzen ikusi gizon batzuk eta preguntau eutsen aber nungoa zan. Berak nungoa zan esan, eta bedeinkaziño bitartez sazerdotiek eta erligiosuek eruen eben”. (*Klaudio Zurutuza*).

e) Nikolastarrak

Oharra: Batzuek Nikolastarrak deabruak direla esaten dute; jentilak direla, beste batzuek.

* “Egun batian gizon bat errekan ur aundixakin ezin pasau ta bere asarrian sorgiñai ots ein otsan: —Emen ez ete da izango sorgiñik o diabrurik zubixa egingo dabenik? Baietz egingo dauela, goizeko iruretan ollarrak jo baiño lenago. Gizon orrek goizeko iruretako eiten badaue zuixa bere anima ta gorputza izango zala beretzako. Gero Anbotoko gaiñetik Nikolasek abrailliakin arrixa tiratu, beste Nikolasek artu. —Ahí va Nicolás. Eta bestiak: —Bota Nicolás. Eta bigarrenak irugarrenari: —Ipiñi Nicolás. Eta onek irugarrenak egite ban zubixe. Gero gizona larritu egin zan arimia agindu ebalako eta ollarrari eldu ta kukurruku kantau eragin eutsan. Eta olan salbau. Ondiño zubixak arri bat faltau eban akabauteko. Gero iru orreitatik batek beste mutil gazte bat tentatu egin eben. Mutil ori estudiantia zan ta ona. Egun baten urteneben pasiora. Gaizto orrek esanotsan: —Kanpoak ederrak daoiz—. —Bai—. —Nik badaukot zaldixak kanpo dana txipituko dabena—. Eta bestiak erantzun otsan: —Nik be bai frenuak danari eusteko—. Eta joan zan oera, siestara. Esanotsan kriaduari etorten bazan lañorik aguro berari ots egiteko. Kriaduak ots egin otsan: —Señorito, aguro jaiki, egualdi txarra dator. Artu liburutxo bat eskuan eta kaldera aundi bat buruan. Arrixa etorri zan. Kaldera ortara arri guztia bere frenuakin batu eben. Libruakin konjurua egin ta arri guztixa batu. Gaiztoak esaten otsan: —Itxi dak puska baten kanpoari arrixa botatzeko, besteak ezetz, ta danak kalderan batu”. (*Fakunda Arregi*).

f) Jentilak

* “Aitzabalen dago gentillen pasiolekua ta andik eskolatxea errotarrixakin batak alde batetik, besteak bestetik: —Ahí va Nicolás—. —Venga Nicolás—. Amalau milla Nicolás, esateben”. (*Jesus Kortabarria*).

* “Jentil guztixak Nikolas euken izena. Nikolastarrak esaten xaten. —Ahí va Nicolás, artu Nikolas, euren lanian esate otsan batak besteari”. (*Ignazio Bergara*).

* “Arrikruzko lizunean be bi aska daoaz arlanduz egiñak eta jentillak egin-dakoak ei dira”. (*Rosa Igartua*).

* “Narbaxatik zetozen erromesak Mendigain ta Artasotik ta Gallarbekotik. Bat bidian gaixotu zan. Bestiak iges egin eutsen. Bakarrik geratu zan atzera. Aitzabalko puntan argia ikusi ta ara joan zan Arantzazu zalakoan, bide-galduta. [XV] Eta an: —Gabon!— esaban. —Zer dabik, motell?— jentillak. —Ba, Arantzazura nuak—. —Ator onera—. Eldu ta bota eban aitzak bera. Bixen bitartian etorri xakon Arantzazuko Ama bere amantalakin eta artu eban altzuan eta etxakon ezer pasau. Ein otsan Amak millagrua”. (*Fakunda Arregi*).

* “Lenaoko aitona zarrak esate-oskuen: Lenao jentillak Oolditzako tontoretetik abrailian botatako arrixak diala, Iturbaltzeko armobian daozen arrixak. [XVI] An arri pillia dao, dana batutako arri libria. Jentillak ondo indartsuak izan biar eben. Ursulako aizgaiñetik [XVII] eta Astruaako gaiñea errotarrixakin arraara egiten eun aik”. (*Ladislao Odriozola*).

* “Tripa utsak izaten ziala jentillak esate euskuen. Tripa aundixa eukiela bai, eta jentillik zeuekana etortzen bazaitzue, arrixakin tripan jo, segidan errementau egiten xostek tripak eta. Orduko tonikia auxe zan: Arrixakin jo tripan eta garbi”. (*Maria Igartua*).

* “Jentillak txiki-txikiak izaten ziala ta tripa aundixak esateben”. (*Estefania Arregi*).

* “Jentillak, Troskakoban, Aizkirriko koba esaten xaten koban, gerra denporan asko enterrauten zituen. An atxurrakin zerbait aztertu ezkeru, jentillan azurrak topaiten dira”. [XVIII] (*Ignazia Erostarbe*).

* “Aizkirriko ezparruan il ziala azkenengo jentillak, pillia, entzuten neutsan aita jaunari. Gosiak il zituan. Oso altu ta igarrak ei zian. Erropak oso diferente josita, lur koloreko erropak eukiten ei zeuen aik. Orrek etorri ein eizian ona, orain gailleguak etortzen dian moduan. Lan eiteko be ez eizian, gorputza ain baldarra, iarra ta indar gutxikoa zuten da. Berduria jaten ei eben. Azia ta babia ta souan arrapatzen ei zebena jaten zeuben aek. Jakiña, negu partian emen berduraik ez da ta il ein biar. Neu be aitakin jentillen azurrak ikustera joan nintzan”. (*Maria Santos Maiztegi*).

* “Aizkirriko koban, Ama Birjiñie etorri aurretik, or bizi ei zian jentillok. Sekulako dibujoak daoaz barruan. Labea, konfesoñaxoa ta olakuak, troskazko dibujoakin”. (*Brígida Villar*).

g) Joanito Txistularia

* “Juanito txistulari abadia. Au zan kazarixa. Mezako garaian bi txakurrek zelan ekarri zuten erbixa ate ondora, meza utzi ta joan zan erbixagana. Ta kondenaturik munduan dabil mendi altutik mendi altura, bera txistruka ta txakurrak zaunkaka ibiltzen dia. Ta gabian orain be txistrukek eta zaunkak entzuten dia. Askotan entzun diegu menditik gabaz datozenei: Juaniko txistrolaixak gaur be korridu dau majo”. (*Agustin Beitia*).

* “Juaniko txistularixa abade bat zan. Eta kazan edo eizian apesiño aundia eukana. Eta kazako txakurra eukan. Eta goiz baten mezia zelebraiten eguala txakurra etorren erbixa aurreti ta eliza aurreti pasau zan erbixa ta txakurra. Ori ikusi ebenian utzi mezia ta txakurren ondoren txistruka fiu ta fiu. Gero Jaungoikuak kastigau eben juizioko egunerarte alan ibilteko. Eta oin mundu guztian bueltaka dabil erbixa ta txakurra aurreti dituala. Ta batian emen ta bestian an txakurren zaunkia ta Juanikon txistua entzun eiten diala esaten dabe”. (*Maria Igartua*).

* “Mondragoen ferixia izan ta Aroztik [Araoztik?] gora etxera etorrela ba ietargixa ederra euen ta ietargitan txakurra zaunka, kaza txakurra ikusi euen ta Juanito txistulaixa eskopetiakin eta txakurrai txistu egiten otzain fiu ta fiu. Ori berak ikusitakua ietargitan, keixian, ietargixa altuan eguan.

Gabeko amaiketean alleau zan, etxea ta dana sustauta izerditan. —Juanito dabil or kazan—. Ta arek len be entzuta ei eukan baiña orduan beak be ikusi eta geo askok obserbau ei zeuen ori”. (*Maria Santos Maiztegi*).

* “Juanito txistrolaixe [*sic*] gutxitan entzuten da baiña neri tokau xat entzutia. Or faten da laiño bat edo izango balitza bezelaixe. Xiiii, aiziak ataraten daun lako zaratia eruaten dau. I, au, i, au, fio, fio, entzuten da ta berealaixe pasaiten da. Abade bat izan oso kasaixa ta txakurrak elizara eruan otsain erbixa, eta altzarreko denporan mezia itxi eta joan ei zan kazara ta gero Jaungoikuak kastigau eben mundua mundu zan arte olaixe ibilteko”.. (*Biktoría Igartua*).

h) Su-txakurrak

* “Batan batek, argixak urten dost esate euenian, su-txakurrak izango zian esaten eben”. (*Jesus Kortabarria*).

* “Jaumendiko tontorrean, Goienetxe aldien, Ubaon, Antzuagan ta, gabian agerketan zian argi batzuk. Orrek ziran sutxakurrak (aotik sua botate eben txakur batzuk). Joaten ziran oek arrapatzera, baiña ezin. Jaumendira

joaten baziran, ara orduko beste lekuan agerketan ziran”. (*Graziano Anduaga*).

* “Kaletik gora gatozela, errekatik, Goienetxen aldamenean, Tellapoto esaten xakon tokixan sutxakurrak agerketan ziriala esaten eben.

—Ta su-txakurrok zer ziran ba?

—Izena, badakigu, baiña zer ziranik ez.

Gure gurasoak esaten eben denporian kanbixuetan zelan agerketan zan su-txakurre”. (*Maria Ugarte*).

* “Izar-bustandunai be su-txakurrak [esaten?] xaten”. (*Jesus Kortabarria*).

i) Beldugarri gehiago

Itzala; Purgatoixoko animak; Lamia?; Moruak; Baltzunea; Demoniua; Kalabera; Sugea; Ankagorrixok; Gauza itxusia; Serpientia; Gorrixok...

j) Beldugarrieen tokiak

Anboto; Gogormendi; Gaiztozulo; Andarto; Jaumendi; Gezaltzako lizuna; Sorgiñ erreka; Aketei; Kataoste; Arrikruzko lizuna; Arrikruzko zelaixa; Zapatako koba; Troska koba... [XIX]

k) Sorgin eta deabruen gaua

* “Idulenzia gau orrek emuten dau errespeto aundixa. Idulenzia gaua errespetau ein biar dala esten daue. Jaungoikua preso egoten da egun orretan da orduan urtetan dabe sorgiñok”. (*Estefania Arregi*).

* “Bariku-santu gaua izango zan. Da aroz bat gabian etxe baten lanian ibilli ta bere etxera etorren. Ta bidean topau eban asto bat, ta erregliakin jo eben astoa bizkarrian. Ta astuak esan otsan: «Gaba gabezkuentzako eta eguna egunezkuentzako ta bakian dagonari bakian ixteko. Ta egun oneik, gure modukuendako». Kristo ildako denporan diabruak ibiltan dira ba”. (*Braulio Beitia*).

* “Ebaikotz santu egunean tiniebletara etorri bai anaia, eta gero ba etxerakuan, berandutxuan aterako zan bai ta ezin alleau etxera. Gero, alleau naiz orraitio! Larri alleau naiz; etorri ta etorri ta beti ikusten nintzan leku batian.

—Ze pasauxak ba?— ta, —Ba, ni beti etortzen ta ezin alleau etxea.

Ta geo gurasoak esan otsain: —Gaurko egunez goizago etorri bear da etxea, gaur diabruak ibilten dia ba”. (*Margarita Arregi*).

* “Gure aita jaunak eta esateben Idulenzia egunean ganauak eta persona guztiak erretiraiteko illunda orduko demoniuan gaua dala ta”. (*Joan Migel Elorza*).

6. BELDURGARRIEN KONTRAKOAK

a) Jesusen izena

* “Oingo aldian bildurgarrixak lenao asko izate zian. Jesus milla bider esan da danak ezkutauten zian sorgiñak.

* “Uribarrin, Tuertotik kamiñura txarrixa iltera ixoian bein bat. Eta soinu joten! Baiña soiñu aundixa bai zelaixan ta Jesus milla bider esan eben ta danak ezkutau ixakon ta ezebe zaataik bez geixau”. (*Brigida Villar*).

* “Arrolako gizona ferixatik etorren puxka bat epelduta eta Urtiagainen sorgin pillia urten.

—Dantzan ein biogu—, esan eutsen.

—Daigun, ba...

Jesus berak esan, eta danak ezkutau”. (*Rosa Igartua*).

b) Gurutzea

* “Anbotoko Señoria sua ta garra daixiola etorten ei zan Gorgomendiko Gaiztozulora. [XX] Izugarrizko zaratak entzuten ei ziran Uribarritik. Kurtzie, ipiñi ezkerozkoan ezta entzuten”. (*Klaudio Zurutuza*).

* “Fraidiaik gutziak bedeinkatu zituen ezker, indar gutxiago dauke sorgiñ ta deabru ta olako gauzak. Sorgiñak ta oiek fraidiaik bedeinkaziñoan asi ziranetik asko kendu dira” (*Ignazio Bergara*). [XXI]

c) Letaniak

* “Onek letaniak geitu diran ezker, ori sorginker, ori gaztau ein dala entzun dogu, letaniak indar aundixa daukelako”. (*Jenara Azkarate*).

d) Ama Birjina

* “Ama Birjiña argitu zanien emengo bildurgarri guztixek izkutau ziran; alan esateban gure aita jaunek”. (*Klaudio Zurutuza*).

* “Naparroko erri baten, basoan, ibiltzen ziran neska mutil gaztiak. Sorgin batek, egunero egunero eurengana joan eta erakusten osten eskola txarra, esanaz gurasoen esanik ez egiteko ta abadiak be gezurak esaten zituela ta okerrak egitia libre zala. Eta joan xaten emakume gazte bat esanaz sorgiñai kasurik ez egiteko eta gurasoei zintzo obeditzeko eta abadien esanak zintzo egiteko. Baña umiak ainbeste gaiztotu ziran eta ekarri zituen Arantzazura. Elizako atia zabaldu eta Ama Birjiña ikusi orduko, danak biatza luzatuta: Ene, an amatxo, guri esaten euskuna sorgiñari ez kasurik egiteko! Eta mirari orrekin naparrak joan ziran oso poztuta eta neska mutillak utzi zituzten sorginkeri danak. Au askotan entzun izan notsan neure aita jaunari”. (*Graziano Anduaga*).

* “Ama Birjiña bera eruan eta gora etorri zan. Arek plazia gurago. Ama Birjiñeak arantza gainea.

Ama Birjiña bizitatzera [*sic*] etorten zian euskaldun garbixak. Arrikruzko santutxuan iru agurmaixa erresauta gora, [XXII] Ama Birjiña Arantzazukoa dagon lekura, arkumatxua eskeintera. Ta gero gerrixan kordoitxu bat bi doblían egoten zian erresaiten Arantzazuko Amaren aurrian. Ta Ama Birjiñiñaren onduan txoritxu bat kantari; zeru goitik zelako laguntasuna etorri”. (*Maria Ugarte*).

e) Kutunak

* “San Juan bedarrak, bedeinkatutako bedarrak izaten dira. San Juan egunian bedeinkatuten dia. Bedar askokin zendor bat egiten da. Lenengo erbasantia, bigarren sajontxu bedarra, artua, garixa, sagarra, madarixa ta orreik, babia, erruria ta aafixua, gero larrosa batzuk edergarri, bueltan espatriñak. Oneik eukiteituu, bedeinkatuta etxian. Bei bat gaixotutakuan a osaketako, ifinten xako beian, ganaua tapau bai, ta aren lurrinak artu. Ta trumoiak diranean igual. Sutara bota ta erre ta Santokristoa atara bentanara. Oreixak pasaeitiatik, okerrik ein esteixen. San Juan egunian bedeinkatutako erruria ta aafixuakin egiten ziran kutunak. Medaillien modukoak, kuadrukoak. Gure amadefuntiak eiten eben Arantzazutik zendorra ekarrenian len lepuan eukona kendu ta erre ta berrixa ein. Da bein esan oskun aita jaun difuntuak: ein dot-sue danori kutunak amak? Erantzun geuntsan: —Bai—. Ta, —Pressixo [*sic*] bear dira orrek bestela Gaiztozulon pasau zana pasau eztein—. Ta guk esan geuntsan: —Zer pasau zan?

Pastore bat joan zan lezera ardia ataratera eta erantzun Gaiztozuloko seño-riak bere lagunai: —Akixok, akixok albaakixok—. —Baiña ezin leikixok, aldian iakok erruria ta apixok”. (*Andres Lizarralde*).

* “Aafixuaz ta ogi bedeinkatutako apurtxu batekin da kutunak eiten zian personiak eamateko, txikixak eta aundixak.

Kutuna bustarran be ibilten zan. Untxe be Urbixan asko ibilten dira ardixak kutunakin, euren kanpantxue dauen ardien bateri ipinten doste oñes-tuaatik eta oñastarriaatik. Urbixan asko ilten ditue olakoak. Ikaskin batzuk, barrankesak, txapel barruan kutuna ebalte euen”. (*Andres Lizarralde*).

* “San Bernardoko kutunak, batzuek evangelixuak dira ta bestiak kutunak ango bedeinkaziñuakin ta medallak be bai noberak eruateko. Monjak egiten ditue edo ango dendatxuan egoten dia beintzat danok. Kutunak, orrek daukai, barruan belartxu batzuk bedeinkatuta. Olakuak eiten ditue Narbajako Barriako San Bernardon, norberak eruateko eskapulaixo moduan. Ebanjelixo liburutxuak itoian jartzen dia ganaua kuidau daixen. Kuartuetan ipinten dia San Bernardoren irudixak”. (*Jenara Azkarate*).

* “Lenao Arantzazuko Sindikan erruriaz ta aafixuaz eindako kutunak ipin-ten osten ardixai lepuan, arran petralian. Ganauen itoian be ipinten zian kutu-nak erruriaz ta aafixuaz egindakoak, San Juan egunian bedeinkatutakoak”. (*Ladislao Odriozola*).

f) Beste biedurgarrien kontrako gauza batzuk

Konjuruak; Ebanjelixuak; Errudia ta aafixua; Eskopetia; Eibar; Txabea; Trikunnarra; Beakatz kordia; t. a.

* “Emen esaeria da, sorgiñak Eibarrek galdu dituala, pistoliak”. (*Simon Arregi*).

* “Bi artzain txabolan daoze la, an etorri omen zitzaizen gauza itxusi bat etxabolara, eta esan ei otsain: Eguna egunezkuendako ta gaba gabezkuen-dako ta txabatxu bat baeukain atian ifinteko. Gero andik aurrera, txabatxu bat ipinten dabe artzaia”. (*Margarita Arregi*).

* “Triku narrua lau iltzekin josten eben arteiko atian gure aita jaunak, ardixen enfermedaderik etorri eztein. Onek meritua dauko ardixen enferme-dadiarekin, esateban”. (*Maria Santos Maiztegi*).

7. GAITZAK ETA GAITZEN SENDAGARRIAK

a) Begizkoa

* “Ardi edo bei bat edo ederra ezta? ta, ikusten da inbiixia artzen dau batek eta begizkoa eiten xate ganauari. Ta gueztabela be egin leike ori, begizku ori. Orregaitik esaten da nee begixak eztaiel a gaitzik egin”. (*Joan Migel Elorza*).

b) Begizko ura

* “Azpilletako Prantziskak emon euskun begizko ura (ur bedeinkatua izango zan) ba begizko gaixo ori kentzeko.

Ganaua neurtzekuan, eiten da, kordela artu ta tak, tak guutzia egin korde-lakin ta mun ein kordelai ta nee begixak ezteixoIa gaitzik egin esaten da”. (*Joan Migel Elorza*).

e) Gaizkigina

* “Personiari be ein leitekio gaitz ori. Personiarenari gaizkiiña esaten xate. Naparruan eguan gure amandria neska gazte zala ta an bi emakuma aserratu dia ta batai il biarra atorri ta barkaziua eske juan zan beste sano eguan ori. Eta barkaziua eskatuta bestiak begirakuna bat ein ta ezer erantzun barik il zan andri oi. Ta gero sano eguana etziola barkatu ta burutik endreau egin zan ta iñun errendiu ezin da oian lotuta ipiñi zuen eta bentanak eta iltzez josi ta ala euzela, gizon batzuek an zain bertan, olako zaata aundi bat entzun euen. Da ogekuak: zuek esaten dozue neri etzatala ezer etortzen, ta ontzi ta izara ta danak puskatu eiten zituen. Geo iltziakin jositako bentana oi zabalduta gelditu zan ta bost atzamar markia petxuan agertu zakon emakume orri ta orduan esaten osten: Au ikusi ezazue, nola nagoan... ta bost atzamarren markak baltz-baltzak agertu zakon petxuan. Ta geo ba:

Gaizkiiña zala ta Barriako San Bernardok eukala ortarako birtutea ori kentzeko ta ara eruan biarko zala pentsau ta bost gizonen artian artuta eruan euen San Bernardoko eleizara. Ta ara eruan ta an mezia esan da bendeziiña bota otsaiñean bost gizonak bota zituan lurrera ta sano gelditu zan. Orduantxe konturatu zan nun ete zeuan. Ta gure amona bere illoba zan ta:

—i ere emen al intzan? Gure amonari. Ta gonai begira jarri zanian:

—au ezton ba nire gonía, au ire gona barria izango den.

—Bai, alaixe da, zeuria dana txikituta zendukazun ta.

Au da gaizkiiña. Barkatu ezak emoten dauan gaitza da, gorrotuak emoten dauan gaitza da”. (*Joan Migel Elorza*).

8. BESTE EDOZENBAT JAKINTZA GAI

a) Sandaili

* “Kamiñotik Araotzera goazela, eskoatara dago koba bat: Sandalliko koba ta Santua San Elias. [XXIII]

Narbaxakoa da Santu ori, Kasa Iturrospekkoa. Solteroa zan, mutil ona, ta gazteakin edo errespetoren bat eta egun baten pentsau eben il egin bear dabela, baiño bera be askar egongo zan. Gau batean erri ortako genteak estu artu eban arrika, eritu euen buruan emon eutsen arrikak ta Araotzera jo eben. Ta Araotzen ezion iñork aterik eregi. Gero Oñati aldera bazijoan gizajoa ta gabean tormenta bat egon zan da koba antxe sartu ta koba antxe il zan. Da orain Arabako gentea etorten da euri eske orra. Fede aundia eukiten dute santu orregan. Ta umian txaketak eta ekarten ditue familixe izan daixen edo. Ta euri eske etorri diranean iñoiz ez dia euri barik gelditu”. (*Julian Madinabeitia*).

* “Narbaxatik bialdu in euen Sandali ta San Juanen baskaldu edo jatordu bat ein eben. Eta oin Narbaxako errixak San Juanea ekarten daue bi otxaba ardau —lau litro ardau— ta lau libra ogi, San Juanen bertan jateko. Au Aita San Eliasek berak Narbaxako errixai itxitako penitentzia da. Gero ortik kobara joan zan”. (*Brigida Villar*).

* “Ta urik ezeukenari be ura ipinten iutsen, nunai, edozein lekutan jarten osten iturrixa. Liorte aundixa daonian Narbaxako errixa segidan etorten da orra erroatibaz, ta etxera orduko beti egiten doste eurixa. Nunbait alkantzu aundia dauko santuak”. (*Brigida Villar*).

* “Legorte luzia danean. Narbaxakoak San Elias koba ortara etorten dia. Ogi bategaitik saldu eben San Elias”. (*Margarita Arregi*).

* “Narbaxatik Salbaterrara bitartian gaintxo bat dago eta an daoaz arri batzuk biribil biribillak kurtzie daukonak. Mutikotan amabi urtegaz eta gero ogei urtegaz be joaten nintzan ni ara segiegaz garie ebatera, nik esaten neutsien arek arrixek zer ziran eta esaten eusten areek San Eliaseri arrika egin-dakoak zirala. San Elias ori Narbaxako errotako semia zala esaten eben.

Emendik goazela mendi barrenien dao errota ori, Beltranetik beera, erri alde-
ra. San Elias, labradoria zan eta mezatarako abadiak joten ebanien, idixak itxi
ta mezatara joaten ei zan eta idixok igual ibilten ei ziran. Narbaxakoak edo
kanpokoak, ori eztakit, arrika bialdu eben. Olo arrautzan tamañukoak, zabal-
txuagoak. Bide ondoko soluetan daoz arrixok. Gero San Eliasko kobara etorri
ei zan, zein urtetan edo noiz nik eztakit. Arrika atara ezkeron nonora etorri
biar, jakiña, ta orra etorri zan. Narbaxakoak ur eske etorten dia orain San
Eliasera”. (*Klaudio Zurutuza*).

* “—San Elias be ekarri eben ona; ogi bategaitik salduta. Narbaxarra
esan ta eurak be olaixe dala esaten dabe”. (*Maria Santos, San Juan*).

*Lehengo batean Narbaxara jaitsi nintzen eta hango abade jaunari
azaldu nion zelan nindoan San Eliasen berri bila. Barre baten ondoren
hauxe esan zidan:*

—Dichoso San Elías, quién les habrá metido a éstos tal cosa. Es verdad
que como dice ud., éstos afirman que San Elías era de Narbaja, pero ya sabe
ud. que San Elías..., etc.

*Narbaxako abade jaunari ez zion grazia haundirik egiten San Elias
kontu horrek. Gero esan zidan:*

—Me han fastidiado estos hombres con esto de San Elías. Tienen aquí la
costumbre de ir todos los años el día de San Elías a la cueva que ud. sabe; pues
bien, por ir este día con ellos a dicha cueva, me daba el pueblo (al señor cura)
la leña que necesitaba para todo el año: cortaban en el monte y me traían a
casa. Este año, porque no les quise acompañar, me han quitado la leña.

*Gero abade horrek esan zidan zelan lehenago etorten zan San
Eliaseko santerua eta zelan eskatzen zituen:*

—Aseite, sera y lus para el santo—.

Eta behin batek hauxe erantzun omen zion:

—Pues que se vaya pronto a la cama.

*Eraman ninduen zahar batzuegana haiek zekizkitela San Elias
horren berriak eta haietariko batek hauxe esan zidan:*

—Vivía donde Ortiz, allá se conserva la pila de agua bendita del santo.
Antes, cuando veníamos de rogativas de San Elías, allí se rezaba el Rosario.
Ahora se reza en el camino. Luego se echan unas choperitas. Cuando vamos
a San Elías salimos en ayunas y en Espardinetas bebemos unos vasitos de agua
en unos vasitos que llevamos para eso.

Eta hurrengoan asti gehiagogaz joateko esan zidan eurek holako gauzatan asko zekitela eta hurrengoan erakutsiko zizkidatela:

—Las piedras con que apedrearon a San Elías o, según otros, a Cristo nuestro Señor. Son unas piedras preciosas.

“San Elias da orreik iru anai ziran. Bat San Adrianen dago, Adrian izango zan da. Bestia San Elias, ta bestia San Julian. Da oso ei zian gaiztuak eta amak esaten ostela alkar ikusiko eztauen lekura, irurak iru menditara bialduko ditula. Bat San Adrianera, bestia be San Eliasen dao ta San Julian berriz an, beko mendi puntan dao a be, Urrusulatik arutz. Eta San Elias arrika atara ein euen Narbaxatik gaiztua zalako eta geo santu egin zan. San Elias profeta oindio paradixuan dao bere kotxiakin eta ondio juizioko egunerako atzera etorri biar dabela, ori makiña bat aldiz entzun dogu. Eta orain Narbaxakueri, arrika atara ebelako, euria baiño lenago arrixa egiten doste”. (*Ignazia Erostarbe*).

* “San Eliasera Narbaxakuak etorten dia urtero parkaziñuak eskaketara. Narbaxakuak arrika egin otsain bein eta orduan etorri zan orraixe kuebara”. (*Biktoría Igartua*).

b) Araotz

* “Araotzen sortueria be jakingarria da. Oñati «billa porzi» zan denporan, Oñatiko mutil batzuk, Bilbora jun ta lapurreta eta eriotza batzuk egin omen zituen. Eta Oñatiko buru egiten eban kondiari esan otsain andi, orrek gaizkilleak arrapau ta il egin biar ziala. Kondiak erantzun osten iltia baiño kastigu gogorragoa emango ziela. Or zeukala aitz bitarte bat eta arutz botako zituala an bizitzeko ta an ilgo ziala berez. Arek berez il zian, baiña ondorena utzita. Orregatik esaten dute Araoztarrak bandiduetatik sortuak diala. Ori askotan entzun degu”. (*Graziano Anduaga*).

* “Araoztarrak beltzak ei zian ta txatxarrak. Lenengo gizon lapur kuadrilla bat ei zian. Andrak Azkoititik ekarri ei zituen ostuta”. (*Julian Madina-beitia*).

* “Araotzen, neska bat kanpora ezkontzia pentsaiten ebenian, bere nobixua mutillakin «bota egunian» juaten zanian, Araozko mutillak makillakin bidera urten eta botia kendu eta makillatu egiten zituen. Bota eguna oitura bat zan. Zortzi egun aurrez nobixua bere mutil lagunakin afaitera andra gaien etxera joaten zan”. (*Graziano Anduaga*).

9. IPUINAK

a) Tartalorena

* “Tartalo ori begi bakarra zan, eta indar aundikoa. Gizonak jaten zituan. Ugasabak bein bialdu eban kriadua. Tartalo orrengana karta bategaz eta karta barruan esaten eban kriadu orri despatxu emoteko edo, baiña kriaduak ez eikian kartak zer ipinten eban. Tartaloren lapikoari kriaduak begiratuta personien eskue ikusi eban. Billurre artu eban ordun kriaduek an garbituko ebalá, baiña ezin iges egin atie itxia egualako. Burduntzien artu ta txast! Tartalori sartu eutsan begi bakarretik ta ezin topau ardixen artian. Orduan Tartalok atie zabaldu ta asi zan ardixe kontetan ta kanpora ateraten. Orduan kriaduak narru bategaz ardixen moduen jarri ta ardixe zalakoan urtetan itxi. Orduan kanpotik kriaduak: Eup! libre naok, libre naok!” (*Felix Ugarte*)

b) Samartin

* “Deabruai Samartiñek artua artu osten. Arto pillua eukain deabruak. Eta Samartiñek gura eben artua artu eitia eurak akordau barik. Eta Samartiñek jantzi zituan zapatak, nasaixak. Diabruak tontuak baiña Samartin ori be etzan.

Apostua egin euen arto pillia zeñek pasau saltuan. Ta diabruak pasau eiteuen eta Samartiñek erdira salto eiteuen zapata naseixakin ta geo artua artu ein an zapatetan ta zapatak bete zituanian alto, beak ezin euela geiago ta. Geo Samartiñek ezekixen artua noiz ereiten zan. Ba Samartin kontuan egoten zan deabruak noiz ereiteuen artua. Ta diabruak kantau eiteuen: «Elorritxua loran dago, artua ereiten giro dago». Ta Samartin orduan enterau zan artua noiz erein bear zan. Ta gero berak erein euen ta gero andik zabaldu zan. Izena, andik dauko artuak: artua. Au ezta ostua, artua baiño”. (*Ignazia Erostarbe*).

e) Peru eta Marixe

* “Aik bizi zian ba, mixeixan koitauak. Sagardaua ei euken barrikatxo baten eta alako ortutxo bat andik azak jateko eta iuken txarritxu bat erosita, jenero ona zalako pagau iuen iru peseta, eta iges iutsen, ate zulotik urten da sartu xaten kañu-zulora ta andik topau ezinda ebilzela, egarritu. Eta asi zian sagardaua edaten, kortxua kenduta, eta bitartean auntzak sartu xaten ortura.

Kortxua ezin topau ebillen prisan ta Peruk txakurraren bustana sartu barrika zuloan eta jun ziran auntzak ataraten eta txakurrak be bai. Aza danak jan osten auntzak, barrikatxuko sagardaua dana ustu xaten ta txarritxu oi ezkutau xaten kañu zuloan... gelditu zian koitauak txarritxurik pez, sagardaurik pez da azarik bez ta ezebe barik atzea. Ori sarritan entzuten gen”. (*Estefania Arregi*).

d) Tanteluko andra gizonai jaso xatena

* “Ba, soora joan bai, ta gabian berandu sooan lanian ta kriaauk aspertuta lanian. Pentsauen usabak sustaitea eta joan zian basoa eta batak lurrean iñ en sua, eta besteak igo arbola baten gaiñea eta gaztaiñak erretako danboliñan ein eun sua ta iñen geo diar arbolati:

—Satanas!

—Ze biok Barrabas?— bestiak gaiñea.

Ta geo buelta erain tanbolin orri ta:

— Judas, or soruan dabiltzan atso agurak eruan inpernura tarras.

Ta geo ordutik aurrea goizau erretirau kriaauk eta eurak be bai”. (*Maria Ugarte*).

10. ERANTZUNAK

Oharra: Holango erantzunak oso ugari esan dizkidate. Honako zelebrekeriak zaizkie batez ere atsegin.

* “Bein Jenaro Arenduikoari [XXIV] preguntau egin ei eutsen: —Jenaro, zer barri? Ta berak:

—Obeto izango giñake ezpalitz eskolarik eta dirua gordeteko bankurik eta plumarik ariñena bear litzake arroa biko. Orduntxe egiten deguna guretzat izango zan, bestela granuja gente orrek eramaten du dana”. (*Julián Madinabeitia*).

* “Jaturabeko errotariar-en erantzuna.

Franzizko oso zan zelebria. Errotaria zan. Ta zorruak eruan uruna berak ein da, ta zorruak ekarri uruna eiteko eiten eben.

Oiñatiko eskribaua –Benito Mokoroa– bein pasiora joan zan Jaturabera. Eta errotaria ikusi euenean, esan eutsan oso txistosua zana jakin da:

¿Qué hay, Francisco? Orain ee badabizu zuk jornala irabazteko modua.

Ta besteak kontestau ei eutsan:

—Ez, Jauna. Ni jornala irabazteaatik ez, gosia daonai jaten emutiaatik.

Eta notaixuak kontestau:

—Eztakit nola izan ete leiken ori. Aitu al dezu sekula errotaririk zerura jun danik?

Da Franzizkok e, kontestau eutsan:

—Bai, jauna. Bat jun omen zan, ta zerutarrak ikaratu, errotariak zerura jutiaz. Eta ori papelean ipinteko eskribau eske asi zian zeruan, eta ez euen billau”. (*Andres Lizarralde*).

Kantuak ere batu izan ditut, baina, honenbestez nahiko berri eman dizuet Arantzazuko folklore gaien biltzeaz.

Agur, Jaunak.

Victoriano Gandiaga, o. f. m.

Edizio-arduradunaren ohar zenbakituak

- [I] Garai horretan A. Irigaray-ri lagutzen ere ari zen nonbait Gandiaga, hura prestatzen ari zen herri-ipuinen bildumaren edizioan. 1957an *Euskalerriko ipuiñak* tituluaz (Itxaropena, Zarautz) argitaraturiko liburuaren aitzin-solasean editoreak berak aitortzen duenez: “A. Gandiagak lagundu dit fonetika laburpen horiek borobiltzen; eta emendik eskarrik onenak eman gabe ez nagoke” (5-6 or.).
- [II] Urtiaga (Urteaga): Uribarritik Arantzazurako bidean, errepidearen eskumatan, Urteagainecko bihurgunearen azpian.
- [III] Kortakogain: Arantzazurako errepidearen ertzean, eskumatan, dagoen baserria, Gesaltza auzunearen parean. Gomistegi (Gomiztegi): Arantzazuko fraideen baserria, Arantzazuko harrobiaren paretsuan, gainaldean, dagoena.
- [IV] Peñakulo: Arantzazurako errepidetik ezkerretara dagoen harkaitza, Zelaizabal ostatua pasa eta berehala. Gurtzipizioa (edo Kurtzipizioa): Arantzazuko santutegia baino lehenxeago, mendi aldera dagoen ermita, oraingo “Misterioa” izeneko eraikuntza berriaren gainaldean; horren aurretik igarotzen zen garai bateko erromesen bidea.
- [V] Uribarri: Oiñatiko auzoa, Arantzazura bidean.

- [VI] 1834an sua eman eta kixkaldu zuten Arantzazu (komentu eta eliza) militar liberalek.
- [VII] Beillotza: Arantzazu auzoko baserria, Santutegiaren pareko Bellostegi mendiaren atzealdean dagoena.
- [VIII] Arrikurtz (edo Arrikruz): Oñatitik Arantzazura bidean auzoko lehen auzunea, hiru etxe-koa, Gesaltza aurretik, errepidea baino beherago dagoena.
- [IX] Arantzazuko Santo Kristo edo Kurtzipizioko ermitari buruz ari da.
- [X] San Joan erreka: Elgeako Zekillaga ingurutik behera datorrena.
- [XI] Gesaltzako lizuna: Gesaltza auzuneko leizea; bertan ezkatutzen da Arantzazu erreka.
- [XII] Zapata: Oñatitik Arantzazurako bidean, Urteagain baino aurreraxeago dagoen parajea. Andre Mariaren santutxea dago bertan. Pare-parean, Jaturabeko arroaren bestaldera, dago Atxulo (Zaraia mendizerrako Urrexolako Haitza izenekoan irekitako "leiho" handia).
- [XIII] Ugastegi: Aretxabaletako lurretako etxe-multzoa, Araotz gainean eta Andarto menditik hurbil.
- [XIV] Azpilleta: Arantzazu auzoko baserria.
- [XV] Aitzabal: Arantzazuko santutegiaren aurreko mendi-tontorretako bat, Arantzazu erreka beste aldera. Beste tontorra Uztao (edo Bellostegi) da. Goraxeago aipatzen duen Gallarbe -Gallaur Behekoa?-, Artasoro (Artaso) eta Gallaur Erdikoa (Gallerdi) baino beherago dagoen parajea ote?
- [XVI] Iturbaltz: Arantzazuko Iturrigorri aldeko parajea, erreka mendebaldera.
- [XVII] Ursula (= Urrexola), Oñatiko auzoa.
- [XVIII] Aizkirri: Arantzazu auzoko baserria.
- [XIX] Gogomendi (Gorgomendi da seguruenik, Aloñako tontorra); Andarto: Araotz gaineko haitz jagia; Jaumendi: Oñatiko Lezesarri auzoko baserria eta mendia; Ubao: Aloña azpiko erreka Uribarri aldean (garai batean makinetea, erreka urak baliatzen zituen); Goienetxe: Oñatiko Lezesarri auzoko baserria; Sorgiñ erreka: Artia mendiko erreka (Arantzazu), Albitxuri eta Azpilleta baserrien artean behera doana, Arantzazu errekaraino; Aketei (Aketegi): Aizkorri mendikateko gailurretako bat; Kataoste (Kataustegi): Arantzazutik Oñatirako bideondoko parajea, Arrikurtz auzunearen paretuan; Zapata: Oñatitik Arantzazurako errepide inguruko parajea, Urteagain baino goraxeago; hainbat kobazulo dago ingurune horretan; Troska: Urteagainetik Uribarriko Otadui baserriko bidean dagoen parajea, iturri, kobazulo eta guzti. Gorago aipaturiko Gesaltzako lizuna bezala Arrikurzko lizuna ere auzune horretatik hurbil dagoen historiaurreko haitzuloa da seguruenik.
- [XX] Gaiztozulo: Aloñako Gorgomendi tontorraren ekialdera dagoen leizea: jendearen sinestez, Mariaren gordelekua.
- [XXI] 1902an eraiki zuten lehenbizikoz Gorgomendiko gurutze handia.
- [XXII] Arrikruzko santutxea: Garai bateko Arantzazuko erromes bidearen ertzean, Arrikurtz (edo Arrikruz) auzunean, bideko horman dagoen sargunetxea, Santokristo harlosan zizelkatua ageri duena.
- [XXIII] Sandaili: Araozko harpe handia, Jaturabeko urtegitik hurbil; bertan ermita dago, Santa Iliarena nonbait (Sandaili); baina herritarren artean San Eliasen ermitatzat ere hartu izan dute.
- [XXIV] Arendui: Arantzazu auzoko baserria.

ARAOTZ: ELIZONDOKO PLAZAKO KIOSKOA

ERANSKINA

ARAOZKO
PANDERO-JOLEEN
ZAZPI KANTA

ORTUAN LARROSAK

Kantaria: Maria Barrena

- 1 ORTUAN LARROSAK zabal
krabelinien aldian
etxe zuriak binaka
Arantzazura bidian.
- 2 Mendirik mendi lainuak
pagorik pago usuak
ez dira errez harrapatzen
maiorazkuen pausuak.
- 3 Nere panderu berria
Bilbotikan ekarria
bost errial pagatua
erdia urregorria.
- 4 Ondarruko kaletan
mutilzarrak bentanetan
nobiya bilatzeko
Santa Klarai erreguetan.
- 5 Neskatilatxo zerzeta
ederra dezu kopeta
zeure soineko txaketa
hamar dozena kortxeta.
- 6 Neskabila morenia
marrunazkua gonia
abarka traila beltzakin
dirudi gipuzkuania.
- 7 Neure maitia, zer dezu?
kolore txarra daukazu,
ezpanak zikuak eta
ogirik be ezin jan dezu.
- 8 Gaztiak badakizute
zela biar dan gauzia
erten eizute dantzara eta
estrainatzeko plazia.
- 9 Soldadu txaketa gorri,
zertan dek panderu hori?
Hamalau errial da erdi
Madrillen kostia neuri.
- 10 Baserritarra izanagaitik
ez egin neri burlarik
nere soineko perkalezkuak
ez dauka merinakerik.
- 11 Nere nobiyuaren ama
asto baten jabe dana
haretzek ekarriko digu
etxian biar dan dana.
- 12 Ama neriak ezkontzeko
nere moduko batekin
dotia emango didala
oilua bost txitakin.
- 13 Kalian nago kalian
harri hotzaren gainian
idiki zazu ate hori
barrura sartu nadian.
- 14 Txikitxua zera baina
haziko zera ondio
hazitzen ez bazera be
ez dizudala utziko.
- 15 Ama zeuriak esan dit
ez zaudela neretzako
eskerrak mila mesede
ezta neu ere zeuretzako.

GAZTIA AIDE AIDE

Kantaria: Maria Barrena

- 1 GAZTIA AIDE AIDE
soinua danian
ez gero damu izan
ixildu denian.
- 2 Ederra zera baina
ez zera larrosa
kolore zuri gorri
begi amorosa.
- 3 Hor goien dago mutil bat
kazuela buru
neskatxak engainatzen
badu mila modu.
- 4 Gaztiaren burua
guztiz arina da
zarrai burla egitia
gaizki egina da.
- 5 Gaztia nintzanian
oin amar urtetan
baneban nobiua
mila demontretan.
- 6 Arantzazura nua
Azken bisitara
lagunduko al didazu
Ameriketara.
- 7 Arantzazura nua
uretan igari
ondo ondo erregutu
Birjina Amari.
- 8 Ez naiz soinu-joilia
ezta dantzaria
baina nere korruan
jende egogia.
- 9 Ederra gura neuke
galanta al balitz
igual aberatsa
bera ona balitz.
- 10 Neska gona gorri
begi arranpalo
dantzan hobeto daki
artajorran baino.
- 11 Ederra ta galanta
biak leku baten
ona ta aberatsa
zaila da bilatzen.
- 12 Erromerian noa
San Antoniora
Durangon bazkaldu
Mañariyan gora.
- 13 Erromeriyen joan da
zapatak urratu
Aita San Antoniok
berriak eingo 'itu.
- 14 Aita San Antonio
Urkiolakua,
askoren bihotzeko
santu debotua.
- 15 Askok egiten dio
San Antoniori
egun batian joan
ta bestian etorri.

16 Zuriak eta beltzak
basuan ardiyak
zuk ere ez dituzu
bentaja guztiyak.

17 Gaztiak badakizute
zelan dantzan egin
burua zuti zutik
ta hankairi eragin.

18 Gaztia nintzarian
denpora batian
ez nintzan konsolatzen
ezkondu artian

19 Tristerik nago tristerik
senarra daukat gaixorik
oilo bat hil diot baino
ez dauka mejoriyarik.

20 Kantari nago baina
bihotzetik triste
ni hola naguanik
ez du inok uste.

Kanta hau aurrekoarekin bat eginda argitaratu zuen L. Villasantek (*Aránzazu* aldizkaria, XLV, 1966, 445. zenb., abendua, 374-375 or.); agian lekukoak biak jarraian kantatu zizkiolako. Baina, uste dudanez, bi kanta dira, izan, bai gaiaren eta bai bertso-neurriaren aldetik; horregatik bitan banatu dut hemen, bakoitzari bere titulua emanez.

Honako sarreratxoak ipini zion orduan argitaratzaileak bertso-sortari:

“Gaurko bizimodu berriak auzuetako soñu ta jolasak il egin ditu. Lehen (eta ez ain aintziña) panderu-joleak izaten ziran gure auzo ta erri txikitan. Emakumezkoak izaten ziran sarri askotan panderu-jole oiek. Eta buruz ikasitako bertso batzuekin laguntzen zioten soñuari.

Maria Barrena, Araozko alaba eta Arantzazuko Albitxuri baserrira ezkondua, panderu-jolea izana degu bere gaztetako denporan. Ona emen beroneri jasotako panderu-bertso sailla. Galdu ez ditezen jartzen ditugu, gure erriko literaturaren pitxiak dira-ta”.

SOINU-JOILA BERRIA NAIZ

Kantaria: Maria Ugarte

1	SOINU-JOILA BERRIA NAIZ
aurten jarri naiz aprendiz
desanparatzen banaizu
ez naiz jarriko ni berriz.	4	Antonio, nora zoiaz
zeure bibolin horrekin?
Urkiolara nioa
nai badozu etorri nerekin.
2	Kanta, kanta, compañero,
dana dakizun moduan
pobrerik ez dala bizi
aberatsen moduan.	5	Ederregia zera zu
soluan biarrerako
har zazu kaballerua
kalian pasiorako.
3	Banaroie, banaroie
Ondarruara soldadu
nik ez gura joan baina
eramango nau seguru.	6	Abadiñon San Blasetan
neskazarrak bentanetan
nobiua bilatzeko
San Pedroz San Marzialetan.

Aurreko bi kantik batean argitaratu zituen bezala, kanta hau ere hurrengo orrialdekoarekin bat eginda argitaratu zuen L. Villasantek (*Aránzazu* aldizkaria, XLVI, 1967, 446. zenb., urtarrila, 14-15 or.); agian lekukoak biak jarraian kantatu zizkiolako. Baina han bazala, hemengoan ere bi kanta dira, bai gaiaren eta bai bertso-neurriaren aldetik; horregatik bitan banatu dut, bakoitza titulu banaren pean ipiniz.

Honako sarreratxoa ipini zion orduan bertso-sortari Villasante argitaratzaileak:

“Maria Barrenaren panderu-bertsoak agertu genituen aurreko zenbakian.

Ona emen, oraingoan, beste soinu-jole bat. Gure auzokoa au ere. Maria Ugarte Arrikurzko baserrikoa. Bere gazte-denboran makiña bat aldiz jo izan du panderua. Gesaltzako ariztitxoa omen zan, orduan, gazteen jolas-leku autatua.

Manuela Anduaga, Graziano bertsolariaren arrebak, erakutsi omen zizkion bertso auek, panderua jotzearekin batean kantatzeko”.

EDERRAK BI BALIO

Kantaria: Maria Ugarte

- 1 EDERRAK BI BALIO
diferentiak lau
horrela dabilenak
hobia biar dau.
- 2 Altuan Arantzazu
bajuan Oñate
eder galanten bila
erten det etxetik.
- 3 Ederra ta galanta
biak leku baten
ona ta aberatsa
nekea da bilatzen.
- 4 Arantzazutik gora
herri bat Araba,
neskazarrik ez hartu
gazterik al bada.
- 5 Sagar bat erreta
eta beste bat gordinik
a ze bizimodue
pasetan dedan nik!
- 6 Ederra dan bezela
baleki hizketan,
atia joko neuke
sarritan krisketan.
- 7 Urkiola gaineko
haiziaren hotza,
hantxen ikusi neban
neska buru-motza.
- 8 Haizia hotza dago
denpora monua,
numero veinticinco
kitarra soinua.
- 9 Ortuan laranjiak
orria du berde
udako kolorian
zu neguan bere.
- 10 Igaz igazkua
ta aurtan aurtengua,
hi ez haiz ezkonduko,
ganorabakua.
- 11 Mutil bekosko astun
begiya logura,
baietz uste dek baino
e nauk hire gura.
- 12 Ilunkaria da
ta goazen etxera,
ez gera etorri
hemen egotera.
- 13 Horrako mutil horri
diot amorio,
frakiaren zuloti
zorria dario.
- 14 Hor goyen dago mutil
Antzuelakua,
hanka bat baleuka
bestia lakua.
- 15 Eztarri txarra daukat
bularra txarrago,
egin det naikua ta
ezin det geiago.
- 16 Ez dakit dantzan baina
banabil erdiyan
tuertua nagusi
itsuen herriyan.

ESANGO NUKE BAINA

Kantaria: Anizeta Barrena

1	ESANGO NUKE BAINA
lotsa naiz esaten,
horrako neska horrek
dakiela edaten;	gaztetako kontuak
aztuta bizi naiz.
2	egunez ere baita
gabien geiago,
baso txikitik baino
handitik naiago.	8 Eperrak kantatzen dau
goizian goizetan:
Ez zaitezte fiatu
mutilen hitzetan.
3	Begira nago begira
kamino zuri berrira
noiz etorriko ote dan
neure maitia herrira.	9 Txikitxo polit horrek
zer dezu negarrez?
Aita ezkontuzteko
doterik eman ez;
4	Itxasuan ura lori
ondarrrik ez dau agiri,
nere maitia ikustiagatik
pasako nitzake igari.	10 amak emango baleust
hamar hamaseiko
ezkonduko nitzake
udaberrirako.
5	Nere maitia hasarre dago
batere kulpa bagerik,
haren ortura joan naizela-ta
berari esan gaberik.	11 Ezkondu nintzarian
bost gona nituan,
bi prendan jarri eta
bi saldu nituan;
6	Haren ortutik ez dot nik hartu
ak uste duan gauzarik,
larrosia ta krabelinia
ta usai belarra besterik.	12 soinean daukadana
oso daukat zarra:
berria egiteko
esperantza txarra.
7	Gaztiok zoro-zoro,
neu ere izana naiz,	13 Goiko mendiyen edurra dago,
korostoipeian hizotza,
amioririk ez duan horrek
alegre dauka bihotza.

Kanta ezberdinetako zatiz-edo osatuta dago hemengo hau. Hona L. Villasantek *Aránzazu* aldizkarian (XLVI, 1967, 455. zenb., urria, 273. or.) idatzitako aurkezpentxoak:

“Aniceta Barrena andreari jasoak dira oraingo auek. Makiña bat olako dakizki. Gazte denboran panderu-jole izana baita. Araoztarra da. Urruxolako auzoan bizi da, Olateko indar-olan”.

GAZTIAK, BADAKIZUTE

Kantaria: Maria Ugarte

- 1 GAZTIAK, BADAKIZUTE
nola behar dan gauzia,
urten eizue dantzara eta
estreinatzeke plazia.
- 2 Mendi altuan ez dala hazten
ilara baizik pinurik
nai dok baina ez dok hartuko
nik egindako kinurik.
- 3 Sagar garratxak eta
okaran berdiak
hemen pasatzen dira
kontu zelebriak.
- 4 Hartutzen dezunian
gatzen arduria
akordatuko zazu
gazte denporia.
- 5 Eguzkia joan da
ia da iluna
ilunpeko mutilen
berbia leguna.
- 6 Atzo Bilbon nenguan
gaur nago Mañariyan
ura sarri falta da
gure iturriyan.
- 7 Ura falta arren
ardaua ugari
komeni ez dan gauzarik
ez esan inori.
- 8 Mutiko musu-zikin
begi arranpalo (1)
tabernara joan da
negarrez ei dago.
- 9 Joan ai etxera ta
esaiok amari
garbitu dezala
musu zikin hori.
- 10 Txantxulario kamino
ez daukat dirurik
hiru edo lau alaba
ezkondu gaberik.
- 11 Bosgarrena semia
kapote zarrakin
konejua dirudi
bere bizarrakin.
- 12 Arabarra arabarra
hamalauan garagarra
hamabostian gariya
arabar barregarriya.
- 13 Antonio Goitiko
harotz edo hargina
hamaika neskazarrei
errekau egina.
- 14 Bentanan dauen damia
beltzeran graziosia
urrinetik igarri leio
ia dan karinosia
soinian kamisarik ez
lepuan perladuria (2).

(1) Begi-aundia [Villasanteren oharra]. (2) Erderaz, collar [Villasanteren oharra].

LARROSATXUAK BOST ORRI DITU

Kantaria: Timotea Guridi

- 1 LARROSATXUAK BOST ORRI DITU
krabeliniak hamabi,
gure auzuan damatxu batek
imajina dirudi.
- 2 Imajina dirudiela
nundik diozun igarri?
Kolare txuri gorriak
begiyen engainagarri.
- 3 Amak esan dit ezkontzeko
nere moduko batekin,
oilalokia emango didala
zazpi txitarekin.
- 4 Aizkorriko kurtzien
krabelin gorria
Zegamako neskatxak
engainagarria.
- 5 Ederra zariela
pentsatzen al dezu?
Ispilu faltsu horrek
engainatzen zaitu.
- 6 Hauxen da penia,
ta inungo minik ez:
aitak ezkonduzkeko
doterik eman ez.
- 7 Amak emango baleust
hamar hamaseiko,
ezkonduko nintzake
udaberrirako.
- 8 Udia pasatu ta
negua etorri,
negurako lagunik
ez det bilau oraindik.
- 9 Neska zar zar zar
denbora pasatu,
zergatikan lenago
ez zinan ezkondu?
- 10 Mutil zar zar zar
neska gazte zalia,
ez dek harraptuko
gure neskatilia.
- 11 Neska zar zar zar
mutil gazte zalia,
hik eraman behar den
kalabazia.
- 12 Maria saladia
ederra dalako
asko engainatzen dau
hobia dalako.
- 13 Ama zuriak neri
bidian bila ta
ez deust barbarik egin
parian pasata.
- 14 Ama zuriak esan dit
ez zaudela zu neretzat,
eskerrak mila, baina
ni ere ezta zuretzat.
- 15 Eperrak kantatzen du
goizian goizetan
ez asko fiatzeko
mutilen hitzetan.

16 Fiatzen bazerate
mutilen hitzetan,
eroriko zerate
harri labanetan.

Luis Villasantek honako sarreratxoa jarri zion kantari, *Aránzazu* aldizkarian argitaratzean (XLVI, 1967, 449. zenb., apirila, 111. or.):

“Oraingo au ere Araozkoa degu: Timotea Guridi, Txomena baserrikoa. 68 urte ditu. Oso goiz ikasi zuen panderoa jotzen. Gogoan du berak nola egin zan, aurrengo aldiz, panderu baten jabe. Neska txikia zala, eta zelaian etxeko beiak zaintzen zebilela, mandazai edo karramateru bat igaro omen zan andik, eta esan zion: Zer egiten dezu or bakarrik? Nik ekarriko dizut panderu bat, ez aspertzeko. Ta baita ekarri ere.

Geroztik panderu jole izandu zan”.

TEOFILO TXIKI, ARAOZKO SOINUJOLEA

TIMOTEAREN ARTO-KAFEA

Bitoriano Gandiagaren bertsoak

Liburu honetako ipuin eta kanta asko Txomena baserrikoengandik jasoak dira: bertakoak dira liburu honetako lekuko guztietatik lau. Harreman handia zuen Gandiagak familiarekin. Timotea Guridi zen garai hartan baserriko amandrea; beronek abestuak dira liburu honetako lehen kanta eta azkena. Berarekin gertatu zitzaion pasadizoetako bat bertsoan kontatu zigun Gandiagak; lehen bertsoan eta azkenekoan dioenez, larunbatez eta abuztuaren 3an izan zen. Bertso sorta hau *Liburuko Gandiaga I* izeneko koadernoan “argitaratu” zuen (1980), 1966. urteko zat emanaz. Baina urte horretako abuztuaren 3a asteazkena izan zen; 1968an izan zen larunbata abuztuaren 3a; azken urte honetan gertatu zela uste izatekoa da, beraz.

Honako aurkezpentxo hau ipini zion Gandiagak bertso-sortari: “Parroko baten bizitzan sortzen da hamaika komedia eta Araotzen niri gertatu zitzaidan bat hauxe da”:

1 TXOMENEAN ETA
igande bezperan
kafe bat hartua dut
egundoko eran.
Timotea portau da
oraingo honetan:
Kafe Ginea eiho
dit arto-errotan.

2 Arto-errota zahar bat
enplio gabea,
mila prenda tartetik
presaz aterea;
kolokatzen behar zen
abilidatea;
sillan ezarri dugu
nolabait trastea.

3 Hasi gara lanean
kafe eihotzen,
baina bistan nuena
ez nuen sinesten:
kafe sartu eta
artoa irteten;
harritu ez banintza,
han nintzen erortzen.

- 4 Amandreak patxada
erraldeka zizun;
kafea bazela-ta
animatzen nindun.
Lehenengoa artoa
gerokoa urrun,
kaferik ez azaltzen
luzaroan inun.
- 5 Noizbatean, hala ere,
beztu da hirina;
amandreak esaten
zidan: “Hau da usaina!”
Zerbaitekin gozatu
behar zidan mina;
ia gaur sendatu zait
kaferako grina.
- 6 “Hain kafe gutxi sartu
ta hirina hainbeste”,
hala esaten nion
oso inuxente;
amona horrek jartzen
zuen baliente:
“Zulo hortan kabitzen
da *nahikoa* kafe”.
- 7 Azpil bat han bete du
pinttano hirinez;
amandrea pozik da
bere burubidez;
Ginean balekite,
baina hobe da ez,
salatu ez dezaten
estafa ta kaltez.
- 8 Lurrunik bazerion
lapiko urari,
irakiten zegoen
gure zain aspaldi;
amandreak hara du
bota hirin hori;
eskerrak suak dena
garbitzen dunari.
- 9 Likidozko txinparta
atera dit gero:
“Ederra egongo da”,
esan dit seguro;
azukarra bota ta
hasi naiz geldiro;
talo gustoa ez zait
joan arrezkero.
- 10 Merienda bezala
ez dago hain gaizki,
publizitate falta
diot nik aitzaki;
egarria kendu ta
gosea itzali;
bejon beio amandre
inbentoreari.
- 11 Abuztuak hiru du
bere karnetean;
zer gauzak ikusteko
gauden gu lurrean!
Egin bitez artoak
ganbara betean,
baina ez bitzate sar
kafeaz *nahastean*.